విజ్ఞాపనము.

విక్రమార్కచరిత్రము. భోజమహారాజచరిత్రము.

"ధన్వన్తరి క్షపణ కామరసింహ శఙ్కు-
భేతాళభట్ట ఘటకర్పర కాళిదాసాః।
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై వరరుచి ర్నవ విక్రమస్య॥"

"అద్య ధారా సదాధారా సదాలమ్బా సరస్వతీ।
పణ్డితా మణ్డితాః సర్వే భోజరాజే భువం గతే॥"

ఈదేశములో అనాదిగా హిందువులకు ఇహపరసాధకములైన సకలవిషయములును గీర్వాణభాషయందే ఉండుటయు, అందులోని నానావిషయములలో కొన్నిమాత్రమే కొంచెముగానే దేశభాషలలో రచియింపఁబడియుండుటయు, అందుచేతనే ఎల్లవారును సంస్కృతము నేర్చుకొన నపేక్షించుటయు, సర్వత్ర విదితమే గదా.

సకలభాషలకు తల్లియు దేవభాషయు సకలరహస్యనిధియు నైన యీభాషను అభ్యసించుటకు తగినసాధనములు—సులువయిన వచన గ్రంథములు—విశేషించి లేకపోవుటచేతను, ఉన్నవయినను మంచికూర్పులు లేనందున లేనివానితో సమానమే అయి యుండుటచేతను, ఎంతకాలందనుక ఎంతబుద్ధిమంతులైనను ఎంతటియాసక్తికలవారైనను విశేషకాలమును దానికే వినియోగము చేయలేనివారు దాని నభ్యసింపకయున్నారు.

యూనివర్సిటీపరీక్షలకై సంస్కృతమును చదువువిద్యార్థులును, ఇంగ్లీషుభాషలో పరీక్షార్థము నియమింపఁబడిన గ్రంథములనే కాక ఇతరగ్రంథముల నెన్నిటినో చదివి ఆభాషయందు మంచిసాహిత్యమును సంపాదించుకొనునట్లు, గీర్వాణభాషయందు కూడ అధికపరిశ్రమ చేయుటకు పైఁజెప్పిన హేతువుచేతనే శక్తులుగాక యున్నారు. అందువలననే అనేకులు సంస్కృతమందు టెక్స్టు భాగములో విశేష

సంఖ్యలకు ఆశ పెట్టుకొనక తర్జుమా భాగముచేతనే సంస్కృతమందు తేరుటకు యత్నింతురు, అట్లే,అపజయమునుండి తప్పించుకొందురు.

ఈ రెండువిధములవారికొఱకును ఈగ్రంథములు—ఇవి అంతటను సులువైనవచనముగాను, మధ్యమధ్య చమత్కారముగలవియు నీతిబోధకములునైన శ్లోకములుగాను,ఉన్నవై, మంచికూర్పుగా లఘుటీకలతో ముద్రింపించినయెడల శబ్దమంజరిమాత్రము చదివినవారికి సుబోధమగునవిగానున్నందున,—వీనిప్రతులను ప్రాంతవానిని క్రొత్తవాని తెలుఁగక్షరములవానిని నాగరాక్షరములవానిని దొరకినన్ని తెప్పించి తప్పులను యథామతి దిద్ది, లఘుటీకల చేర్చి ఆంగ్లేయగ్రంథములయందువలె పదముల నంతట విడఁబఱిచియు, గద్యములను పద్యములను వేర్వేఱుగాను, వాక్యావాంతరవాక్యాదిబోధకములయిన చిహ్నములతో కూడను, సాధ్యమయినంతమట్టునకు తప్పులు లేకుండను, పడినవానికి శుద్ధపత్త్రములు చేర్చియు, అచ్చువేయింపఁబడినవి. టిప్పణములలో శ్లోకములకు తఱుచుగా దండాన్వయమే వ్రాయఁబడినది. కఠినస్థలములలో ప్రతిపదటీకయు తాత్పర్యమును కూడ వ్రాయఁబడినవి. గద్యభాగములలో కఠినపదములన్నిటికి అర్థములు వ్రాయఁబడినవి.

ఇట్టిగ్రంథముల నన్నిటిని ఈప్రకారమే శోధించి అచ్చువేయ నుద్యుక్తుఁడనైయున్నాను. పండితులును విద్యాశాలాధికారులును విద్యార్థులును ఈసదుద్యమమునకు సంతోషించి, ఇది నెఱవేఱుటకై,

కర్తా కారయితా చైవ ప్రేరక శ్చానుమోదకః।
సుకృతే దుష్కృతే చైవ చత్వారః సమభాగినః॥

అను న్యాయముయొక్క సుకృతవిషయకప్రవృత్తికి తాము ప్రమోదాహరణభూతులయి యుండవలసినవారుగావున, విద్యార్థులలో ఈగ్రంథములకు ప్రచారము కలుగఁజేయుదురుగాక యని సవినయముగా కోరుచున్నాను.

వే - వేంకటరాయశాస్త్రి,
సంస్కృత ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు,
క్రిస్టియన్ కాలెజ్, మదరాస్.

డిసెంబరు ౧-వ తేది;
౧౮౯౦-వ సం॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీ భోజమహారాజచరిత్రమ్.

స్వస్తి శ్రీమన్మహారాజాధిరాజస్య భోజరాజస్య ప్రబన్ధః కథ్యతే. ఆదౌ ధారారాజ్యే సిన్ధులసంజ్ఞో రాజా చిరం ప్రజాః పర్యపాలయత్. తస్య వృద్ధత్వే భోజ ఇతి పుత్రః సమజని. స యదా పఞ్చ వర్షః సంవృత్త, స్తదా పితా హ్యాత్మనో జరాం జ్ఞాత్వా, ముఖ్యామాత్యా నాహూయ, అనుజం ముఞ్జం మహాబల మాలోక్య, పుత్రం చ బాలం వీక్ష్య, విచారయామాస:—"య దాహం రాజ్యలక్ష్మీభారధారణ సమర్థం సోదర మపహాయ రాజ్యం పుత్రాయ ప్రయచ్ఛామి, తదా లోకాపవాదః; అథ వా బాలం మే పుత్రం ముఞ్జో రాజ్యలోభా ద్విషాదినా మారయిష్యతి. తదా దత్త మపి రాజ్యం వృథా, పుత్ర హాని, ర్వంశోచ్ఛేద శ్చ.

లోభః ప్రతిష్ఠా పాపస్య, ప్రసూతి ర్లోభ ఏవ చ,।
ద్వేషక్రోధాదిజనకో లోభః పాపస్య కారణమ్.॥
లోభాత్ క్రోధః ప్రభవతి, క్రోధా ద్ద్రోహః ప్రవర్తతే,।
ద్రోహేణ నరకం యాతి శాస్త్రజ్ఞోఽపి విచక్షణః.॥
మాతరం పితరం పుత్రం భ్రాతరం వా సుహృత్తమం।
లోభావిష్టో నరో హన్తి స్వామినం వా సహోదరమ్॥"

ఇతి విచార్య, రాజ్యం ముఞ్జాయ దత్త్వా, తదుత్సఙ్గే భోజ మాత్మజం ముమోచ.

తతః క్రమా ద్రాజని దివం గతే, సంప్రాప్తరాజ్యసంపత్తి ర్ముఞ్జో ముఖ్యామాత్యం బుద్ధిసాగరనామానం వ్యాపారముద్రాయా దూరీకృత్య, తత్పదేఽన్యం నివేశయామాస. తతో గురుభ్యః క్షితిపాలపుత్రో వాచయతి శృణోతి చ శాస్త్రాణి.

తతః క్రమేణ సభాయాం కోఽపి జ్యోతిశ్శాస్త్రపారగః సకలవిద్యాచాతుర్యవాన్ బ్రాహ్మణః సమాగమత్. స రాజ్ఞే స్వస్తీత్యుక్త్వా రాజాజ్ఞయోపవిశ్య ప్రాహ "హే దేవ, లోకోఽయం మాం సర్వజ్ఞం వక్తి. తత్ కిమపి పృచ్ఛ.

కణ్ఠస్థా యా భవే ద్విద్యా సా ప్రకాశ్యా సదా బుధైః।
యా గురౌ పుస్తకే విద్యా తయా మూఢః ప్రతార్యతే॥"

తతో రాజాపి విప్ర స్యాహంభావముద్రయా చమత్కృత ద్వాతాకం శ్రుత్వా, "మమ జన్మారభ్యైతత్క్షణపర్యన్తం, న్మయాచరితం, యద్యత్ కృతం, తత్ సర్వం వదతి యది, భ సర్వజ్ఞ ఏవే" త్యువాచ. తతో బ్రాహ్మణోఽపి రాజ్ఞా య కృతం తత్సర్వ మువాచ గూఢవ్యాపారమపి. తతో రాజాపి ణ్య ష్యభిజ్ఞానాని జ్ఞాత్వా తుతోష. విప్రస్య చ పాదయోః పతి మిన్ద్రనీలపుష్యరాగమరకతవైడూర్యఖచితసింహాసన ఉపవేశ్యా

"మాతేవ రక్షతి, పితేవ హితే నియుఙ్క్తే,
కాన్తేవ చాభిరమయ త్యపనీయ ఖేదం,।
కీర్తిం చ దిక్షు వితనోతి, తనోతి లక్ష్మీం,
కిం కిం న సాధయతి కల్పలతేవ విద్యా॥"

తతోఽసౌ విప్రవరాయ దశాశ్వా నాజానేయాన్ దదౌ. సభాయా మాసీనో బుద్ధిసాగరః ప్రాహ "దేవ, భోజస్య జన్మ కా మేతం బ్రాహ్మణం పృచ్ఛే"తి. తతో ముఞ్జః ప్రాహ "విద భోజస్య జన్మపత్త్రికాం విధేహీ"తి. తతోఽసౌ బ్రాహ్మణ ఉ "అధ్యయనశాలాయా భోజ ఆనేతవ్య" ఇతి. ముఞ్జోఽపి తతః

కా దధ్యయనశాలా మలంకుర్వాణం భోజం నిజై, ర్భృత్యై రానాయ యామాస సభామ్. తతో భోజకుమారః సాక్షాత్ పితర మివ రాజాన మానమ్య సవినయం తస్థౌ. తత స్తద్రూపలావణ్యామోహితే రాజకుమారమణ్డలే, ప్రభూతసౌభాగ్యం మహీమణ్డల మాగతం మహేన్ద్ర మివ, సాకారం మన్మథ మివ, మూర్తిమత్ సౌభాగ్య మివ, భోజం నిరూప్య, దైవజ్ఞశిఖామణీ రాజానం ప్రాహ "రాజన్, భోజస్య భాగ్యోదయం వక్తుం విరిఞ్చోఽపి నాలమ్. కోఽహం ముదరమ్భరి బ్రాహ్మణః? తథాపి వదామి స్వమత్యనుసారేణ. భోజ మితోఽధ్యయనశాలాయాః ప్రేషయ." తతో రాజాజ్ఞయా భోజేఽధ్యయనశాలాం గతే దైవజ్ఞశిఖామణి ర్విప్రః ప్రాహ:—

పఞ్చాశత్ పఞ్చ వర్షాణి సప్త మాసా, దినత్రయం,।
భోజరాజేన భోక్తవ్యః సగౌడో దక్షిణాపథః॥

త దాకర్ణ్య రాజా చాతుర్యా దపహాస న్నివ సుముఖోఽపి విచ్ఛాయవదనోఽభూత్. తతో రాజా బ్రాహ్మణం ప్రేష్య నిశీథే స్వశయనప్రాసాద మాసా ద్యైకాకీ వ్యచిన్తయత్:—

యది రాజ్యలక్ష్మీ ర్భోజకుమారం గమిష్యతి, త దాహం జీవ న్నపి మృత ఏవ.

తా నీన్ద్రియా ణ్యవికలాని, త దేవ నామ,
సా బుద్ధి రప్రతిహతా, వచనం త దేవ,।
అర్థోష్మణా విరహితః పురుషః క్షణేన
సోఽప్యన్య ఏవ భవ తీతి విచిత్ర మేతత్.॥

కిం చ, శరీరనిరపేక్షస్య దక్షస్య వ్యవసాయినః।
బుద్ధిప్రారబ్ధకార్యస్య నాస్తి కిఞ్చన దుష్కరమ్॥
అన్యాయ[illegible]యా హతే నైవ సర్వోపాయోద్యమై రపి।
భృత్యాణాం గృహ్యతే సంపత్ సుహృద్భి ర్మన్త్రిభి స్తథా॥

తత ఉద్యమే కిం దుస్సాధ్యమ్?

అతిదాక్షిణ్యయుక్తానాం శఙ్కితానాం పదే పదే।
పరాపవాదభీరూణాం దూరతో యాన్తి సంపదః॥

కిం చ, ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కర్మణః।
క్షిప్ర మక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః॥
అవమానం పురస్కృత్య మానం కృత్వా చ పృష్ఠతః।
స్వార్థం సముద్ధరేత్ ప్రాజ్ఞః స్వార్థభ్రంశో హి మూర్ఖతా॥
న స్వల్పస్య కృతే భూరి నాశయే న్మతిమా న్నరః।
ఏత దే వాత్ర పాణ్డిత్యం యత్ స్వల్పా ద్భూరిరక్షణమ్॥
జాతమాత్రం న యః శత్రుం వ్యాధిం వా ప్రశమం నయేత్।
అతిపుష్టాఙ్గయుక్తోఽపి స పశ్చాత్ తేన హన్యతే॥
ప్రజాగుప్తశరీరస్య కిం కరిష్యన్తి సంహతాః।
హస్తన్యస్తాతపత్రస్య వారిధారా ఇవ వారయః॥
అఫలాని దురన్తాని సమవ్యయఫలాని చ।
అశక్యాని చ వస్తూని నారభేత విచక్షణః॥

ఏవం విచిన్తయ న్నభుక్త ఏవ దినస్య తృతీయే యామే ఏక ఏవ మన్త్రయిత్వా వఙ్గదేశాధీశ్వరస్య మహాబలస్య వత్సరాజ స్యాకారణా యైకం స్వ మఙ్గరక్షకం ప్రాహిణోత్. స చాఙ్గరక్షకో వత్సరాజ ముపేత్య ప్రాహ, రాజా త్వా మాకారయ తీతి. తతః స రథ మారుహ్య పరివారేణ పరివృతః సమాగతో, రథా దవతీర్య, రాజభవన మాసాద్య, రాజాన మవలోక్య, ప్రణిప త్యోపవిష్టః. రాజా చ సౌధం నిర్జనం విధాయ వత్సరాజం ప్రాహ:

‘‘రాజా తుష్టోఽపి భృత్యానాం మానమాత్రం ప్రయచ్ఛతి।
తే తు సమ్మానితా స్తస్య ప్రాణై ర ప్యుపకుర్వతే॥

వత్స, త్వయా భోజో భువనేశ్వరీవిపినే హన్తవ్యః. ప్రథమయామే నిశాయాః శిర శ్చాన్తఃపుర మానేతవ్య మి’’ తి. స చోత్థాయ నృపం,

న త్వాహ ''దేవాదేశః ప్రమాణమ్. త థాపి భవల్లాలనాత్ కి మపి వక్తుకామోఽస్మి. తతః సాపరాధ మపి మే వచః క్షన్తవ్యమ్.

భోజే ద్రవ్యం న, సేనా వా, పరివారో బలాన్వితః,।
స్థిరం పోత ఇ వాస్తేఽస్య, స హన్తవ్యః కథం ప్రభో?॥
పారమ్పర్య ఇ వాసక్త స్త్వత్పాద ఉదరమ్భరిః।
తద్వధే కారణం నైవ పశ్యామి నృపపుఙ్గవ॥"

తతో రాజా సర్వం ప్రాతః సభాయాం ప్రవృత్తం వృత్తాన్త మకథయత్. స చ శ్రుత్వా హస న్నాహ:—''దేవాకర్ణయ.

త్రైలోక్యనాథో రామోఽస్తి వసిష్ఠో బ్రహ్మపుత్రకః।
తేన రాజ్యాభిషేకే తు ముహూర్తః కథితోఽభవత్॥
తన్ముహూర్తేన రామోఽపి వనం నీతోఽవనీం వినా।
సీతాపహారోఽప్యభవ ద్వైరిఞ్చివచనం వృథా॥
జాతః కోఽయం నృపశ్రేష్ఠ కిఞ్చిజ్జ్ఞ ఉదరమ్భరిః।
య ముక్త్వా మన్మథాకారం కుమారం హన్తు మిచ్ఛసి॥

కిం చ, కిం ను మే స్యా దిదం కృత్వా, కిం ను మే స్యా దకుర్వతః,
ఇతి సంచిన్త్య మనసా ప్రాజ్ఞః కుర్వీత వా న వా.॥

ఉచిత మనుచితం వా కుర్వతా కార్యజాతం।
పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన।
అతిరభసకృతానాం కర్మణా మావిపత్తే
ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః॥

కిం చ, యేన స హానీత మశితం హసితం కథితం చ రహసి విస్రబ్ధం।
తం ప్రతి కథ మసతా మపి నివర్తతే చిత్త మాపురణాత్॥

కిం చ, అస్మిన్ హతే, వృద్ధరాజస్య సిన్ధులస్య పరమప్రీతిపాత్రాణి మహావీరా స్త వైవానుమతే స్థితాః త్వన్నగర ముల్లోలకల్లోలవన్తః పయోధయ ఇవ ప్లావయిష్యన్తి. చిరా ద్బద్ధమూలేఽపి త్వయి ప్రాయః పౌరాః భోజం భువో భర్తారం భావయన్తి. కిం చ,

సత్యపి చ సుకృతకర్మణి దుర్నీతి శ్చే చ్ఛ్రియం హరత్యేవ।
తైలైః సదోపయుక్తాం దీపశిఖాం విదళయతి హి వాతాళిః॥
దేవ, పుత్రవధః క్వాపి న హితాయ."

ఇత్యుక్తం వత్సరాజవచన మాకర్ణ్య రాజా కుపితః ప్రాహ "త్వ మేవ రాజ్యాధిపతి ర్న తు సేవకః.

స్వామ్యుక్తే యో న యతతే స భృత్యో న్న భృత్య పాళకః।
తజ్జీవన మపి వ్యర్థ మజాగళకుచా వివ॥"ఇతి.

వత్సరాజః కాలోచిత మాలోచనీయ మితి మత్వా తూష్ణీం బభూవ.

అథ లమ్బమానే దివాకరే, ఉత్తుఙ్గసౌధోత్సఙ్గా దవతరన్తం కుపిత మివ కృతాన్తం వత్సరాజం వీక్ష్య, సమేతా అపి వివిధేన మిషేణ స్వభవనాని ప్రాపు ర్భీతాః సభాసదః. తతో వత్సరాజః స్వసేవకా న్స్వాగారపరిత్రాణార్థం ప్రేష్య, రథం భువనేశ్వరీభవనాభిముఖం విధాయ, భోజకుమారోపాధ్యాయాకారణాయ ప్రాహిణో దేకం వత్సరాజః. స చాహ పణ్డితమ్ "తాత, త్వా మాకారయతి వత్సరాజ" ఇతి. సోఽపి త దాకర్ణ్య, వజ్రాహత ఇవ, భూతావిష్ట ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, తేన సేవకేన కరేణ ధృత్వా నీతః పణ్డితః. తం చ బుద్ధిమా న్వత్సరాజః సప్రణామ మి త్యాహ "పణ్డిత, తాత, ఉపవిశ. రాజకుమారం జయన్త మధ్యయనశాలాయా ఆన యే"తి. పణ్డిత స్తథా చకార. ఆయాతం జయన్తం కుమారం కి మ ప్యధీతం పృష్ట్వా "తాత, అహ మేవ కుమారం గృహం నేష్యామి; త్వం గ చ్ఛే త్యుక్త్వా పణ్డితం ప్రైషయత్. తతో విదితవృత్తాన్తో భోజః కుపితో జ్వల న్నివ శోణితేక్షణః సమేత్య "అః! పాప, రాజ్ఞో ముఖ్యకుమార మేకాకినం మాం రాజ్ఞభవనా ద్బహి రానేతుం తవ కా నామ శక్తి రి" త్యుక్త్వా వామచరణపాదుకా మాదాయ తాలుదేశే వత్సరాజం జఘాన. తతో వత్సః ప్రాహ "భోజ, వయం రాజాదేశకారిణ" ఇతి. బాలం చ రథే నివేశ్య ఖడ్గ మపకోశం కృత్వా జగా మాశు మహామాయాభవనమ్.

తతో గృహీతే భోజే లోకాః కోలాహలం చక్రుః; హుంభారవ శ్చ ప్రవృత్తః. కిం కిమితి బ్రువాణా భటా విక్రోశన్త ఆగత్య, సహసా భోజం వధాయ నీతం జ్ఞాత్వా, హస్తిశాలాం వాజిశాలాం రథశాలాం ప్రవిశ్య సర్వాన్ జఘ్నుః. తతః ప్రతోలీషు రాజభవనప్రాకారవేది కాసు బహిర్ద్వారవిటఙ్కేషు పురసమీపేషు భేరీపటహమురజమడ్డు కడిణ్డిమనినదాడమ్బరే ణామ్బరం విడమ్బిత మభూత్. కేచి ద్విమలా సినా, కేచి ద్భల్లేన, కేచిత్ తోమరేణ, కేచిత్ ప్రాసేన, కేచిత్ కున్తే న, కేచిత్ పరశునా, కేచి ద్విషేణ, కేచి ద్వహ్నినా, కేచి దమ్భ సా, కేచి ద్ధారాయాం, బ్రాహ్మణయోషితో రాజపుత్రా రాజసేవకా రాజానః పౌరాశ్చ ప్రాణపరిత్యాగం విదధుః.

తతః సావిత్రీసంజ్ఞా భోజస్య జననీ, విశ్వజన నీవ స్థితా, దాసీము ఖాత్ స్వపుత్రస్థితి మాకర్ణ్య, కరాభ్యాం నేత్రే పిధాయ, రుదతీ "పుత్ర, పితృవ్యేన కాం దశాం గమితోఽసి? యే మయా ని యమా ఉపవాసా శ్చ త్వత్కృతే కృతాః, తేఽద్య మే విఫలా జా తాః. దశాపి దిశాముఖాని శూన్యాని. పుత్ర, దేవేన సర్వశక్తినా మృష్టాః శ్రియః. పుత్ర, ఏనం దాసీదాసవర్గం సహసా విచ్ఛిన్నశిర సం పశ్యే" తి విలపన్తీ భూమా వపతత్.

తతః ప్రదీప్తే వైశ్వానరే, తదుద్భూతధూమస్తోమే నేవ మలీమ సే నభసి జపాప్రసూన దివ పశ్చిమపయోనిధా మగ్నే మార్తణ్డమణ్డ లే, మహామాయాభవన మాసాద్య ప్రాహ భోజం వత్సరాజః "రాజ కుమార, భృత్యానాం దైవత, జ్యోతిశ్శాస్త్రవిశారదేన కేనచి ద్బ్రా హ్మణేన తవ రాజ్యప్రాప్తా వుదీరితాయాం రాజ్ఞా భవద్వధో వ్యాది ష్ట" ఇతి. త దాకర్ణ్య భోజః ప్రాహ:—

"రామే ప్రవ్రజనం, బలే ర్నియమనం, పాణ్డోః సుతానాం వనం, వృష్ణీనాం నిధనం, నళస్య నృపతే రాజ్యాత్ పరిభ్రంశనం,

కారాగారనిషేవణం చ మరణం సంచిన్త్య లజ్జేశ్వరే,
సర్వః కాలవశేన నశ్యతి నరః, కో వా పరిత్రాయతే.॥
లక్ష్మీకౌస్తుభపారిజాతసహజః సూనుః సుధామ్భోనిధే
ర్దేవేన ప్రణయప్రసాదనిధినా మూర్ధ్నా ధృతః శమ్భునా
అ ద్యాప్యుజ్ఝతి నైవ దైవవిహితం క్షైణ్యం క్షపావల్లభః
కే నాన్యేన విలఙ్ఘ్యతే విధిగతిః పాషాణరేఖాసఖీ॥
వికటోర్వ్యాం చ పర్యటనం, శైలారోహణం, మహాంబునిధేస్తరణం,।
నిగళం, గుహాప్రవేశో, విధిపరిపాకః కథం ను సంతార్యః?॥
అమ్భోధిః స్థలతాం స్థలం జలధితాం, ధూళీలవః శైలతాం
మేరుః మృత్కణతాం, తృణం కులిశతాం వజ్రం తృణప్రాయతాం,।
వహ్నిః శీతలతాం హిమం దహనతా, మాయాతి య స్యేచ్ఛయా,।
లీలాదుర్లలితాద్భుతవ్యసనినే దేవాయ తస్మై నమః.॥”

తతో వటవృక్షస్య పత్రద్వయ మాదాయ, ఏకం పుటీకృత్య, జఙ్ఘాం ఛురికయా ఛిత్త్వా, తత్ర పుటకే రక్త మారోప్య, తృణేన అన్యస్మిన్ పత్రే కఞ్చన శ్లోకం లిఖిత్వా, వత్సం ప్రాహ “మహాభాగ, ఏతత్పత్త్రం నృపాయ దాతవ్యమ్. త్వ మపి రాజాజ్ఞాం విధేహీ”తి.

తతో వత్సరాజ స్తాన్యజ్య (?) భ్రాతా ప్రాణపరిత్యాగసమయేఽపి దేదీప్యమానముఖశ్రియం నయనాభిరామం భోజకుమారం సకరుణము వలోక్యాగ్రజం ప్రాహః—

“ఏక ఏవ సుహృ ద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః;।
శరీరేణ సమం నాశం సర్వ మన్య త్తు గచ్ఛతి.॥
న తత్ర హి సహాయార్థే మాతా భార్యా చ తిష్ఠతి।
న మిత్రపుత్రౌ న జ్ఞాతి ర్ధర్మ స్తిష్ఠతి కేవలః॥
బలవా న ప్యశక్తోఽసౌ, ధనవా నపి నిర్ధనః,।
శ్రుతవా నపి మూర్ఖ శ్చ యో ధర్మవిముఖో జనః.॥

ఇహైవ స్వజరావ్యాధే శ్చికిత్సాం న కరోతి యః,।
గత్వా నిరౌషధం స్థానం స రోగీ కిం కరిష్యతి?॥
జరాం మృత్యుం భయం వ్యాధిం యో జానాతి స పణ్డితః;।
స్వస్థ స్తిష్ఠే, న్నిషీదే ద్వా, స్వపే ద్వా, కేనచి ద్ధసేత్.॥
తుల్యజాతివయోరూపాన్ హృతాన్ పశ్యసి మృత్యునా;।
న హి త త్రాస్తి తే త్రాసో, వజ్రవ ద్ధృదయం తవ.॥"

తతో వైరాగ్య మాపన్నో వత్సరాజః భోజం క్షమ స్వే త్యుక్త్వా, ప్రణమ్య, తం చ రథే నివేశ్య, నగరా ద్బహి ర్ఘనే తమసి గృహ మానీయ, భూమిగృహా న్తరే నిక్షిప్య, రరక్ష. స్వయం శీఘ్ర మేవ కృత్రిమవిద్యావిద్భిః సుకుణ్డలం స్ఫురద్వక్త్రం నిమీలితనేత్రం భోజకుమారమస్తకం కారయిత్వా, త చ్చాదాయ సకనిష్ఠో వత్సరాజో రాజభవనం గత్వా రాజానం నత్వా ప్రాహ "శ్రీమతా య దాదిష్టం తత్ సాధిత మి"తి. తతో రాజా చ పుత్త్రవధం జ్ఞాత్వా త మాహ "వత్స, ఖడ్గప్రహారసమయే తేన పుత్త్రేణ కి ముక్త మి"తి. వత్సః.—"దేవ, తవ కి మపి పత్త్రే లిఖిత మస్తి, త ద్గృహాణ, శిర శ్చ పశ్య." తతో రాజా తథావిధం భోజశిరో విలోక్య మన్దం రురోద. రాజా.—"వత్సరాజ, ఇదం శిరః క్వాపి భూమౌ నిక్షిప." తతో వత్సో నిష్క్రాన్తః. రాజాపి స్వభార్యయా దీప మానాయ్య, తాని పత్త్రాక్షరాణి వాచయతి:—

మాన్ధాతా చ మహీపతిః కృతయుగాలంకారభూతో గతః,
సేతు ర్యేన మహోదధౌ విరచితః క్వాసౌ దశాస్యాన్తకః?।
అన్యే చాపి యుధిష్ఠిరప్రభృతయో యాతా దివం; భూపతే,
నైకేనాపి సమం గతా వసుమతీ, నూనం త్వయా యాస్యతి.॥

రాజా చ తదర్థం జ్ఞాత్వా శయ్యాతో భూమౌ పపాత. తత శ్చ దేవీకరకమలచాలితచేలాఞ్చలానిలేన క్షణాత్ ససంజ్ఞో భూత్వా "దేవి, మాం మా స్పృశ; హా! హా! పుత్త్రఘాతీ చణ్డాలోఽహ మి"తి

ఖరరర ఇవ విలపన్ రాజా ద్వారపాలా న్నాకార్య బ్రాహ్మణాన్ శీఘ్ర మానయ తే త్యాహ. తతః స్వాజ్ఞయా సమాగతాన్ బ్రాహ్మణాన్ నత్వా రాజా పప్రచ్ఛ "మయా పుత్రో హతః; తస్య ప్రాయశ్చిత్తం వద తే"తి. తే త మూచుః "రాజన్, సహసా వహ్నిమావి శే"తి.

తతః సమేత్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ "దేవ, యథా త్వం రాజాధమ, స్తథైవ అమాత్యాధమో వత్సరాజః. తవ కిల రాజ్యం దత్త్వా సిన్ధులనృపేణ త్వదుత్సఙ్గే భోజః స్థాపితః. త చ్చ త్వయా పితృవ్యేణాన్యత్ కృతమ్.

కతిపయదివసస్థాయిని మదకారిణి యౌవనే దురాత్మానః।
విదధతి త థాపరాధం జ న్మైవ య థా వృథా భవతి॥

సన్త స్తృణోత్సారణ ముత్తమాఙ్గాత్
సువర్ణకోట్యర్పణ మామనన్తి।
ప్రాణవ్యయే నాపి కృతోపకారాః
ఖలాః పరే వైర మి వోద్వహన్తి॥
ఉపకార శ్చాపకారో యస్య వ్రజతి విస్మృతిం।
పాషాణహృదయ స్యాస్య జీవ తీ త్యభిధా ముధా॥
యథా బీజాఙ్కురః సూక్ష్మః ప్రయత్నే నాభిరక్షితః।
ఫలప్రదో భవేత్ కాలే తథా లోకః సురక్షితః॥

హిరణ్యధాన్యరత్నాని ధనాని వివిధాని చ।
త థాన్య దపి యత్ కిఞ్చిత్ ప్రజాభ్యః స్యా న్మహీభృతామ్॥
రాజ్ఞి ధర్మిణి ధర్మిష్ఠాః పాపే పాపపరాః సదా।
రాజాన మనువర్తన్తే, యథా రాజా తథా ప్రజాః॥"

తతో రాత్రా వేవ వహ్నిప్రవేశాయ కృతనిశ్చయే రాజ్ఞి, సర్వే సామన్తాః పౌరా శ్చ మిళితాః. పుత్రం హత్వా పాపభయా ద్భీతో

నృపతి ర్వహ్నిం ప్రవిశ తీ తి కింవదన్తీ పురే సర్వ త్రాజని. తతో బుద్ధిసాగరో ద్వారపాల మాహూయ న కే నాపి భూపాలభవనం ప్రవేష్టవ్య మి త్యుక్త్వా నృప మ న్తఃపురే నివేశ్య సభాయా మేకాకీ స న్నుపవిష్టః. తతో రాజమరణనిశ్చయం శ్రుత్వా, వత్సరాజో రాజగృహ మాగత్య బుద్ధిసాగరం నత్వా శనైః ప్రాహ ''తాత, మయా భోజరాజో రక్షిత'' ఇతి. బుద్ధిసాగర శ్చ కర్ణే తస్య కి మ ప్యకథయత్. త చ్ఛ్రుత్వా వత్సరాజ శ్చ నిష్క్రాన్తః. తతో ముహూర్తేన కోఽపి కరకలితద న్తీన్ద్రద న్తదణ్డో విరచితప్రత్యగ్రజటాకలాపః కర్పూరకరమ్బితభసితానూద్వర్తితసకలతను, ర్మూర్తిమా న్మన్మథ ఇవ, స్ఫటికకుణ్డలమణ్డితకర్ణయుగళః కౌశేయకౌపీనః సాక్షాచ్చన్ద్రచూడ ఇవ, సభాం కాపాలికః సమాగతః. తం వీక్ష్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ ''యోగీన్ద్ర, కుత ఆగమ్యతే? కుత్ర తే నివేశ శ్చ? కాపాలికే త్వయి క శ్చమత్కారకారీ కళావిశేష ఔషధవిశేషోఽప్యస్తి?'' యోగీ ప్రాహ

''దేశే దేశే భవనం, భవనే భవనే త థైవ భిక్షాన్నం,।
సరసి చ నద్యాం సలిలం, శివశివతత్త్వార్థ వేదినాం పుంసామ్.॥
గ్రామే గ్రామే కుటీ రమ్యా, నిర్ఝరే నిర్ఝరే జలం,।
భిక్షాయాం సులభం చాన్నం, విభవైః కిం ప్రయోజనమ్?॥

దేవ,అస్మాకం నైకో దేశః, సకలభూమణ్డలం భ్రమామః, గురూపదేశే తిష్ఠామః, నిఖిలం భువనతలం కరతలామలకవత్ పశ్యామః. సర్పదష్టం విషూచ్యాకులం రోగగ్రస్తం శస్త్రభిన్నశిరస్క మకాలశిథిలితం తాత,తత్క్షణా దేవ విగతసకలదారుణవ్యాధిసంచయం కుర్మ'' ఇతి. రాజాపి కుడ్యాన్తర్హిత ఏవ శ్రుతసకలవృత్తాన్తః సభా మాగతః కాపాలికం దణ్డవత్ ప్రణమ్య ''యోగీన్ద్ర, రుద్రకల్ప, పరోపకారపరాయణ, మహాపాపేన మయా హతస్య పుత్త్రస్య ప్రాణదానేన మాం రక్ష ర క్షే''త్యాహ. అథ కాపాలికోఽపి ''రాజన్, మా భైషీః,పుత్త్ర స్తే న మరిష్యతి. శివప్రసాదేన స్వకం గృహ మేష్యతి. పరం

శ్మశానభూమౌ బుద్ధిసాగరేణ సహ హోమద్రవ్యాణి క్షేప్స్యే''త్య
వోచత్. తతో రాజ్ఞా ''కాపాలికేన య దుక్తం తత్ సర్వం తథా
కు ర్వి''తి బుద్ధిసాగరః ప్రేషితః, తతో రాత్రౌ గూఢరూపేణ భో
జోఽపి తత్ర నదీపులినే నీతః. యోగినా భోజో జీవిత ఇతి ప్రథా చ
సమభూత్. తతో గజేన్ద్రారూఢో వన్దిభిః స్తూయమానో భేరీమృద
ఙ్గాదిఘోషై ర్జగ ద్బధిరీకుర్వన్ పౌరామాత్యపరివృతో భోజరాజో
రాజభవన మగాత్. రాజా చ త మాలిఙ్గ్య రోదితి స్మ. భోజోఽపి రు
దన్తం ముఞ్జం నివా ర్యాస్తావీత్. తతః సంతుష్టో రాజా నిజసింహాస
నే తం నివేశ్య, ఛత్రచామరాభ్యాం చ భూషయిత్వా తస్మై రాజ్యం
దదౌ. నిజపుత్త్రేభ్యః ప్రత్యేక మేకైకం గ్రామం దత్త్వా, పరమప్రే
మాస్పదం జయన్తం భోజనికాశే నివేశయామాస. తతః పరలోకప
రిత్రాణపరో ముఞ్జోఽపి నిజపట్టరాజ్ఞీభిః సహ తపోవనభూమిం గ
త్వా పరం తప స్తేపే. తతో భోజభూపాల శ్చ దేవబ్రాహ్మణప్రసా
దా ద్రాజ్యం పాలయామాస.

తతో ముఞ్జే తపోవనం యాతే, బుద్ధిసాగరం ముఖ్యామాత్యం వి
ధాయ, స్వరాజ్యం బుభుజే భోజభూపతిః. ఏవ మతిక్రామతి కాలే,
కదాచి ద్రాజ్ఞా క్రీడోద్యానం గచ్ఛతా కోఽపి ధారానగరవాసీ వి
ప్రో లక్షితః. స చ రాజానం వీక్ష్య నేత్రే నిమీల్య అగచ్ఛత్. రాజ్ఞా
పృష్టః ''ద్విజ, త్వం మాం దృష్ట్వా స్వ స్తీతి న జల్పసి. విశేషేణ లో
చనే నిమీలయసి. తత్ర కో హేతు రి''తి. విప్ర ఆహ ''దేవ, త్వం
వైష్ణవోఽసి. విప్రాణాం నోపద్రవం కరిష్యసి. తత స్త్వత్తో న మే
భీతిః. కిం తు కస్మైచిత్ కి మపి న ప్రయచ్ఛసి. తేన తవ దాక్షిణ్య
మపి నాస్తి. అత స్తే కి మాశీర్వచసా. కిం చ, ప్రాత రేవ కృపణము
ఖావలోకనాత్ పరలోకేఽపి లాభహానిః స్యా దితి లోకోక్త్యా లోచ
నే నిమీలితే. అపి చ,

ప్రసాదో నిష్ఫలో యస్య, కోప శ్చాపి నిరర్థకః,।
న తం రాజాన మిచ్ఛన్తి ప్రజాః, షణ్ఢ మివ స్త్రియః.॥
అప్రగల్భస్య యా విద్యా, కృపణస్య చ య ద్ధనం,।
య చ్చ బాహుబలం భీరో, ర్వ్యర్థ మేతత్ త్రయం భువి.॥

దేవ, మత్పితా వృద్ధః కాశీం ప్రతి గచ్ఛన్ మయా శిక్షాం పృష్టః 'తాత, మయా కిం కర్తవ్య మి'తి. పిత్రా చేత్థ మభ్యధాయి:

'యది తవ హృదయం విద్వన్,
కృచ్ఛ్రే స్వప్నేఽపి మా స్మ సేవిష్ఠాః।
సచివజితం, షిడ్గజితం, యువతిజితం, చైవ రాజానమ్.॥
పాతకానాం సమస్తానాం ద్వే పరే తాత పాతకే,।
ఏకం దుస్సచివో రాజా, ద్వితీయం చ తదాశ్రయః.॥
అవివేకమతి ర్నృపతి ర్మన్త్రిషు గుణవత్సు వక్రితగ్రీవః,।
యత్ర ఖలా శ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసరః.॥
రాజా సంపత్తిహీనోఽపి సేవ్యః సేవ్యగుణాశ్రయః;।
భవ త్యాజీవనం తస్మాత్, ఫలం కాలాన్తరా దపి.॥'

అదాతు ర్దాక్షిణ్యం నహి భవతి. దేవ, పురా కర్ణదధీచశిబివిక్రమప్రముఖాః క్షితిపతయో యథా పరలోక మలంకుర్వాణా నిజదానసముద్భూతదివ్యనవగుణై ర్నివసన్తి మహీమణ్డలే, తథా కి మన్యే రాజానః?

దేహే పాతిని కా రక్షా? యశో రక్ష్య మపాతవత్.।
నరః పతితకాయోఽపి, యశఃకాయేన జీవతి.॥
పణ్డితే చైవ మూర్ఖే చ బలవ త్యపి దుర్బలే।
ఈశ్వరే చ దరిద్రే చ మృత్యోః సర్వత్ర తుల్యతా॥
నిమేషమాత్ర మపి తే వయో గచ్ఛన్ న తిష్ఠతి।
తస్మా ద్దేహే ష్వనిత్యేషు కీర్తి మేకా ముపార్జయ॥
జీవితం త దపి జీవితమధ్యే గణ్యతే సుకృతిభిః కిము పుంసాం।
జ్ఞానవిక్రమకళాకులలజ్జాత్యాగభోగరహితం విఫలం యత్॥''

రా జాపి, తేన వాక్యేన పీయూషపూరస్నాత ఇవ, పరబ్రహ్మణి లీన ఇవ, లోచనాభ్యాం హర్షాశ్రూణి ముమోచ. ప్రాహ చ ద్విజం ''విప్రవర, శృణు;

సులభాః పురుషా లోకే సతతం ప్రియవాదినః।
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతా చ దుర్లభః॥
మనీషిణః సన్తి; న తే హితైషిణో;
హితైషిణః సన్తి; న తే మనీషిణః;।
సుహృచ్చ విద్వా నపి దుర్లభో నృణాం,
య థౌషధం స్వాదు హితం చ దుర్లభమ్.॥''

ఇతి విప్రాయ లక్షం దత్త్వా, ద్విజ, కిం తే నా మే త్యాహ. విప్రః స్వ నామ భూమౌ లిఖతి గోవిన్ద ఇతి. రాజా వాచయిత్వా ''విప్ర, భవతా ప్రత్యహం రాజభవన మాగన్తవ్యమ్. న తే కశ్చి న్నిషేధః. విద్వాంసః కవయ శ్చ కౌతుకాత్ సభా మానేతవ్యాః. కోఽపి విద్వా న్మా దుఃఖభా గస్తు. ఏత మధికారం పరిపాలయే''త్యాహ.

ఏవం గతేషు కతిపయేషు దివసేషు, రాజా విద్వత్ప్రియః దానవిత్తేశ్వర ఇతి ప్రథా మగాత్. తతో రాజానం దిదృక్షవః కవయో నానాదిగ్భ్యః సమాగతాః. ఏవం విత్తాతివ్యయం కుర్వాణం రాజానం ప్రతి కదాచి న్ముఖ్యామాత్యో నేత్థ మభ్యధాయి:—''దేవ, రాజానః కోశబలా ఏవ విజయినో నాన్యే.

స జయీ వరమాతఙ్గా యస్య త స్యాస్తి మేదినీ।
కోశో యస్య సమర్థస్సో దుర్గం యస్య స దుర్జయః॥

దేవ, లోకం పశ్య.

ప్రాయో ధనవతా మేవ ధనతృష్ణా గరీయసీ।
పశ్య కోటిద్వయాసక్తం లక్షాయ ప్రవణం ధనుః॥'' ఇతి.

రాజా చ త మాహ:

"దానోపభోగవన్ధ్యా యా సుహృద్భి ర్యా న భుజ్యతే।
పుంసాం సమాహితా లక్ష్మీ రలక్ష్మీః క్రమశో భవేత్॥"

ఇ త్యుక్త్వా రాజా తం మన్త్రిణం నిజపదా ద్దూరీకృత్య తత్పదేఽన్యం దిదేశ. ఆహ చ తమ్:

"లక్షం మహాకవే ర్దేయం, తదర్ధం విబుధస్య చ,।
దేయం గ్రామైక మర్ధస్య, త స్యా ప్యర్ధం తదర్థినః.॥

య శ్చ మే అమాత్యాదిషు వితరణనిషేధమనాః స హన్తవ్యః. ఉక్తం చ,

య ద్దదాతి, య దశ్నాతి, త దేవ ధనినాం ధనమ్.।
అన్యే మృతస్య క్రీడన్తి దారై రపి ధనై రపి.॥
ప్రియః ప్రజానాం దా తైవ, న పున ర్ద్రవిణేశ్వరః,।
అగచ్ఛన్ కాఙ్క్ష్యతే లోకై ర్వారిదో, న తు వారిధిః.॥
సంగ్రహైకపరః ప్రాయః సముద్రోఽపి రసాతలే।
దాతారం జలదం పశ్య గర్జన్తం భువనోపరి॥"

ఏవం వితరణశాలినం భోజరాజం శ్రుత్వా కశ్చిత్ కలిఙ్గదేశీయః కవి రుపేత్య మాసమాత్రం తస్థౌ. న చ క్షోణీన్ద్రదర్శనం భవతి. ఆహారార్థం పాథేయ మపి నాస్తి. తతః కదాచి ద్రాజా మృగయాభిలాషీ బహి ర్నిర్గతః. స కవి ర్దృష్ట్వా రాజాన మాహ:

"దృష్టే శ్రీభోజరాజేన్ద్రే, గళన్తి త్రీణి తత్క్షణాత్,।
శత్రోః శస్త్రం, కవేః కష్టం, నీవీబన్ధో మృగీదృశామ్.॥"

రాజా లక్షం దదౌ. తత స్తస్మిన్ మృగయారసికే రాజని, కశ్చన పులిన్దపుత్త్రో గాయతి. తేన గీతమాధుర్యేణ తుష్టో రాజా తస్మై పులిన్దపుత్త్రాయ పఞ్చలక్షం దదౌ. తదా కవి స్తద్దాన మత్యున్నతం కిరాతపోతం చ దృష్ట్వా నరేన్ద్రపాణికమలస్థపఙ్కజమిషేణ రాజానం వదతి:

"ఏతే గుణాః హి పఙ్కజ సన్తోఽపి న తే ప్రకాశ మాయాన్తి।
య ల్లక్ష్మీవసతే స్తవ మధుపై రుపభుజ్యతే కోశః॥"

భోజ స్తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా పున ర్లక్ష మేకం దదౌ. తతో రాజా బ్రాహ్మణ మాహ:

"ప్రభుభిః పూజ్యతే విప్ర,క లైవ న కులీనతా;।
కలావా న్మాన్యతే మూర్ధ్ని, సత్సు దేవేషు, శమ్భునా.॥"

ఏవం వదతి భోజే,కుతోఽపి పఞ్చషాః కవయః సమాగతాః. తా న్దృష్ట్వా రాజా విలక్ష ఇ వాసీత్, అ ద్యైవ మయా ఏతావ ద్విత్తం ద త్త మితి. తతః కవి స్తమ భిప్రాయం జ్ఞాత్వా నృపంపద్మమిషేణ పునః ప్రాహ:

"కిం కుప్యసి ? క స్మై వా ? నవసౌరభసారాయ హి నిజమధునే।
యస్య శతప త్త్రి,తేఽద్య ప్రతిప త్త్రిం మృగ్యతే భ్రమరైః.॥"

తతః ప్రభుం ప్రసన్నవదన మవలోక్య ప్రకాశేన ప్రాహ:

"న దాతుం నోపభోక్తుం చ శక్నోతి కృపణః శ్రియం।
కిం తు స్పృశతి హస్తేన నపుంసక ఇవ స్త్రియమ్॥
యాచితో యః ప్రహృష్యే చ్చ దత్త్వా చ ప్రీతిమా న్భవేత్।
తం దృష్ట్వా వ్యథ వా శ్రుత్వా నరః స్వర్గ మవాప్నుయాత్॥"

తత స్తుష్టో రాజా పున రపి కళిఙ్గదేశవాసికవయే లక్షం దదౌ. తతః పూర్వకవిః పురస్థితా న్షట్ కవీన్ద్రా న్దృష్ట్వాహ. "హే కవయో,ఽత్ర మహాసరస్సేతుభూమౌ వాసీ రాజా యదా భవనం గమిష్యతి, తదా కి మపి బ్రూ తే"తి. తే చ సర్వే మహాకవయోఽపి సర్వం రాజ్ఞః ప్రథమచేష్టితం జ్ఞాత్వావర్తన్త. తే ష్వేకః సరోమిషేణ నృపం ప్రాహ:

"అగతానా మపూర్ణానాం పూర్ణానా మ ప్యగచ్ఛతామ్।
యదధ్వని న సంఘట్టో ఘటానాం తత్ సరోవరమ్॥"

తస్య రాజా లక్షం దదౌ. తతో గోవిన్దపణ్డిత స్తాన్ కవీన్ద్రాన్ దృష్ట్వా చుకోప. తస్య కోపాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ద్వితీయః కవి రాహ:

«కస్య తృషం న క్షిపసి? పిబతి న క స్తవ పయః ప్రవిశ్యాన్తః?।
యద్ని సన్మార్గ, సరోవర, నక్రో న క్రోడ మధివసతి.॥»

రాజా తస్మై లక్షద్వయం దదౌ. తం చ గోవిన్దపణ్డితం వ్యాపారపదా ద్దూరీకృత్య, «త్వయాపి సభాయా మాగన్తవ్యమ్, పరం తు కేనాపి దౌష్ట్యం న కర్తవ్యమ్.» ఇత్యుక్త్వా తేభ్యః ప్రత్యేకం లక్షం దత్త్వా స్వనగర మాగతః. తే చ యథాయథం గతాః.

తతః కదాచి ద్రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహ:

«విప్రోఽపి యో భవే న్మూర్ఖః స పురా ద్బహి రస్తు మే।
కుమ్భకారోఽపి యో విద్వాన్ స తిష్ఠతు పురే మమ॥» ఇతి.

అతః కోఽపి న మూర్ఖోఽభూ ద్ధారానగరే.

తతః క్రమేణ పఞ్చ శతాని విదుషాం వరరుచి బాణ మయూర రేఫణ హరి శఙ్కర కళిఙ్గ పూర వినాయక మదన విద్యావినోద కోకిల తారేన్ద్ర ప్రముఖాః సర్వశాస్త్రవిచక్షణాః సర్వే సర్వజ్ఞాః శ్రీభోజ రాజసభా మలంచక్రుః.

ఏవం స్థితే కదాచి ద్విద్వద్బృన్దవన్దితే సింహాసనాసీనే కవిశిరోమణౌ కవిత్వప్రియే విప్రప్రియబాన్ధవే భోజనరేశ్వరే, ద్వారపాల ఏత్య ప్రణమ్య వ్యజిజ్ఞపత్ «దేవ, కోఽపి విద్వాన్ ద్వారి తిష్ఠతీ»తి. అథ రాజ్ఞా ప్రవేశయ త మి త్యాజ్ఞప్తే, సోఽపి ప్రవిశ్య దక్షిణేన పాణినా సమున్నతేన విరాజమానో విప్రః ప్రాహ:—

రాజ న్నభ్యుదయోఽస్తు. శఙ్కరకవే, కిం పత్త్రికాయాం? మిదం
పద్యమ్. కస్య? త వైవ, భోజనృపతే. పాఠ్యతామ్. పఠ్యతే;।
ఏతాసా మరవిన్దసున్దరదృశాం ద్రాక్చామరాన్దోళనా
దుద్వేల్లద్భుజవల్లికఙ్కణఝణత్కారః క్షణం వార్యతామ్.॥

యథా యథా భోజయశో వివర్ధతే
సితాం త్రిలోకీ మివ కర్తు ముద్యతం।
తథా తథా మే హృదయం విదూయతే
ప్రియాలకాళీధవళత్వశఙ్కయా॥—

తతో రాజా శఙ్కరకవయే ద్వాదశలక్షం దదౌ. సర్వే విద్వాంస శ్చ విచ్ఛాయవదనా బభూవుః. పరం కోఽపి రాజభయా న్నావదత్. రాజా చ కార్యవశా ద్గృహం గతః. తతో విభూపాలాం సభాం దృష్ట్వా విబుధగణ స్తం నినిన్ద ‘‘అహో! నృపతే రజ్ఞతా! కిమస్య సేవయా? వేదశాస్త్రవిచక్షణేభ్యః స్వాశ్రయకవిభ్యః లక్షమపాత్. కిమనేన వితుష్టే నాపి? అసౌ చ కేవలం గ్రామ్యః కవిః శఙ్కరః. కిమస్య ప్రాగల్భ్యమ్?’’

ఇత్యేవం కోలాహలరవే జాతే, కశ్చి దభ్యగాత్ కనకమణికుణ్డలశాలీ దివ్యాంశుకప్రావరణో నృపకుమార ఇవ మృగమదపఙ్కకళఙ్కితగాత్రో నవకుసుమసమభ్యర్చితశిరా శ్చన్దనాఙ్గరాగేణ విలోభయన్, విలాస ఇవ మూర్తిమాన్, కవి తేవ తను మాశ్రితః, శృఙ్గారరసస్య స్యన్ద ఇవ, మహేన్ద్ర ఇవ మహీవలయం ప్రాప్తో, విద్వాన్. తం దృష్ట్వా సా విద్వత్పరిషత్ భయకౌతుకయోః పాత్ర మాసీత్. స చ సర్వాన్ ప్రణిపత్య ప్రాహ ‘కుత్ర భోజనృపః’ ఇతి. తే త మూచు ‘రిదానీ మేవ సౌధాన్తరం గత’ ఇతి. తతోఽసౌ ప్రత్యేకం తేభ్య స్తామ్బూలం దత్త్వా గజేన్ద్రకులగతో మృగేన్ద్ర ఇ వాసీత్. తతః స మహాపురుషః శఙ్కరకవిప్రదానేన కుపితాన్ తాన్ బుద్ధ్వా ప్రాహ ‘‘భవద్భిః శఙ్కరకవయే ద్వాదశ లక్షాణి ప్రదత్తానీతి న మన్తవ్యమ్.’’ అభిప్రాయ స్తు రాజ్ఞో నైవ బుద్ధః. యతః శఙ్కరపూజనే ప్రారబ్ధే శఙ్కరకవి స్త్వేకే నైవ లక్షేణ పూజితః. కిం తు తస్మిన్ తన్నామ్నా విభావితా నేకాదశ రుద్రాన్ శఙ్కరా నప రాన్ మూర్తాన్ ప్రత్యక్షాన్ జ్ఞాత్వా తేషాం ప్రత్యేక మేకైకం ల

త్వం తస్మై శఙ్కరకవయ ఏవ శఙ్కరమూర్తయే ప్రదత్త మివ రాజ్ఞోఽభిప్రాయ” ఇతి. సర్వేఽపి చమత్కృతా స్తేన.

తతః కోఽపి రాజపురుషః తద్విద్వత్స్వరూపం ద్రాగ్రాజ్ఞే నివేదయామాస. రాజా చ స్వ మభిప్రాయం సాక్షా ద్విదితవన్తం తం మహేశ మివ మహాపురుషం మన్యమానః సభా మభ్యగాత్. స చ స్వ స్తీ త్యాహ రాజానమ్. రాజా చ త మాలిఙ్గ్య ప్రణమ్య నిజకరకమలేన తత్కరకమల మవలమ్బ్య సౌధా న్తరం గత్వా ప్రోత్తుఙ్గగవాక్షు ఉపవిష్టః ప్రాహ “విప్ర, భవన్నామ్నా కా న్యక్షరాణి సౌభాగ్యావలమ్బితాని? కస్మిన్వా దేశే భవద్విరహః సుజనాన్ బాధతే?” ఇతి. తతః కవి ర్లిఖతి రాజ్ఞో హస్తే కాళిదాస ఇతి. రాజా వాచయిత్వా పాదయోః పతతి. తత స్తత్రాసీనయోః కాళిదాసభోజరాజయో రాసీత్ సంధ్యా. రాజా ‘సఖే, సంధ్యాం వర్ణ యే’ త్యవాదీత్. తతః కవి ర్వదతి:—

“వ్యసనిన ఇవ విద్యా క్షీయతే పఙ్కజశ్రీః
గుణిన ఇవ విదేశే దైన్య మాయాన్తి భృఙ్గాః।
కునృపతి రివ లోకం పీడయ త్యన్ధకారో
ధన మివ కృపణస్య వ్యర్థతా మేతి చక్షుః॥”

పున శ్చ రాజానం స్తౌతి కవిః:—

“ఉపచారః కర్తవ్యో యావ దనుత్పన్నసౌహృదాః పురుషాః।
ఉత్పన్నసౌహృదానా ముపచారః కైతవం భవతి॥
దత్తా తేన కవిభ్యః పృథ్వీ సకలాపి కనకసంపూర్ణా।
దివ్యాం సుకావ్యరచనాం క్రమం కవీనాం చ యో విజానాతి॥
సుకవేః శబ్దసౌభాగ్యం సత్కవి ర్వేత్తి నాపరః।
న హి వన్ధ్యా విజానాతి పరాం దౌహృదసంపదమ్॥”

తతః క్రమేణ భోజకాళిదాసయోః ప్రీతి రజాయత.

తతః కాళిదాసం వేశ్యాలమ్పటం జ్ఞాత్వా తస్మిన్ సర్వే ద్వేషం చక్రుః. న కోఽపి తం స్పృశతి. అథ కదాచిత్ సభామధ్యే కాళిదాస మాలోక్య భోజేన మనసి చిన్తితమ్ "కథ మస్య ప్రాజ్ఞ స్యాపి స్మరపీడాప్రమాద" ఇతి. సోఽపి తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహ:

"చేతోభువ శ్చాపలతాప్రసక్తే,
కా వా కథా మానుషలోక భాజామ్?।
య ద్దాహశీలస్య పురాం విజేతు
స్తథావిధం పౌరుష మర్ధ మాసీత్.॥"

తత స్తుష్టో భోజరాజః ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

తతః కాళిదాసో భోజం స్తౌతి:—

"మహారాజ, శ్రీమన్, జగతి యశసా తే ధవళితే,
పయఃపారావారం పరమపురుషోఽయం మృగయతే,।
కపర్దీ కైలాసం, కరివర మభౌమం కులిశభృత్,
కళానాథం రాహుః, కమలభవనో హంస మధునా.॥
నీరక్షీరే గృహీత్వా నిఖిలఖగతతీ ర్యాతి నాళీకజన్మా
తక్రం ధృత్వా తు సర్వా నటతి జలనిధీం శ్చక్రపాణి ర్ముకున్దః।
సర్వా నుత్తుఙ్గశైలాన్ దహతి పశుపతిః ఫాలనేత్రేణ పశ్యన్।
వ్యాప్తా త్వత్కీర్తికాన్తా త్రిజగతి నృపతే భోజరాజ క్షితీన్ద్ర॥
విద్వద్రాజశిఖామణే, తులయితుం ధాతా త్వదీయం యశః
కైలాసం చ, నిరీక్ష్య తత్ర లఘుతాం, నిక్షిప్తవాన్ పూర్తయే।
ఉక్షాణం, తదుప ర్యుమాసహచరం, తన్మూర్ధ్ని గఙ్గాజలం,
త స్యాగ్రే ఫణిపుఙ్గవం, తదుపరి స్ఫారం సుధాదీధితిమ్.॥
స్వర్గా ద్గోపాల, కుత్ర వ్రజసి? సురమునే, భూతలే కామధేనో
ర్వత్స స్యానేతుకామ స్తృణచయ మధునా. ముగ్ధ, దుగ్ధం న తస్యాః?
శ్రుత్వా శ్రీభోజరాజప్రచురవితరణం వ్రీడశుష్కస్తనీ సా.।
వ్యర్థో హి స్యాత్ ప్రయాస స్తదపి తదరిభి శ్చర్వితం సర్వ ముర్వ్యామ్.॥"

తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

తతః కదాచిత్ శ్రుతిస్మృతిపారగాః కేచి ద్బ్రాహ్మణాః కవిత్వప్రియం జ్ఞాత్వా క్వచి న్నగరా ద్బహి ర్భువనేశ్వరీప్రసాదేన కవిత్వం కరిష్యామ ఇ త్యుపవిష్టాః. తే ష్వేకేన పణ్డితమ్మన్యేన ఏక శ్చరణోఽపాఠి 'భోజనం దేహి రాజేన్ద్ర' ఇతి. అన్యే నాపాఠి 'ఘృతసూపసమన్వితమ్' ఇతి. ఉత్తరార్ధం న స్ఫురతి. తతో దేవతాభవనం కాళిదాసః ప్రణామార్థ మగాత్. తం వీక్ష్య ద్విజా ఊచుః "అస్మాకంసమగ్రవేదవిదా మపి భోజః కి మపి నార్పయతి. భవాదృశాం హి యథేష్టం దత్తే. తతోఽస్మాభిః కవిత్వవిధానధియా త్రాగతమ్. చిరం విచార్య పూర్వార్ధ మభ్యధాయి. ఉత్తరార్ధం కృత్వా దేహి. తతోఽస్మభ్యం కి మపి ప్రయచ్ఛతి." ఇ త్యుక్త్వా తత్పురస్తా దధా న్మభాణిషుః. స చ త చ్ఛ్రుత్వా, 'మాహిషం చ శరచ్చన్ద్రచన్ద్రికాధవళం దధీ'త్యాహ. తే చ రాజభవనం గత్వా దౌవారికా నూచుః "వయం కవనం కృత్వా సమాగతాః. రాజానం దర్శయ తే" తి. తే చ కౌతుకాత్ హాసన్తో గత్వా రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహుః:

"రాజమాషనిభై ర్దన్తైః కటివిన్యస్తపాణయః।
ద్వారి తిష్ఠన్తి రాజేన్ద్ర చ్ఛాన్దసాః శ్లోకశ్రవః॥" ఇతి.

రాజ్ఞా ప్రవేశితా స్తేఽప్రదృష్టరాజసంసదో మిళితాః స హైవ కవిత్వం పఠన్తి స్మ:

"భోజనం దేహి రాజేన్ద్ర ఘృతసూపసమన్వితం।
మాహిషం చ శరచ్చన్ద్రచన్ద్రికాధవళం దధి॥"

రాజా త చ్ఛ్రుత్వా ఉత్తరార్ధం కాళిదాసేన కృత మితి జ్ఞాత్వా విప్రా నాహ "య్యేన పూర్వార్ధం కృతం తన్ముఖాత్ కవిత్వం కదాచి దపి న నిస్సరతి. ఉత్తరార్ధస్య కిఞ్చి ద్దీయతే, న పూర్వార్ధ స్య." ఇ త్యుక్త్వా ప్రత్యక్షర ముత్తరార్ధస్య లక్షం దదౌ.

తేషు చ దక్షిణా మాదాయ గతేషు, కాళిదాసం వీక్ష్య రాజా ప్రాహ 'సుకవే, ఉత్తరార్ధఞం త్వయా పఠితమి'తి. కవి రాహ:

“అధరస్య మధురిమాణం కుచకాఠిన్యం దృశో శ్చ తైక్ష్ణ్యం చ।
కవితాయాః పరిపాకం హ్యనుభవరసికో విజానాతి॥”

రాజాహ “సుకవే, సత్యం వదసి.

అపూర్వో భాతి భారత్యాః కావ్యామృతఫలే రసః।
చర్వణే సర్వసామాన్యే స్వాదువిత్ కేవలం కవిః॥
సంచిన్త్య సంచిన్త్య జగత్ సమస్తం
త్రయః పదార్థాః హృదయం ప్రవిష్టాః,।
ఇక్షో ర్వికారా, మతయః కవీనాం,
ముగ్ధాఙ్గనాపాఙ్గతరఙ్గితాని॥”

తతః కదాచి ద్ద్వారపాలకః ప్రణమ్య భోజం ప్రాహ “రాజన్, ద్రవిడదేశాత్ కోఽపి లక్ష్మీధరనామా కవి ర్ద్వార మధ్యాస్తే” ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ. ప్రవిష్ట మేవ సూర్య మివ విభ్రాజమానం చిరా ద ప్యవిదితవృత్తాన్తం ప్రేక్ష్య రాజా విచారయామాస. ఆహ చ:—

“ఆకారమాత్రవిజ్ఞానసంపాదితమనోరథాః।
ధన్యా స్తే యే న శృణ్వన్తి దీనాః క్వాపి ప్రార్థినాం గిరః॥”

స చాగత్య తత్ర రాజానం స్వ స్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః ప్రాహ “దేవ, ఇయం తే పణ్డితమణ్డితా సభా. త్వం చ సాక్షాత్ విష్ణు రసి. అతః కిం నామ పాణ్డిత్యం మమ. త థాపి కిఞ్చి ద్వచ్మి.

భోజప్రతాపం తు విధాయ ధాత్రా
శేషై ర్నిరస్తైః పరమాణుభిః కిం।
హరేః కరేఽభూత్ పవి రమ్బరే చ
భానుః పయోధే రుదరే కృశానుః॥” ఇతి

తేన పరిష చ్చమత్కృతా. రాజా చ తస్య ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

పునః కవి రాహ "దేవ, మయా సకుటుమ్బే నాత్ర నివాసాశ
యా సమాగతమ్.

క్షమీ దాతా గుణగ్రాహీ స్వామీ పుణ్యేన లభ్యతే।
అనుకూలః శుచి ర్దక్షః కవి ర్విద్వా న్సుదుర్లభః॥"

తతో రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహ "అస్మై గృహం దీయతా మి"
తి. తతో నిఖిల మపి నగరం విలోక్య క మపి మూర్ఖ మమాత్యో నాప
శ్యత్, యం నిరస్య విదుషే గృహం దీయేత. తత్ర సర్వత్ర భ్రమన్
కస్యచిత్ కువిన్దస్య గృహం వీక్ష్య కువిన్దం ప్రాహ "కువిన్ద, గృహా
న్నిస్సర, తవ గృహం విద్వా న్వేష్య తీ"తి. తతః కువిన్దో రాజభవ
న మాసాద్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ "దేవ, భవదమాత్యో మాం
మూర్ఖం కృత్వా గృహా న్నిస్సారయతి. త్వం తు పశ్య మూర్ఖః పణ్డి
తో వే"తి.

కావ్యం కరోమి; న హి చారుతరం కరోమి;
యత్నాత్ కరోమి యది, చారుతరం కరోమి;।
భూపాల మౌళిమణి రఞ్జిత పాదపీఠ,
హే సాహసాఙ్క, కవయామి, వయామి, యామి.॥

తతో రాజా త్వంకారవాదేన వదన్తం కువిన్దం ప్రాహ "లలితా తే ప
దపఙ్క్తిః కవితామాధుర్యం చ శోభనమ్, పరం తు కవిత్వం విచా
ర్య వక్తవ్య మి"తి. తతః కుపితః కువిన్దః ప్రాహ "దేవ, అత్రాన్తరం
భ్రాన్తిః; కిం తు న వదామి రాజధర్మః పృథక్ విద్వద్ధర్మా దితి." రా
జా ప్రాహ "అస్తి చే దుత్తరం బ్రూ హీ"తి. "దేవ, కాళిదాసా
దృతేఽన్యం కవిం న మన్యే. కోఽస్తి తే సభాయాం కాళిదాసా దృ
తే కవితాతత్త్వవి ద్విద్వాన్?

యత్ సారస్వతవైభవం గురుకృపాపీయూషపాకోద్భవమ్
తల్లభ్యం కవి నైవ; నైవ హఠతః పాఠప్రతిష్ఠాజుషా।

కాసారే దివసం వస న్నపి, పయఃపూరం పరం పఙ్కిలం
కుర్వాణః కమలాకరస్య లభతే కిం సౌరభం సైరిభః?॥
అయం మే వాగ్గుమ్ఫో విశదపదవైదగ్ధ్యమధురః
స్ఫురద్బన్ధో వన్ధ్యః పరహృది కృతార్థః కవిహృది।
కటాక్షో వామాక్ష్యా దరదళితనేత్రాన్తగళితః
కుమారే నిస్సారః స తు కి మపి యూనః సుఖయతి॥”

విద్వజ్జనవన్దితా సీతా ప్రాహ:

“విపులహృదయాభియోగే ఖిద్యతి కావ్యే జడో న మూర్ఖః స్వే।
నిన్దతి కఞ్చుక మేవ ప్రాయః శుష్కస్తనీ నారీ॥”

తతః కువిన్దః ప్రాహ:—

“బాల్యే సుతానాం, సురతేఽఙ్గనానాం,
స్తుతౌ కవీనాం, సమరే భటానామ్,।
త్వంకారయుక్తా హి గిరః ప్రశస్తాః;
క స్తే ప్రభో, మోహభరః? స్మర త్వమ్.॥”

తతో రాజా ‘సాధు భోః కువిన్దే’ త్యుక్త్వా తస్యాక్షరలక్షం దదౌ. మా భైషీ రితి పునః కువిన్దం ప్రాహ.

ఏవం క్రమేణాతిక్రాన్తే కియ త్యపి కాలే బాణః పణ్డితవరః పరం రాజ్ఞా మాన్యమానోఽపి ప్రాక్తనకర్మణో దారిద్ర్య మనుభవతి. ఏవం స్థితే నృపతిః కదాచి ద్రాత్రౌ ఏకాకీ ప్రచ్ఛన్నవేషః స్వపురే విచరన్ బాణగృహ మేత్యాతిష్ఠత్. తదా నిశీథే బాణో దారిద్ర్యా ద్వ్యాకులతయా కాన్తాం వక్తి: “దేవి, రాజా కియద్వారం మమ మనోరథ మపూరయత్?. అద్యాపి పునః ప్రార్థితో దదాత్యేవ. పరం తు నిరన్తరప్రార్థనారసే మూర్ఖస్యాపి జిహ్వా జడీభవతి.” ఇ త్యుక్త్వా ముహూర్తార్ధం మౌనేన స్థితః పఠతి:

“హర హర పురహర పరుషకహాలాహలఫల్గుయాచనావచసోః।
ఏ కైవ తవ రసజ్ఞా తదుభయరసతారతమ్యజ్ఞా॥

దేవి, దారిద్ర్యస్య పరా మూర్తి ర్యాచ్ఞా, న ద్రవిణాల్పతా।

అపి కౌపీనవాన్ శమ్భు, స్తథాపి పరమేశ్వరః॥

సేవా సుఖానామ్, వ్యసనం ధనానాం,

యాచ్ఞా గుణానాం, కునృపః ప్రజానామ్,।

ప్రణష్టశీల శ్చ సుతః కులానాం,

మూలావఘాతః కఠినః కుఠారః.॥

తత్ సత్యపి దారిద్ర్యే, రాజ్ఞో వక్తుం మయా స్వయ మశక్యమ్.

గచ్ఛతి క్షణ మపి జలదో వల్లభతా మేతి సర్వలోకస్య।

నిత్యప్రసారితకరః కరోతి సూర్యోఽపి సంతాపమ్॥

కిం చ, దేవి, వైశ్వదేవావసరే ప్రాప్తాః క్షుధార్తాః పశ్చా ద్యాన్తీతి త దేవ మే హృదయం దునోతి.

దారిద్ర్యానలసంతాపః శాన్తః సంతోషవారిణా।

యాచకాశావిఘాతాన్తర్దాహః కేనోపశామ్యతి॥”

రాజా చైతత్ సర్వం శ్రుత్వా, ‘నేదానీం కి మపి దాతుం శక్యమ్, ప్రాత రేవ బాణం పూర్ణమనోరథం కరిష్యామీ’తి నిష్క్రాన్తః.

రాజా.—

“కృతో ధైర్యై ర్న చ వాగ్మీ చ, వ్యపనీతో న ధైర్యః పరః,।

ధైర్యై రాత్మసదృశో నార్థీ, కిం తైః కావ్యై, ర్బలై, ర్ధనైః?॥”

ఏవం పురే పరిభ్రమతి రాజని, వర్త్మని చోరద్వయం గచ్ఛతి. త యో రేకః ప్రాహ శకున్తః “సఖే, స్ఫారాన్ధకారవితతేఽపి జగ త్యఞ్జనవశాత్ సర్వం పరమాణుప్రాయ మపి వసు సర్వత్ర పశ్యామి. పరం తు సంభారగృహా దాహృతం కనకజాత మపి న మే సుఖాయ.” ద్వితీయో మరాళనామా చోర ఆహ “ఆహృతం సంభారగృహాత్ కనకజాత మపి న హిత మితి కస్మా ద్ధేతో రుచ్యతే?” తతః శకున్తః ప్రాహ “సర్వతో నగరరక్షకాః పరిభ్రమ న్తి తై [illegible] పి జాగరిష్య [illegible] భేరీపటహాదీనాం నినాదేన, తస్మా దాహృతం [illegible]తం

ధన మాదాయ శీఘ్ర మేవ గన్తవ్యమ్. మరాళః ప్రాహ “సఖే, త్వమనేన కోటిద్వయపరిమితేన మణికనకజాతేన కిం కరిష్యసి?” శకున్తః.—“ఏతద్ధనం కస్మైచి ద్ద్విజన్మనే దాస్యామి, య థాయం వేదవేదాఙ్గపారగోఽన్యం న ప్రార్థయతే.” మరాళః.—“సఖే, చారు.

దదతో యుధ్యమానస్య పఠతః పులకోఽథ చేత్।
ఆత్మన శ్చ పరేషాం చ తద్దానం పౌరుషం స్మృతమ్॥

త థాపి చోరితకదానేన తవ కథం పుణ్యం భవిష్యతి?” శకున్తః.—“అస్మాకం పితృపితామహోయం ధర్మః య చ్చౌర్యేణ విత్తనామానీయతే.” మరాళః.—“శిరశ్ఛేద మఙ్గీకృ త్యార్జితం ద్రవ్యం నిఖిల మపి కథం దీయతే?” శకున్తః.—

“మూర్ఖో న హి దదా త్యర్థం నరో దారిద్ర్యశఙ్కయా।
ప్రాజ్ఞ స్తు వితర త్యర్థం నరో దారిద్ర్యశఙ్కయా॥
కిఞ్చి ద్వేదమయం పాత్రం కిఞ్చి త్పాత్రం తపోమయమ్।
పాత్రాణా ముత్తమం పాత్రం శూద్రాన్నం యస్య నోదరే॥”

పునః శకున్తః.—“అనేన విత్తేన కిం కరిష్యసి?” మరాళః.—“సఖే, కాశీవాసీ కోఽపి విప్రవటు ర త్రాగాత్. తే నాస్మత్పితుః పురః కాశీవాసఫలం వ్యావర్ణితమ్. తతోఽస్మత్తాతో బాల్యాదారభ్య చౌర్యం కుర్వాణో దైవవశాత్ స్వపాపా న్నివృత్తో వైరాగ్యాత్ సకుటుమ్బః కాశీ మేష్యతి. తదర్థ మిదం ద్రవిణజాతమ్.” శకున్తః.—“మహ ద్భాగ్యం తవ పితుః, తథా హి,

వారాణసీపురీవాసవాసనావాసితాత్మనా।
కిం శునా సమతాం యాతి వరాకః పాకశాసనః॥
ఊషరం కర్మసస్యానాం క్షేత్రం వారాణసీ పురీ।
యత్ర సంలభ్యతే మోక్షః సమం చణ్డాలపఙ్క్తిభిః॥
మరణం మఙ్గళం యత్ర, విభూతి శ్చ విభూషణం,।
కౌపీనం యత్ర కౌశేయం, సా కాశీ కేన మీయతే?॥”

ఏవ ముభయోః సంవాదం శ్రుత్వా రాజా తుతోష. అచిన్తయచ్చ మనసి "కర్మణాం గతిః సర్వథైవ విచిత్రా. ఉభయో రపి పవిత్రా మతి రి"తి.

తతో రాజా వినివృత్య భవనాన్తరే పితాపుత్రౌ వపశ్యత్. తత్ర పితా పుత్త్రం ప్రాహ:— "ఇదానీం పరిజ్ఞాతశాస్త్రతత్త్వోఽపి నృపతిః కార్పణ్యేన కి మపి న ప్రయచ్ఛతి. కిం తు,

అర్థిని కవయతి కవయతి, పఠతి చ పఠతి, స్తవోన్ముఖే స్తౌతి;।
పశ్చా ద్యా హీ త్యుక్తే, మౌనీ దృష్టిం నిమీలయతి.॥"

రాజా ప్యేత చ్ఛ్రుత్వా, తత్సమీపం ప్రాప్య, మైవం వ దేతి స్వగాత్రాత్ సర్వాభరణా న్యుత్తార్య, దత్త్వా తస్మై, గృహం గతః.

కాలాన్తరే సభాయా ముపవిష్టో రాజా కాళిదాస మాహ:

"కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతిభాజసా।"

తతః కవి రాహ:

"యత్ పోతేన పయాం సీవ భువనాని చతుర్దశ॥"

తతో రాజా ప్రత్యక్షరం ముక్తాఫలలక్షం దదౌ.

తతః ప్రవిశ్య ద్వారపాలః.—"దేవ, కోఽపి కౌపీనావశేషో విద్వాన్ ద్వారి తిష్ఠతి." రాజా.—"ప్రవేశయ." తతః ప్రవేశితః కవి రాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వానుక్త ఏ వోపవిష్టః ప్రాహ:—

"ఇహ నివసతి మేరుః శేఖరో భూధరాణా
మిహ హి నిహితభారాః సాగరాః సప్త చైవ।
ఇద మతుల మనన్తం భూతలం భూరిభూతో
ద్భవధరణిసమర్థం స్థాన మస్మద్విధానామ్॥"

రాజా.—"మహాకవే, కిం తే నామ? అభిధత్స్వ." కవిః.—"నామగ్రహణం నోచితం పణ్డితానామ్. త థాపి వదామో, యది జానాసి.

న హి స్తనన్ధయీ బుద్ధి ర్గమ్భీరం గాహతే వచః।
తలం తోయనిధే ర్ద్రష్టుం యష్టి రస్తి న వైణవీ॥

దే వాకణాయ,

ధ్యాత్వా మిష్టో లేఖాం రతికలహభగ్నం చ వలయం
సమం చక్రీకృత్య ప్రహసితముఖీ శైలతనయా।
అవోచ ద్యం ప శ్యే త్యవతు గిరిశః సా చ గిరిజా
స చ క్రీడాచన్ద్రో దశనకిరణాపూరితతనుః॥"

కాళిదాసః.—"సఖే, క్రీడాచన్ద్ర, చిరా ద్దృష్టోఽసి. కథ మీదృశీ తే దశా, మణ్డలే మణ్డలే విరాజ త్యపి రాజని బహుధనే?" క్రీడాచన్ద్రః:—

"ధనినోఽ ప్యదానవిభవా గణ్యన్తే ధురి మహాదరిద్రాణాం।
హన్తి న యతః పిపాసా మతః సముద్రోఽపి మరు రేవ॥
కించ, ఉపభోగకాతరాణాం పురుషాణా మర్థసంచయపరాణాం।
కన్యామణి రివ సదనే తిష్ఠ త్యర్థః పర స్యార్థే॥
సువర్ణమణికేయూరాదమ్భరై రన్యభూభృతః।
కల యైవ పదం భోజ స్తేషా మాప్నోతి సారవిత్॥
సుధామయా నీవ సుధాం గళన్తి
విదగ్ధసంయోజన మన్తరేణ।
కావ్యాని నిర్వ్యాజమనోహరాణి
వారాఙ్గనానా మివ యౌవనాని॥
జ్ఞాయతే జాతు నా మాపి న రాజ్ఞః కవితాం వినా।
కవే స్తద్వ్యతిరేకేణ న కీర్తిః స్ఫురతి క్షితౌ॥"

మయూరః.—

"తే వన్ద్యా, స్తే మహాత్మాన, స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః,।
యై ర్నిబద్ధాని కావ్యాని, యే చ కావ్యే ప్రకీర్తితాః.॥"

వరరుచిః.—

"పదవ్యక్తివ్యక్తీకృతసహృదయా బద్ధలలితే
కవీనాం మార్గేఽస్మిన్ స్ఫురతి బుధమాత్రస్య ధిషణా।

న చ క్రీడాలేశవ్యసనపిశునో౽యం కులవధూ
కటాక్షాణాం పన్థాః స ఖలు గణికానా మవిషయః॥"

రాజా క్రీడాచన్ద్రాయ వింశతిం గజేన్ద్రాన్ గ్రామపఞ్చకం చ దదౌ. తతో రాజానం కవిః స్తౌతి:—

"కఙ్కణం నయనద్వన్ద్వే, తిలకం కరపల్లవే,।
అహో! భూషణవైచిత్ర్యం! భోజప్రత్యర్థియోషితామ్.॥"

తుష్టో రాజా పున రక్షరలక్షం దదౌ.

తతః కదాచిత్ కో౽పి జరాజీర్ణసర్వాఙ్గసన్ధిః పణ్డితో రామేశ్వరనామా సభా మభ్యగాత్. స ఆహ:—

"పఞ్చాననస్య సుకవే ర్గజమాంసై ర్నృపశ్రియా।
పారణా జాయతే క్వాపి సర్వత్రై వోపవాసినః॥
వాహానాం పణ్డితానాం చ పరేషా మపరో జనః।
కవీన్ద్రాణాం గజేన్ద్రాణాం గ్రాహకో నృపతిః పరః॥
సువర్ణైః పట్టచేలై శ్చ శోభా స్యా ద్వారయోషితామ్।
పరాక్రమేణ దానేన రాజన్తే రాజనన్దనాః॥"

ఇ త్యాకర్ణ్య రాజా రామేశ్వరపణ్డితాయ సర్వాభరణాని వితీర్య లక్షద్వయం ప్రాయచ్ఛత్. స్తౌతి కవిః:—

"భోజ, త్వత్కీర్తికాన్తాయా నభః ఫాలస్థితం మహత్।
కస్తూరీతిలకం, రాజన్, గుణాకర, విరాజతే.॥
'బుధాగ్రే న గుణాన్ బ్రూయాత్, సాధు వేత్తి యతః స్వయమ్;।
మూర్ఖాగ్రే౽పి చ న బ్రూయాత్ బుధః, ప్రోక్తాన్ న వేత్తి సః.॥"

తేన చమత్కృతాః సర్వే. పున శ్చ రామేశ్వరకవిః:—

"ఖ్యాతిం గమయతి సుజనః, సుకవి ర్విదధాతి కేవలం కావ్యమ్.।
పుష్ణాతి కమల మమ్భో, లక్ష్మ్యా తు రవి ర్నియోజయతి.॥"

తత స్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ. రాజేన్ద్రం కవి రాహ:—

"కవిత్వం న శృణో త్యేవ కృపణః కీర్తివర్జితః।
నపుంసకః కిం కురుతే పురస్స్థితమృగీదృశా?॥"

సీతా ప్రాహ:—

"హాతా దైవేన కవయో వరాకా స్తే గజా అపి।
శోభా న జాయతే యేషాం మణ్డలేన్ద్రగృహం వినా॥"

కాళిదాసః.—

"అదాత్మమానసం క్వాపి న స్పృశన్తి కవే గిరః।
దుఃఖాయైవాతివృద్ధస్య విలాసా స్తరుణీకృతాః॥"

రాజా ప్రతిపఙ్క్తిం లక్షం దత్తవాన్.

తతః కదాచి ద్రాజా సమస్తా దపి కవిమణ్డలా దధికం కాళిదాస మవలోక్యాయాన్తం, పరం వేశ్యాలోలత్వేన చేతసి ఖేదలవం చక్రే. తదా సీతా విద్వద్బృన్దవన్దితా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహ:—

"దోష మపి గుణవతి జనే దృష్ట్వా గుణరాగిణో న ఖిద్యన్తే।
ప్రీత్యైవ శశిని పతితం పశ్యతి లోకః కళఙ్క మపి॥"

తుష్టో రాజా సీతాయై లక్షం దదౌ. త థాపి కాళిదాసం యథాపూర్వం న మానయతి యదా, తదా స చ కాళిదాసో రాజ్ఞోఽభిప్రాయం విదిత్వా తులామిషేణ ప్రాహ:—

"ప్రాప్య ప్రమాణపదవీం, కో నా మాస్తే తులే, ఽవలేప స్తే?।
నయసి గరిష్ఠ మధస్తా, ల్లఘు తర ముచ్చై స్తర్గాం కురుషే.॥"

పున శ్చ,—

"య స్యాస్తి సర్వత్ర గతిః, స కస్మాత్
స్వదేశరాగేణ హి యాతి ఖేదమ్?।
తాతస్య కూపోఽయ మితి బ్రువాణాః,
క్షారం జలం కే పురుషాః పిబన్తి?॥"

తతో రాజ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి విదిత్వా, కాళిదాసో దుర్మనాయమానో నిజవేశ్మ యయౌ.

అవజ్ఞాస్ఫుటితం ప్రేమ సమీకర్తుం క ఈశ్వరః?।
సంధిం న యాతి స్ఫుటితం లాక్షాలేపేన మౌక్తికమ్.॥

తతో రాజాపి ఖిన్నః స్థితః. తతో లీలావతీ ఖిన్నం దృష్ట్వా రాజానం, విషాదకారణ మపృచ్ఛత్. రాజా చ రహసి సర్వం తస్యై ప్రాహ. సా చ రాజముఖేన కాళిదాసావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా పునః ప్రాహ: ''దేవ, ప్రాణనాథ, సర్వజ్ఞోఽసి.

స్నేహో హి వర మఘటితో, న వరం సంజాతవిఘటితః స్నేహః,।
హృతనయనోఽపి విషాదీ, న విషాదీ భవతి స ఖలు జాత్యన్ధః.॥

పరం తు కాళిదాసః కోఽపి భారత్యాః పురుషావతారః. తత్ సర్వభావేన సమ్మానయైనమ్ విద్వద్భ్యః. పశ్య:

దోషాకరోఽపి, కుటిలోఽపి, కళఙ్కితోఽపి,
మిత్రావసానసమయే విహితోదయోఽపి,।
చన్ద్ర స్తథాపి, హరవల్లభతా ముపైతి.
నైవాశ్రితేషు గుణదోషవిచారణా స్యాత్.॥''

రాజాపి ''ప్రియే, సర్వ మేతత్ సత్య మే''వేత్యఙ్గీకృత్య ''శ్వః కాళిదాసం ప్రాత రేవ సంతోషయిష్యా మీ''త్యవోచత్.

అన్యేద్యూ రాజా దన్తధావనాదివిధిం విధాయ నిర్వర్తితనిత్యకృత్యః సభాం ప్రాప. పణ్డితాః కవయ శ్చ గాయకా అన్యే ప్రకృతయ శ్చ సర్వే సమాజగ్ముః. కాళిదాస మేక మనాగతం వీక్ష్య, రాజా స్వసేవక మేకం తదాకారణాయ వేశ్యాగృహం ప్రేషయామాస. స చ గత్వా కాళిదాసం నత్వా ప్రాహ ''కవీన్ద్ర, త్వా మాకారయతి భోజనరేన్ద్ర'' ఇతి. తతః కవి ర్వ్యచిన్తయత్ ''గతేఽహ్ని నృపేణావమానితోఽహమ్. అద్య ప్రాత రే వాకారణే కిం కారణమ్?

యం యం నృపోఽనురాగేణ సంమానయతి సంసది।
తస్య తస్యోత్సారణాయ యతన్తే రాజవల్లభాః॥

కిం తు విశేషా ద్రాజ్ఞా అన్వహం మాన్యమానే మయి మాయావినో మత్సరా ద్వైరం బోధయన్తి.

అవివేకమతి నృపతి, ర్మన్త్రిషు గుణవత్సు వక్రితగ్రీవః,।
యత్ర ఖలా శ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసరః॥"

ఇతి విచారయన్ సభా మాగచ్ఛత్. తతో దూరే సమాయాన్తం వీక్ష్య, సానన్ద మాసనా దుత్థాయ, "సుకవే, మత్ప్రియత మాద్య కథం విలమ్బః క్రియతే?" ఇతి భాషమాణః పఞ్చషాణి పదాని సమ్ముఖం గచ్ఛతి. తతో నిఖి లాపి సభా స్వాసనా దుత్థితా. సర్వే సభాసద శ్చ చమత్కృతాః. వైరిణ శ్చాస్య విచ్ఛాయవదనా బభూవుః. తతో రాజా నిజకరకమలేన అస్య కరకమల మవలమ్బ్య, స్వాసనదేశం ప్రాప్య,తం చ సింహాసనే ఉపవేశ్య, స్వయం చ తదాజ్ఞయా త త్రైవో పవిష్టః. తతో రాజసింహాసనారూఢే కాళిదాసే బాణకవి దక్షిణం బాహు ముద్ధృత్య ప్రాహ:—

"భోజః కళావి ద్రుద్రో వా కాళిదాసస్య మాననాత్।
విబుధేషు కృతో రాజా యేన దోషాకరోఽప్యసౌ॥"

తతోఽస్య విశేషేణ విద్వద్భిః సహ వైరానలః ప్రదీప్తః. తత కైశ్చి ద్బుద్ధిమద్భిః మన్త్రయిత్వా, సర్వై రపి విద్వద్భిః భోజస్య తామ్బూలవాహినీ దాసీ ధనకనకాదినా సమ్మానితా. తే చ తాం ప్రత్యూచుః "సుభగే, అస్మత్కీర్తి మసౌ కాళిదాసో గళయతి. అస్మాసు కోఽపి నైతేన కళాసామ్యం వహతి. వత్సే, య థైనం రాజా దేశా న్తరం నిస్సారయతి, తథా భవత్యా కర్తవ్య మి"తి. దాసీ ప్రాహ "భవద్భ్యో హారం ప్రాప్య మయా యుష్మత్కార్యం క్రియతే. త న్మమ ప్రథమం హారో దాతవ్య"ఇతి. తతః సా తామ్బూలవాహినీ తై ర్దత్తం హార మాదాయ, ఉపాయం వ్యచిన్తయత్. తథా హి, బుద్ధే ర సాధ్యం కిం వా స్తి?

తతః సమతిక్రాన్తేషు కతిపయేషు దినేషు, రైహ దేశాకిని ప్రసు
ప్తే రాజని, చరణసంవాహనసేవా మస్య విధాయ తత్రైవ కపటేన
నేత్రే నిమీల్య సుప్తా. తత శ్చరణచలనేన సా రాజాన మిపజ్జాగ
రూకం సమ్యగ్ జ్ఞాత్వా ప్రాహ "సఖి, మదనమాలిని, స దురాత్మా కా
ళిదాసః దాసీవేషేణ అన్తఃపురం ప్రాప్య లీలాదేవ్యా సహ రమత"
ఇతి. రాజా తచ్ఛ్రుత్వా, ఉత్థాయ ప్రాహ "తరఙ్గవతి, కిం జాగర్షీ"
తి. సా చ నిద్రావ్యాకులేవ న శృణోతి. రాజా చ తస్యా అపధ్వ
నిం శ్రుత్వా వ్యచిన్తయత్ "ఇయం తరఙ్గవతీ నిద్రాయాం స్వప్నవ
శం గతా వాసనావశా ద్దేవ్యా దుశ్చరితం ప్రాహ. స చ స్త్రీవేషే
ణాన్తఃపుర మాగచ్ఛతీ త్యేత దపి సంభావ్యతే. కో నామ స్త్రీచరితం
వేదే"తి. తత శ్చేత్థం విచార్య రాజా పరేద్యుః ప్రాత రాత్మని కృత్రి
మం జ్వరం విధాయ శయానః, కాళిదాసం దాసీముఖే నానాయ్య, తదా
గమనానన్తరం తత్రైవ లీలాదేవీం చానాయ్య, దేవీం ప్రత్యవదత్ "ప్రి
యే, ఇదానీ మేవ మయా పథ్యం భోక్తవ్య మి"తి. ఇత్యుక్తే సాపి,
తథైవేతి, పథ్యం గృహీత్వా, రాజ్ఞో రజతపాత్రే దత్త్వా, తత్ర ము
ద్గదాళీం పర్యవేషయత్. తతో రాజాపి తయో రభిప్రాయం జిజ్ఞా
సమానః శ్లోకార్థం ప్రాహః—

"ముద్గదాళీ గదవ్యాళీ కవీన్ద్ర, వితుషా కథమ్?।"

కాళిదాసో దేవ్యాం సమీపవర్తిన్యా మపి ఉత్తరార్థం ప్రాహః

"అన్ధోవల్లభసంయోగే జాతా విగతకఞ్చుకా.॥"

దేవీ తచ్ఛ్రుత్వా, సరస్వతీవ తదర్థం విదిత్వా, స్మేరముఖీ మనాగి
వ బభూవ. రాజా త్వేత ద్దృష్ట్వా విచారయామాస:—"ఇయం పు
రా కాళిదాసే స్నిహ్యతి. అనేనైతస్యాం సమీపవర్తిన్యా మపీత్థ
మభ్యధాయి. ఇయం చ స్మేరముఖీ జాతా. స్త్రీణాం చరిత్రం కో వేద?

అశ్వప్లుతం, వాసవగర్జితం చ,
స్త్రీణాం చ చిత్తం, పురుషస్య భాగ్యమ్,।

అవవర్షణం చా, ప్యతివర్షణం చ,
దేవో న జానాతి; కుతో మనుష్యః?॥

కిం త్వయం బ్రాహ్మణః, దారుణాపరాధత్వేఽపి న హంతవ్యః. విశేషే, ణ సరస్వత్యాః పురుషావతారః." ఇతి విచార్య కాళిదాసం ప్రాహ "కవే, సర్వథా అస్మద్దేశే న స్థాతవ్యమ్. కిం బహునోక్తేన? ప్రతివాక్యం కిమపి న వక్తవ్యమ్."

తతః కాళిదాసోఽపి వేగే నోత్థాయ వేశ్యాగృహ మేత్య తాం ప్రత్యాహ "ప్రియే, అనుజ్ఞాం దేహి. మయి భోజః కుపితః. స్వదేశే న స్థాతవ్య మి త్యాహ. అహహ !

అఘటితఘటితాని ఘటయతి, ఘటితఘటితాని దుర్ఘటీకురుతే,।
విధి రేవ తాని ఘటయతి, యాని పుమా న్నైవ చింతయతి.॥

కిం చ, కి మపి విద్వద్బృంద చేష్టిత మే వేద మితి ప్రతిభాతి. తథా హి,

బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయో దురత్యయః;
తృణై ర్విధీయతే రజ్జుః, బధ్యన్తే తేన దన్తినః.॥"

తతో విలాసవతీ నామ వేశ్యా తం ప్రాహ:—

"త దేవాస్య పరం మిత్రం, యత్ర సంక్రామతి ద్వయం,।
దృష్టే సుఖం చ దుఃఖం చ, ప్రతిచ్ఛాయేవ దర్పణే.॥

దయిత, మయి విద్యమానాయాం కిం తే రాజ్ఞా? కిం వా రాజదత్తేన విత్తేన కార్యమ్? సుఖేన నిశ్శఙ్కం తిష్ఠ మద్గృహే న్తఃపుర" ఇతి. తతః కాళిదాస స్తత్రైవ వసన్ కతిచి ద్దినాని గమయామాస.

తతః కాళిదాసే గృహే న్నిగతే, రాజానం లీలాదేవీ ప్రాహ:— "దేవ, కాళిదాసేన సాకం తవ నితాన్తం నిబిడతమా మైత్రీ. త దిదానీ మనుచితం కస్మాత్ కృతమ్? యస్య దేశేఽప్యవస్థానం నిషిద్ధమ్?

ఇక్షో రగ్రాత్ క్రమశః పర్వణి పర్వణి యథా రసవిశేషః,।
తద్వత్ సజ్జనమైత్రీ; విపరీతానాం తు విపరీతా.॥

శోకారాతిపరిత్రాణం, ప్రీతివిస్రమ్భభాజనం,।
కేన రత్న మిదం సృష్టం మిత్ర మి త్యక్షరద్వయమ్?॥"

రా జా ప్యేత ల్లీలాదేవీవచన మాకర్ణ్య ప్రాహ "దేవి, కే నాపి మ మే త్యభ్యధాయి 'కాళిదాసో దాసీవేషేణ అన్తఃపుర మాసాద్య దేవ్యా సహ రమత' ఇతి. మయా చైతద్వ్యాపారజిజ్ఞాసయా కపటజ్వరే ణాయం భవతీ చ వీక్షితౌ. తతః సమీపవర్తిన్యా మపి త్వ య్యుత్తరాధర్ణ మిత్థం ప్రాహ. త చ్చాకర్ణ్యానే త్వ యాపి కృతో హాసః. త త శ్చ సర్వ మేత ద్దృష్ట్వా బ్రాహ్మణహననభీరుణా మయా దేశా న్నిస్సారితః. త్వాం చ న దాక్షిణ్యేన హ న్మీ"తి. తతో హాసపరా దేవీ చమత్కృత్యా ప్రాహ "నిశ్శఙ్కం దేవ, అహ మేవ ధన్యా, యస్యా స్త్వం పతి రీదృశః; త్వయా భుక్తశీలాయా మమ మనః కథ మన్యత్ర గచ్ఛతి! యతః సర్వకామినీభి రపి కాన్తోపభోగే స్మర్ణావ్యోఽసి. అపి చాహ ! దేవ, త్వం యది మాం సతీ మసతీం వా అకృత్వా గమిష్యసి, త హ్యేకాహం సర్వథా మరిష్యా మీ"తి. తతో రా జాపి ప్రియే, సత్యం వద సీతి ససర్పం ఘట మానాయయామాస, త ప్తం లోహగోళకం కారయామాస, ధను శ్చ సజ్యం చక్రే. తతో దేవీ స్నాత్వా నిజపాతివ్రత్యానలేన దేదీప్యమానా సుకుమారగాత్రీ సూర్య మవలోక్య ప్రాహ: "జగచ్చక్షు, స్త్వం సర్వసాక్షీ, సర్వం వేత్సి.

జాగ్రత్స్వప్నకాలే చ సుషుప్తౌ చాపి మే పతిః।
భోజ ఏవ పరం నాన్యో మచ్చిత్తే భావితోఽపి న॥"

ఇ త్యుక్త్వా దివ్యత్రయం చక్రే.

తతః శుద్ధాయా మన్తఃపురే లీలావత్యాం, లజ్జానతశిరా నృపతిః పశ్చాత్తాపాతురో "దేవి, క్షమస్వ పాపిష్ఠం మామ్. కిం వదామి? కిం నామ మమ లజ్జా? కిం నామ దాక్షిణ్యమ్? క్వ గామ్భీర్యమ్? హా! హా! కవే, కవికోటిమకుటమణే, కాళిదాస, హా ! మమ ప్రాణసమ, హా ! మూఢేన మయా, కి మశ్రావ్యం శ్రావితోఽసి? అవాచ్య ముక్తోఽ

సి?’’ ఇతి ప్రవిలప్య, ప్రసుప్త ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, మాయావిధ్వస్త ఇవ, పపాత. తతః ప్రియాకరకమలసిక్తజలసంజాతసంజ్ఞః, కథ మపి తా మేవ ప్రియాం వీక్ష్య, స్వాత్మనిన్దాపరః పర మతిష్ఠత్. తదాప్రభృతి న నిద్రాతి న చ భుఙ్క్తే, న కేనచి ద్వక్తి. కేవల ముద్విగ్నమనాః దివానిశం విప్రలపతి.

తతో నిశానాథహీ నేవ నిశా, దినకరహీ నేవ దినశ్రీ, వియోగినీవ యోషిత్, శక్రరహి తేవ సుధర్మా, న భాతి భోజభూపాలసభా రహితా కాళిదాసేన. తదాప్రభృతి న కస్యచి న్ముఖే కావ్యమ్. న కోఽపి వినోదసున్దరం వచో వక్తి. తతో గతేషు కేషుచి ద్దినేషు, కదాచి ద్రాజా పూర్ణేన్దుమణ్డలం దృష్ట్వా పురశ్చ లీలాదేవీముఖేన్దుం వీక్ష్య ప్రాహ:—

‘‘తుళణం అణు అణుసరఇ। గ్లా ముహచందస్స క్ష సో ఏదా యే.।’’ కుత్ర చ పూర్ణేఽపి చన్ద్రమసి, నేత్రవిలాసాః? కదా వాచో విలసితమ్? ప్రాత శ్చోత్థితః ప్రాతర్విధిం విధాయ, సభాం ప్రాప్య రాజా విద్వద్వరాన్ ప్రాహ ‘‘అహో, కవయః, ఇయం సమస్యా పూర్యతామ్.’’ తతః పఠతి ‘‘తుళణం’’ ఇత్యాది. పున రాహ ‘‘ఇయం చేత్ సమస్యా న పూర్యతే భవద్భిః మద్దేశే న స్థాతవ్య మి’’తి. తతో భీతా స్తే కవయః స్వాని గృహాణి జగ్ముః. చిరం విచారితేఽప్యర్థే కస్యాపి నార్థసంగతిః స్ఫురతి. తతః సర్వై ర్మిళిత్వా బాణః ప్రేషితః. స చ సభాం ప్రాప్యాహ రాజానం ‘‘దేవ, సర్వై ర్మిళిత్వాహం ప్రేషితః. అష్టౌ వాసరా నవధి మభిధేహి. నవమేఽహ్ని పూరయిష్యన్తి తే. న చే ద్దేశా న్నిర్గచ్ఛన్తి. రాజా ‘తి స్త్వి’ త్యాహ. తతో బాణ స్తేషాం విజ్ఞాప్య రాజసందేశం స్వగృహ మగాత్. తతోఽష్టౌ దివసా అతీతాః. అష్టమదినరాత్రౌ మిళితేషు తేషు కవిషు బాణః ప్రాహ ‘‘అహో! తారుణ్యమదేన, రాజసమ్మానమదేన, స్వల్పవిద్యామదేన చ కాళిదాసో నిస్సారితోఽభవత్. స మే భవన్తః సర్వ

ఏవ కవయః. విషమే స్థానే తు, స ఏక ఏవ కవిః తం నిస్సార్యేదా నీం కిం నామ మహత్త్వ మాసీత్? స్థితే తస్మిన్ కథ మియ మవ స్థా స్మాకం భవేత్? తన్నిస్సారణే యా బుద్ధిః కృతా, సా భవద్భి రేవ మ నుభూయతే.

సామాన్యవిప్రద్వేషే చ కులనాశో భవేత్ కిల।
ఉమారూపస్య విద్వేషే నాశః కవికులస్య హి॥"

తతః సర్వే గాఢం కలహాయన్తే స్మ.

మయూరాదయ శ్చ తత స్తాన్ సర్వాన్ కలహా న్నివార్య సద్యః ప్రాహుః:—"అద్యై వావధిః పూర్ణః. కాళిదాస మన్తరేణ న కస్యచిత్ సామర్థ్య మస్తి సమస్యాపూరణే.

సంగ్రామేషు భటేన్ద్రాణాం, కవీనాం కవిమణ్డలే,।
దీప్తి ర్వా, దీప్తిహాని ర్వా, ముహూర్తే నైవ జాయతే.॥

యది రోచతేఽద్యై వార్ధరాత్రే ప్రముషితచన్ద్రమసి నిగూఢ మేవ గచ్ఛామః సంపత్తిసంభార మాదాయ. యది న గమ్యతే, శ్వో రాజ సేవకా అస్మాన్ బలా న్నిస్సారయన్తి. తదా దేహమాత్రే ణై వా స్మాభి ర్గన్తవ్యమ్. త ద ద్యార్ధరాత్రే గమిష్యామః." ఇతి సర్వే ని శ్చిత్య గృహ మాగత్య బలీవర్దయుక్తేషు శకటేషు సంపద్భార మారోప్య రాత్రా వేవ నిష్క్రాన్తాః.

తతః కాళిదాస స్త త్రైవ రాత్రౌ విలాసవతీసదనోద్యానే వ సన్, పథి గచ్ఛతాం తేషాం గిరం శ్రుత్వా వేశ్యాచేటీం ప్రేషితవాన్. "అయి, పశ్య, క ఏతే గచ్ఛన్తి బ్రాహ్మణా ఇవ?" తతః సా సమేత్య సర్వా నపశ్యత్. ఉపేత్య చ కాళిదాసం ప్రాహ:

"ఏకేన రాజహంసేన యా శోభా సరసోఽభవత్;।
న సా బకసహస్రేణ పరిత స్తీరవాసినా.॥

సర్వే బాణమయూరప్రముఖాః పలాయన్తే; నాత్ర సంశయ" ఇతి

కాళిదాసః.—“ప్రియే, వేగేన వాసాంసి భవనా ద్దానయ, యథా
పలాయమానాన్ విప్రాన్ రక్షామి.

కిం పౌరుషం, రక్షతి యేన నార్తాన్?
కిం వా ధనం, నార్థిజనాయ యత్ స్యాత్?।
సా కా క్రియా, యా న హితానుబద్ధా?
కిం జీవితం, సాధువిరోధి య ద్వై?॥”

తతః స కాళిదాస శ్చారణవేషం విధాయ, ఖడ్గ ముద్వహన్, క్రోశార్ధ
ముత్తరం గత్వా, తేషా మభిముఖ మాగత్య, సర్వా న్నిరూప్య, జయే
త్యాశీర్వచన ముదీర్య, పప్రచ్ఛ చారణభాషయా•“అహో! విద్యా
వారిధయో, భోజసభాయాం సంప్రాప్తమహత్త్వాతిశయాః బృహస్ప
తయ ఇవ, సంభూయ కుత్ర జిగమిషవో భవన్తః? కచ్చిత్ కుశలం
వః? రాజా చ కుశలీ? అస్మాభిః కాశీదేశా దాగమ్యతే భోజదర్శ
నాయ విత్తస్పృహయా.” తతః పరిహాసం కుర్వన్తః సర్వే నిష్క్రా
న్తాః. తత స్తేషు కశ్చిత్ తద్గిర మాకర్ణ్య, తం చ చారణం మన్యమా
నః, కుతూహలేన విపశ్చిత్ ప్రాహ “అహో చారణ, శృణు. త్వయా
పశ్చా దపి శ్రోష్యత ఏవ. అతో మయా అ ద్యై వోచ్యతే. రా
జ్ఞా కి లైభ్యో విద్వద్భ్యః పూరణాయ సమ స్యోక్తా. తత్పూరణా
శక్తాః, కుపితా ద్రాజ్ఞో, దేశా న్తరే క్వచి జ్జిగమిషవ, ఏతే నిష్క్రాన్తాః.”
చారణః.—“రాజ్ఞా కా వా సమ స్యోక్తా?” పఠతి స విపశ్చిత్:
“తుళణం అణు అణుసరఇ। గ్గా ముహచందస్స సో క్ఖ ఏదారే।”
చారణః.—“ఏతత్ సా ధ్వేవ గూఢార్థమ్. ఏతత్ పూర్వార్ధమ్మణ్డ
లం వీక్ష్య రా జ్ఞాపాఠి, ఏత స్యోత్తరార్ధ మిదం భవితు మర్హతి.
“అణు షిది బంణాయది, కహం। అణుకిది తస్స ప్పడిపడి చందస్స?॥”
సర్వే శ్రుత్వా చమత్కృతాః. చారణః సర్వాన్ ప్రణిపత్య నిర్గతః.
తతః సర్వే విచారయన్తి స్మ: “అహో, ఇయం సాక్షాత్ సరస్వతీ,
పుంరూపేణ సర్వేషా మస్మాకం పరిత్రాణా యాగతా. నాయం భవితు-

మహాజాలి మనుష్యః. అ ద్యాపి కి మపి కే నాపి న జ్ఞాయతే. తతః శీఘ్ర మేవ గృహ మాసాద్య, శకటేభ్యో భార ముత్తార్య, ప్రాతః స ర్వై రపి రాజభవనం గన్తవ్యమ్. స చే చ్చారణ ఏవ నివేదయిష్యతి. తతో ఝుడితి గచ్ఛామః." ఇతి యోజయిత్వా తథా చక్రుః. తతో రాజసభాం గత్వా రాజాన మాలోక్య స్వ స్తి త్యు క్త్వోపవివిశుః. తతో బాణః ప్రాహ: "దేవ, సర్వజ్ఞేన యత్ త్వయా పఠ్యతే,త దీశ్వర ఏ వ వేద; కేఽమీ వరాకా ఉదరమ్భరయో ద్విజాః. త థా పృచ్ఛ్యతే.

"తులణం అణు అణుసరఇ! గ్లౌ మువాచందస్స సో క్ష ఏదారసే.।

అణు ఇది బఇణయది; కహం।అణుకిది తస్స పృడిపడి చందస్స?॥"

(తులనా మ న్వనుసరతి । గ్లౌ ర్మృషుకచన్ద్రస్య స ఖ శ్వేతస్యాః.।

అ న్వితి వర్ణ్యతే; కథ। మనుకృతి స్తస్య ప్రతిపది చన్ద్రస్య?॥)

రాజా యథావ్యసితం స్వాభిప్రాయం విదిత్వా "సర్వథా కాళిదాసః అభ్యర్ధదివసప్రాప్యే స్థానే నివసతి. ఉపాయైః సర్వం సాధ్యమ్." ఇ త్యవధార్య బాణాయ రుక్మాణాం పఞ్చదశ లక్షాణి ప్రాదాత్. సంతోషమిషే ణైవ విద్వద్గణః స్వం స్వం సదనం ప్రతి ప్రేషితః. గతే చ విద్వన్మణ్డలే, శనై ర్ద్వారపాలా యాదిష్టం రాజ్ఞా "యది కేచి ద్ద్విజన్మాన ఆయాస్యన్తి, తదా గృహమధ్య మానేతవ్యాః." త తః సర్వ మపి విత్త మాదాయ స్వగృహం గతే బాణే, కేచిత్ పణ్డితా అహుః "అహో! బాణే నానుచితం వ్యధాయి. య దసౌ వ పి అస్మాభిః సహ నగరా న్నిష్క్రాన్తోఽపి, సర్వ మేవ ధనం గృహీతవాన్. సర్వథా భోజస్య బాణస్వరూపం జ్ఞాపయిష్యామః, యథా కోఽపి నాన్యాయ్యం విధత్తే విద్వత్సు." తత స్తే రాజాన మాసాద్య దదృశుః. రాజా తాన్ ప్రాహ "ఏతత్స్వరూపం జ్ఞాత మేవ;భవద్భి ర్యథార్థతయా వాచ్యమ్." తత స్తైః సర్వ మేవ నివేదితమ్. తతో రాజా విచారితవాన్ "సర్వ ాి కాళిదాస శ్చారణవేషేణ మద్భయా న్మదీయనగర మధ్యాస్తే" ఇతి. తత శ్చాఙ్గరక్షకా నాదిదేశ "అహో

పల్యాణ్యాస్తాం తురఙ్గా” ఇతి. తతః క్రీడోద్యానప్రయాణే పటహధ్వని రభవత్. “అహో! ఇదానీం రాజా దేవపూజావ్యగ్ర ఇత్యశ్రౌష్మ. పున రిదానీం క్రీడోద్యానం గమిష్య తీ”తి వ్యాకులాః సర్వే భటాః సంభూయ పశ్చా ద్యాన్తి. తతో రాజా తై ర్ద్వ్యద్విభిః సహాశ్వ మారుహ్య, రాత్రౌ యత్ర చారణప్రసఙ్గః సమజని, తత్ప్రదేశం ప్రాప్తః. తతో రాజా చరతాం చోరాణాం పదజ్ఞాననిపుణా నాహూయ ప్రాహ “అనేన వర్త్మనా యః కోఽపి రాత్రౌ నిర్గతః, తస్య పదా న్యద్యాపి దృశ్యన్తే, తాని పశ్యతే”తి. తతో రాజా ప్రతిపణ్డితం లక్షం దత్త్వా తాన్ ప్రేష్య స్వభవన మగాత్.

తే చ పదజ్ఞా రాజాజ్ఞయా సర్వత శ్చరన్తోఽపి త మనవేక్షమాణా విమూఢా ఇ వాసన్. తత శ్చ లమ్బమానే సవితరి, కా మపి దాసీ మేకం పదత్రాణం త్రుటిత మాదాయ చర్మకారవేశ్మ గచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా తుష్టా ఇ వాసన్. తత స్తత్పదత్రాణం తయా చర్మకారకరే న్యస్తం వీక్ష్య, తస్య కరా న్నిమేషే ణాదాయ, రేణుపూర్ణే పథి ముక్త్వా, త దేవ పదం త స్యేతి జ్ఞాత్వా, తాం చ దాసీం క్రమేణ వేశ్యాభవనం విశన్తీం వీక్ష్య, తస్యా మన్దిరం పరితో వేష్టయామాసుః. క్షణేన చ భోజశ్రవణపథవిషయ మభిజ్ఞానవార్తాం ప్రాపయన్.

తతో రాజా సపౌరః సామాత్యః పద్భ్యా మేవ విలాసవతీభవన మగాత్. తత స్త ద్బుద్ధ్వా విలాసవతీం ప్రాహ కాళిదాసః. “ప్రియే, మత్కృతే కిం కష్టం తే పశ్య.” విలాసవతీ.—“సుకవే,

ఉపస్థితే విప్లవ ఏవ, పుంసాం
సమస్తభావః పరిమీయతే సః।
అవాతి వాయౌ, న హి తూలరాశే
ర్గిరే శ్చ కశ్చిత్ ప్రతిభాతి భేదః॥

మిత్రస్వజనబన్ధూనాం బుద్ధే ర్ధైర్యస్య చాత్మనః।
ఆపన్నికషపాషాణే జనో జానాతి సారతామ్॥

అప్రార్థితాని దుఃఖాని య థై వాయాన్తి దేహినః।
సుఖాని చ తథా మన్యే దైన్య మత్రాతిరిచ్యతే॥

సుకవే, రాజ్ఞా త్వయి మనాజ్నిరాకృతే వచసాపి, మయా స హేదం దాసీబృన్దం ప్రదీప్తే వహ్నౌ పతిష్యతి.” కాళిదాసః.—“ప్రియే, నైవం మన్తవ్యమ్. మాం దృష్ట్వా వికాసీకృతాస్యో భోజః పాదయోః పతిష్యతి.” తతో వేశ్యాగృహం ప్రవిశ్య భోజః కాళిదాసం దృష్ట్వా ససంభ్రమ మాశ్లిష్య, పాదయోః పతతి, పఠతి చ

“గచ్ఛత స్తిష్ఠతో వాపి జాగ్రతః స్వపతోఽపి వా।
మా భూ న్మనః కదాచి న్మే త్వయా విరహితం కవే॥”

కాళిదాస స్త చ్ఛ్రుత్వా వ్రీడావనతానన స్తిష్ఠతి. రాజా చ కాళిదాసముఖ మున్నమ య్యాహ.

“కాళిదాస, కళావాస, దాసవ చ్చాలితో యది।
రాజమార్గేణ వ్రజ న్నత్ర, పరేషాం తత్ర కా త్రపా?॥
ధన్యాం విలాసినీం మన్యే, కాళిదాసో య దేతయా।
నిబద్ధః స్వగుణై రేవ, శకున్త ఇవ పఞ్జరే.॥”

రాజా నేత్రయోః హర్షాశ్రు మార్జయతి కరాభ్యాం కాళిదాసస్య. తత స్తత్ర ప్రీతిప్రసన్నో రాజా విప్రేభ్యః ప్రత్యేకం లక్షం దదౌ. నిజతురఙ్గే చ కాళిదాస మారోప్య సపరివారో గృహం యయౌ.

అనన్తరం రాజా కదాచిత్ సంధ్యా మాలోక్యాహ:

“పరిపతతి పయోనిధౌ పతఙ్గః”

తతో బాణః.— “సరసిరుహా ముదరేషు మత్తభృఙ్గః।”
మహేశ్వరః.— “ఉపవనతరుకోటరే విహఙ్గః”
కాళిదాసః.— “యువతిజనేషు శనైః శనైః రనఙ్గః॥”.

తుష్టో రాజా ప్రతిక్షరణం లక్షం దదౌ. చతుర్థస్య లక్షద్వయం దదౌ.

కదాచి ద్రాజా బహిరుద్యానే మధ్యేమార్గం ప్రత్యాగచ్ఛన్తం కమపి విప్రం దదర్శ. తస్య కరే చర్మమయం కమణ్డలుం వీక్ష్య

తం చాతిదరిద్రం జ్ఞాత్వా ముఖశ్రియా విరాజమానం చావలోక్య తు రజ్జుం తదగ్రే నిధా యాహ "విప్ర, చర్మణపాత్రం కిమర్థం పాణౌ వహసీ"తి. స చ విప్రో నూనం ముఖశోభయా మృదూక్త్యా చ భోజ ఇతి విచార్యాహ "దేవ, వదాన్యశిరోమణౌ భోజే పృథ్వీం శాసతి, లోహతామ్రాభావః సమజని. తేన చర్మణమయం పాత్రం వహామీ"తి. రాజా.—"భోజే శాసతి, లోహతామ్రాభావే కో హేతుః?" విప్రః పఠతి:

"అస్య శ్రీభోజరాజస్య ద్వయ మేవ సుదుర్లభమ్:।
శత్రూణాం శృఙ్ఖలై ర్లోహం, తామ్రం శాసనపత్త్రకైః.॥"

తత స్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

కదాచి ద్ద్వారపాలః ప్రాహ "ధారేన్ద్ర, దూరదేశా దాగతః కశ్చి ద్విద్వాన్ ద్వారి తిష్ఠతి; తత్పత్నీ చ, తత్పుత్త్ర శ్చ సపత్నీకః. అతోఽతిపవిత్రం విద్వత్కుటుమ్బం ద్వారి తిష్ఠ తీ"తి. రాజా.—"అహో! గరీయసీ శారదాప్రసాదపద్ధతిః!" తస్మి న్నవసరే గజేన్ద్రపాల ఆగత్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ "భోజేన్ద్ర, సింహళదేశాధీశ్వరేణ సపాదశతం గజేన్ద్రాః ప్రేషితాః, షోడశ మహామణయ శ్చ." తతో బాణః ప్రాహ:

"స్థితిః కవీనా మివ కుఞ్జరాణాం
స్వమన్దిరం వా నృపమన్దిరం వా।
గృహే గృహే కిం భషకా ఇవైతే
భవన్తి భూపాలవిభూషితాఙ్గాః॥"

తతో రాజా గజావలోకనాయ బహి రగాత్. తత్ర స్థం విద్వత్కుటుమ్బం వీక్ష్య చోళపణ్డితో రాజ్ఞః ప్రియోఽహ మితి గర్వం దధార "యస్మయా రాజభవనమధ్యం గమ్యతే, విద్వత్కుటుమ్బం తు ద్వారపాలజ్ఞాపిత మపి బహి రాస్తే." తదా రాజా తచ్చేతసి గర్వం విదిత్వా చోళపణ్డితం సౌధాఙ్గణా న్నిస్సారితవాన్, కాశీదేశవాసీ

కోఽపి తణ్డులదేవనామా రాజ్ఞే స్వస్తీత్యుక్త్వాతిష్ఠత్. రాజా చ తం పప్రచ్ఛ "సుమతే, కుత్ర తవ నివాసః?" కవి ర్వదతి:

"వర్తన్తే యత్ర సా వాణీ కృపాణీ రిక్తశాఖినః,।
శ్రీమన్, మాళవభూపాల, తత్ర దేశే వసామ్యహమ్.॥"

తుష్టో రాజా తస్మై గజేన్ద్రసప్తకం దదౌ.

తతః కోఽపి విద్వానాగత్య ప్రాహ:

"తపసః సంపదః ప్రాప్యాః, తత్ తపోఽపి న విద్యతే,।
యేన త్వం భోజ, కల్పద్రు దృగ్గోచర ముపైష్యసి.॥"

తస్మై రాజా దశ గజేన్ద్రాన్ దదౌ.

తతః కశ్చి ద్బ్రాహ్మణపుత్రో భుంభారవం కుర్వాణోఽభ్యేతి. తతః సర్వే సంభ్రాన్తాః. కథం భుంభారవం కరోషీతి రాజ్ఞా స్వదృగ్గోచర మానీతః పృష్టః స ప్రాహ:

"దేవ, త్వద్దానపాథోధౌ దారిద్ర్యస్య నిమజ్జతః।
న కోఽపి హి కరాలమ్బం దత్తే మత్తేభదాయకః.॥"

తత స్తుష్టో రాజా తస్మై త్రింశ ద్గజేన్ద్రాన్ ప్రాదాత్. తతః ప్రవిశ్య పత్నీసహితః కోఽపి విలోచనో విద్వాన్ స్వస్తీత్యుక్త్వా ప్రాహ:

"నిజా నపి గజాన్ భోజం దదానం ప్రేక్ష్య పార్వతీ।
గజేన్ద్రవదనం పుత్రం రక్ష త్యద్య పునః పునః॥"

తస్మై రాజా సప్త గజాన్ దదౌ.

తతో రాజా విద్వత్కుటుమ్బం త దైవ పురతః స్థితం వీక్ష్య బ్రాహ్మణం ప్రాహ:

"క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే."

వృద్ధద్విజః ప్రాహ:

"ఘటో జన్మస్థానం, మృగపరిజనో, భూర్జవసనో,
వనే వాసః, కన్దాదిక మశనం; మేవంవిధగుణః।

అగస్త్యః పాథోధిం యదకృత కరాంభోజకుహరే;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.॥"

తతో రాజా బహుమూల్యా నపి షోడశ మణీ న్తస్మై దదౌ. తత స్తత్పత్నీం ప్రాహ రాజా "అమ్బ, త్వ మపి పఠ." దేవీ.—

"రథ స్యైకం చక్రం, భుజగయమితాః సప్త తురగా,
నిరాలమ్బో మార్గ, శ్చరణవికలః సారథి రపి;।
రవి ర్యా త్యే వా న్తం ప్రతిదిన మపారస్య నభసః,
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.॥"

రాజా తుష్టః సప్తదశ గజా న్సప్త రథాం శ్చ తస్యై దదౌ. తతో విప్రపుత్త్రీం ప్రాహ రాజా "విప్రసుతే, త్వ మపి పఠ." స పఠతి:

"విజేతవ్యా లఙ్కా, చరణతరణీయో జలనిధి,
ర్విపక్షః పౌలస్త్యో రణభువి, సహాయా శ్చ కపయః,।
పదాతి ర్మర్త్యోఽసౌ, సకల మవధీ ద్రాక్షసకులమ్;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.॥"

తుష్టో రాజా విప్రసుతా యాష్టాదశ గజేన్ద్రా న్దదౌ. తతః సుకుమారమనోజ్ఞనిఖిలాఙ్గాలంకృతాం, శృఙ్గారరసోపజాతమూర్తిమిం చమ్పకలతా మివ, లావణ్యమయగాత్రయష్టిం విప్రస్నుషాం వీక్ష్య, నూనం భారత్యాః కాపి లీలాకృతి రియ మితి చేతసి నమస్కృత్య, రాజా ప్రాహ "మాత, స్త్వ మ ప్యాశిషం వద." విప్రస్నుషా.—

"దేవ, శృణు.—

"ధనుః పౌష్పం, మౌర్వీ మధుకరమయీ, చఞ్చలదృశాం
దృశాం కోణో బాణః, సుహృ దపి జడాత్మా హిమకరః,।
స్వయం చైకోఽనఙ్గః, సకలభువనం వ్యాకులయతి,
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.॥"

చమత్కృతో రాజా లీలాదేవీభూషణాని సర్వా ణ్యాదాయ తస్యై దదౌ. అనర్ఘ్యాం శ్చ సువర్ణమౌక్తికవైదూర్యప్రవాళాం శ్చ ప్రదదౌ.

తతః కదాచి త్సీమన్తనామా కవిః ప్రాహ:

"పన్థాః సంహర దీర్ఘతాం,త్యజ నిజం తేజః కఠోరం రవే;
శ్రీమన్,విన్ధ్యగిరే,ప్రసీద సదయం సద్యః సమీపే భవ.।
ఇత్థం దూరపలాయనశ్రమవతీం దృష్ట్వా నిజప్రేయసీం,
శ్రీమన్,భోజ,తవ ద్విషః ప్రతిదినం జల్పన్తి మూర్ఛన్తి చ.॥"

తస్మిన్నేవ క్షణే కశ్చిత్ సువర్ణకారః ప్రాన్తేషు పద్మరాగమణిమణ్డితం సువర్ణభాజన మాదాయ రాజ్ఞః పురో ముమోచ. తతో రాజా సీమన్తకవిం ప్రాహ "సుకవే, ఇదం భాజనం కాం శ్రియం దర్శయతి ?" తతః కవి రాహ:—

"ధారేశ, త్వత్ప్రతాపేన పరాభూత స్త్విషామ్పతిః।
సువర్ణపాత్రవ్యాజేన దేవ,త్వా మేవ సేవతే.॥"

తుష్టో రాజా త దేవ పాత్రం ముక్తాఫలై రాపూర్య తస్మై ప్రాదాత్.

కదాచి ద్రాజా మృగయారసేన, పురః పలాయమానం వరాహం దృష్ట్వా, స్వయ మేకాకీ దూరం వనాన్తర మాసాదితవాన్. తత్ర కఞ్చన ద్విజవర మవలోక్య ప్రాహ "ద్విజ, కుత్ర గచ్ఛసి?" ద్విజః.—"ధారానగరమ్." భోజః.—"కిమర్థమ్?" ద్విజః.—"భోజం ద్రష్టుం ద్రవిణేచ్ఛయా. స పణ్డితాయ దత్తే. అహం మూర్ఖం న యాచే." భోజః.—"విప్ర, తర్హి త్వం విద్వాన్ కవి ర్వా?" ద్విజః.—"మహాభాగ, కవి రహమ్." భోజః.—"తర్హి కి మపి పఠ." ద్విజః.—"భోజం వినా మత్పదసరణిం న కోఽపి జానాతి." రాజా.—"మమా ప్యమరవాణీపరిజ్ఞాన మస్తి. రాజా చ మయి స్నిహ్యతి. త్వద్గుణం చ శ్రావయిష్యామి. కి మపి కళాకౌశలం దర్శయ." విప్రః.—"కిం వర్ణయామి?" రాజా:—"కలమా నేతాన్ వర్ణయ." స పఠతి:

"కలమాః పాకవినమ్రా మూలతలాఘ్రాతసురభికల్హారాః।
పవనాకమ్పితశిరసః ప్రాయః కుర్వన్తి పరిమళశ్లాఘామ్॥"

రాజా తస్మై సర్వా ణ్యాభరణా న్యుత్తార్య దదౌ.

తతః కదాచిత్ కాపి కుమ్భకారవధూః రాజగృహ మేత్య ద్వారపాలం ప్రాహ "ద్వారపాల, రాజా ద్రష్టవ్యః." స ఆహ "కిం తే రాజ్ఞా కార్యమ్?" సా చాహ "న తేఽభిధాస్యామి; నృపాగ్ర ఏవ కథయిష్యామి." స సభాయా మాగత్యాహ "దేవ, కుమ్భకారప్రియా కాచి ద్దేవస్య దర్శనాకాఙ్క్షిణీ; న వక్తి మత్పురః కార్యమ్; త్వత్పురతః కథయిష్యతి." రాజా.—"ప్రవేశయ." సా చాగత్య నమస్కృత్య వక్తి:

"దేవ, మృత్ఖననా ద్దృష్టం నిధానం వల్లభేన మే;।
స పశ్య న్నేవ తత్రాస్తే, త్వాం జ్ఞాపయితు మభ్యగామ్.॥"

రాజా చ చమత్కృతో నిధానకలశ మానాయ్య, తద్ద్వార ముద్ఘాట్య యావత్ పశ్యతి, తావత్ తద న్తర్వర్తి ద్రవ్యం మణిప్రభామణ్డలం చాలోక్య కుమ్భకారపత్నీ తుష్టా ప్రాహ:

"రాజన్, చన్ద్రం సమాలోక్య త్వాం తు భూతల మాగతమ్,।
రత్నశ్రేణీమిషా న్మన్యే నక్షత్రా ణ్యప్యుపాగమన్.॥"

రాజా కుమ్భకారవధూముఖా చ్ఛ్లోకం లోకోత్తర మాకర్ణ్య చమత్కృతః తస్యై తత్సర్వం దదౌ.

తతః కదాచి ద్రాజా రాత్రా వేకాకీ సర్వతో నగరచేష్టితం పశ్యన్ పౌరగిర మాకర్ణయన్ చచార. తదా క్వచి ద్వైశ్యగృహే వైశ్యః స్వప్రియాం ప్రాహ "ప్రియే, రాజా స్వల్పదానరతోఽపి ఉజ్జయినీనగరాధిపతే ర్విక్రమార్కస్య దానప్రతిష్ఠాం కాఙ్క్షతి. సా కిం భోజేన ప్రాప్యతే? కైశ్చిత్ స్తోత్రపరాయణైః మయూరాదికవిభి ర్మహిమానం ప్రాపితో భోజః. పరం తు భోజో భోజ ఏవ. ప్రియే, శృణు.

"ఆబద్ధకృత్రిమసటాజటిలాంసభిత్తి
రారోపితో యది పదం మృగవైరిణః శ్వా।

మత్తేభకుమ్భతటపాటనలమ్పటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య॥"

రాజా శ్రుత్వా విచారితవాన్ "అసౌ సత్య మేవ వదతి." తతః పునః పున రర్థద్వ న్తం శృణోతి.

"ఆపన్న ఏవ పాత్రం, దే హీ త్యుచ్చారణం న వైదుష్యమ్,।
ఉపపన్న మేవ దేయం, త్యాగ స్తే విక్రమార్క, కిము వర్ణ్యః!॥
విక్రమార్క,త్వయా దత్తం, శ్రీమన్, గ్రామశతాష్టకమ్।
అర్థినే ద్విజపుత్రాయ, భోజే త్వన్మహిమా కుతః?॥
ప్రాప్నోతి కుమ్భకారోఽపి మహిమానం ప్రజాపతేః।
యది భోజోఽ ప్యవాప్నోతి ప్రతిష్ఠాం తవ విక్రమ॥"

రాజా.—"లోకే సర్వోఽపి జనః స్వగృహే నిశ్శఙ్కం సత్యం వదతి. మయా వా న్యేన వా సర్వథా విక్రమార్క-ప్రతిష్ఠా న శక్యా ప్రాప్తుమ్."

తతః కదాచిత్ కశ్చిత్ కవిః రాజద్వారం సమాగ త్యాహ "రాజా ద్రష్టవ్య" ఇతి. తతః ప్రవేశితో రాజానం స్వ స్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః పఠతి:—

"కవిషు వాదిషు భోగిషు దేహిషు ద్రవిణవత్సు సతా ముపకారిషు।
ధనిషు ధన్విషు ధర్మధనే ష్వపి క్షితితలే న హి భోజసమో నృపః॥"

రాజా తస్మై లక్షం ప్రాదాత్.

తతః కదాచిత్ రాజా క్రీడోద్యానం ప్రస్థితో మధ్యేమార్గం కా మపి మలినాంశుకం వసానాం తీక్ష్ణతరతపనకరక్లాన్త ముఖారవిన్దాం సులోచనా మాలోక్య పప్రచ్ఛ "కా త్వం పుత్రి?" సా చ తం శ్రీభోజభూపాలం ముఖశ్రియా విదిత్వా తుష్టా ప్రాహ "నరేన్ద్ర, లుబ్ధకవధూః." హర్షసంభృతో రాజా తస్యాః పద్యప్రబన్ధానుబన్ధే నాహ "హస్తే కి మేతత్?" సా చాహ "పలమ్." స ఆహ. "క్షామం కిమ్?" సా చాహ:

‘‘సహజం బ్రవీమి నృపతే,యద్యాదరా చ్ఛ్రూయతే;।
గాయన్తి త్వదరిప్రియాశ్రుతటినీతీరేషు సిద్ధాఙ్గనాః।
గీతాన్ధా న తృణం చరన్తి హరిణా, స్తేనామిషం దుర్లభమ్.॥’’

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరం లక్షం ప్రాదాత్. సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తం చ తురఙ్గం దదౌ.

తతో గృహ మాగత్య గవాక్షే ఉపవిష్టః. తదా తత్రాసీనం భోజం దృష్ట్వా రాజవర్త్మని స్థిత్వా కశ్చి దాహ ‘‘దేవ, సకలమహీపాల, ఆకర్ణయ.

‘‘ఇత శ్చేత శ్చాద్భి ర్విఘటితతటః సేతు రుదధే
రితో దుర్లఙ్ఘ్యాత్మా బహుళహిమపఙ్క్తో గిరి రయమ్।
ఇదానీం నిర్వృత్తే కరితురగనీరాజనవిధౌ
న జానే యాతార స్తవ చ రిపవః కేన చ పథా॥’’

తుష్టో భోజో వర్త్మని స్థిత స్యైవ తస్య పఞ్చ గజేన్ద్రాన్ దదౌ.

కదాచి ద్రాజా మృగయారసపరాధీనో హయ మారుహ్య ప్రతస్థే.

తతో నదీం సముత్తీర్ణం శిర స్యారోపితేన్ధనమ్।
వేషేణ బ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా రాజా పప్రచ్ఛ సాదరమ్॥

‘‘కియన్మానం జలం విప్ర?’’ స ఆహ ‘‘జానుదఘ్నం నరాధిప.’’ చమత్కృతో రాజాహ ‘‘ఈదృశీ కి మవస్థా తే?’’ స ఆహ ‘‘న హి సర్వే భవాదృశాః.’’ రాజా ప్రాహ కుతూహలాత్ ‘‘విద్వన్, యాచస్వ కోశాధికారిణమ్ మద్వచసా లక్షమ్, దాస్యతి.’’ తతో విద్వాన్ కాష్ఠం భూమౌ నిక్షిప్య కోశాధికారిణం గత్వా ప్రాహ ‘‘మహారాజేన ప్రేషితోఽహమ్. లక్షం మే దీయతామ్.’’ తతః స హాస న్నాహ ‘‘విప్ర, భవన్మూర్తి ర్లక్షం నార్హతి.’’ తతో విషాదీ స రాజాన మేత్యాహ ‘‘దేవ, స పున ర్హసతి. నార్పయతి.’’ రాజా కుతూహలా దాహ ‘‘లక్షద్వయం ప్రార్థయస్వ. స దాస్యతి.’’ పున స్తత్ర విప్రో లక్షద్వయం దేయ మితి రాజ్ఞోక్త మిత్యాహ. స

పున ర్హాసతి. విప్రః పున ర్భోజం ప్రా ప్యాహ "స పాపిష్ఠో మాం హాసతి; నార్పయతి." తతః కౌతూహలీ లీలానిధి ర్మహేశాంశః శ్రీభోజమహారాజః ప్రాహ "విప్ర, లక్షత్రయం యాచస్వ. అవశ్యం స దాస్యతి." విప్రః పున రేత్య ప్రాహ "రాజా మే లక్షత్రయం దాపయతి." స పున ర్హాసతి. తతః క్రుద్ధో విప్రః పున రే త్యాహ: "దేవ, స నాపర్ణయ త్యేవ.

రాజన్, కనకధారాభి స్త్వయి సర్వత్ర వర్షతి,।
అభాగ్యచ్ఛత్త్రసంఛన్నే మయి నాయాన్తి బిన్దవః.॥
త్వయి వర్షతి పర్జన్యే, సర్వే పల్లవితా ద్రుమాః;।
అస్మాక మర్క-వృక్షాణాం పూర్వపత్త్రేషు సంశయః.॥
ఏక మస్య పర, మేక ఉద్యమో, నిష్ప్రపత్త్వ మపరస్య వస్తునః;।
నిత్య ముష్ణమహసా నిరస్యతే, నిత్య మన్ధతమసం ప్రధావతి.॥"

తతో రాజా ప్రాహ:

"క్రోధం మా కురు; మద్వాక్యా ద్గత్వా కోశాధికారిణం,।
లక్షత్రయం గజేన్ద్రాశ్చ దశ గ్రాహ్యా స్త్వయా ద్విజ.॥"

స్వ మఙ్గరక్షకం చ ప్రేషయతి. కోశాధికారీ ధర్మపత్త్రే లిఖతి.

"లక్షం, లక్షం, పున ర్లక్షం, మత్తా శ్చ దశ దన్తినః,।
దత్తా భోజేన తుష్టేన జానుదఘ్నప్రభాషణాత్.॥"

తతః కదాచిత్ సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనృపతౌ, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ "రాజన్, కోఽపి శుకదేవనామా కవి ర్దారిద్ర్యవిడమ్బితో ద్వారి వర్తతే." రాజా బాణం ప్రాహ "పణ్డితవర, సుకవే, త్వం తం విజానాసి?" బాణః.—"దేవ, శుకదేవపరిజ్ఞానసామర్థ్యాభిజ్ఞః కాళిదాస ఏవ నాన్యః." రాజా.—"సుకవే, సఖే, కాళిదాస, కిం విజానాసి శుకదేవకవిమ్?" ఆహ కాళిదాసః "దేవ,

సుకవిద్వితయం జానే నిఖిలేఽపి మహీతలే:।
భవభూతిః, శుక శ్చాయం, తృతీయో నైవ విద్యతే.॥"

తతో విద్వద్బృన్దవన్దితా సీతా ప్రాహ:

"కాకాః కం కం న కుర్వన్తి క్రోంకారం యత్ర యత్ర వా?।
శుక ఏవ పరం వక్తి నృపహస్తోపలాలితః॥"

తతో మయూరః ప్రాహ:

"అపృష్ట స్తు నరః కిఞ్చిత్ యో బ్రూతే రాజసంసది,।
న కేవల మసమ్మానం, లభతే చ విడమ్బనామ్.॥

దేవ, త థా ప్యుచ్యతే:

కా సభా? కిం కవిజ్ఞానమ్? రసికాః కవయ శ్చ కే?।
భోజ, కిం నామ తే దానం, శుక స్తుష్యతి యేన న?॥

త థాపి భవనద్వార మాగతః శుకదేవః సభాయా మానేతవ్య ఏవ."

తదా రాజా విచారయతి "శుకదేవసామర్థ్యం శ్రుత్వా హర్షవిషాదయోః పాత్ర మాసమ్. మహాకవి రవలోకిత ఇతి హర్షః, అస్మై సత్కవికోటిముకుటమణయే కిం వా దేయ మితి చ విషాదః.—భవతు, ద్వారపాల, ప్రవేశయ." తత ఆయాన్తం శుకదేవం దృష్ట్వా రాజా సింహాసనా దుదతిష్ఠత్. సర్వే పణ్డితా స్తం శుకదేవం ప్రణమ్య సవినయ ముపవేశయన్తి స్మ. రాజా చ తం సింహాసనే ఉపవేశ్య స్వయం తదాజ్ఞ యోపవిష్టః. తతః శుకదేవః ప్రాహ "దేవ, ధారానాథ, శ్రీవిక్రమనరేన్ద్ర స్య యా దానలక్ష్మీః సా త్వా మేవ సేవతే. దేవ, మాళవేన్ద్ర, త్వ మేవ ధన్యో నాన్యే భూభుజః, యస్య గృహ ఏతే కాళిదాసాదయో మహాకవయః, సూత్రబద్ధాః పక్షిణ ఇవ, నివసన్తి."

తతః పఠతి:

"ప్రతాపభీత్యా భోజస్య తపనో మిత్రతా మగాత్;।
ఔర్వో బాడబతాం ధత్తే, తటిత్ క్షణికతాం గతా.॥"

రాజా.—"తిష్ఠ సుకవే, నాపరః శ్లోకః పఠనీయః."

"సువర్ణకలశం ప్రాదాత్ దివ్యమాణిక్యసంభృతం,
భోజః శుకాయ సంతుష్టో దన్తిన శ్చ చతుశ్శతమ్॥"

ఇతి పుణ్యపత్త్రే లిఖిత్వా, సర్వం దత్త్వా, కోశాధికారీ శుకం ప్రస్థాపయామాస. రాజా స్వదేశం ప్రతిగతం శుకం జ్ఞాత్వా తుతోష. సా చ పరిషత్ సంతుష్టా.

అన్యదా వర్షాకాలే వాసుదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం దృష్టవాన్. రాజా.—"సుకవే, పర్జన్యం పఠ." స ఆహ:

"నో చిన్తామణిభి ర్న కల్పతరుభి ర్నో కామధేన్వాదిభి
ర్నో దేవై శ్చ పరోపకారనిరతైః స్థూలై ర్న సూక్ష్మై రపి।
అభ్యాదేన నిరన్తరం జలభరై స్తా ముర్వరాం సిఞ్చతా
ధారేయేణ ధురం త్వ యాద్య వహతా మన్యే జగ జ్జీవితమ్॥"

రాజా లక్షం దదౌ.

కదాచి ద్రాజానం నిరన్తరం దదాన మాలోక్య, ముఖ్యామాత్యో వక్తు మశక్తో, రాజ్ఞః శయనభవనభిత్తౌ వ్యక్తా న్యక్షరాణి లిఖితవాన్: "ఆపదర్థం ధనం రక్షేత్." రాజా శయనా దుత్థితో గచ్ఛన్ భిత్తౌ తా న్యక్షరాణి వీక్ష్య, స్వయం ద్వితీయం చరణం లిలేఖ: "శ్రీమతా మాపదః కుతః?" అపరేద్యు రమాత్యో ద్వితీయచరణం లిఖితం దృష్ట్వా, స్వయం తృతీయం లిలేఖ: "సా చే దపగతా లక్ష్మీః," పరేద్యూ రాజా చతుర్థం లిఖతి: "సంచితార్థో౽పి వినశ్యతి." తతో ముఖ్యామాత్యో "దేవ, క్షన్తవ్యో౽యం మ మాపరాధ" ఇతి రాజ్ఞః పాదయోః పతతి.

అన్యదా ధారాధీశ్వర ముపరిసౌధభూమౌ శయానం మత్వా కశ్చి ద్ద్విజచోరః ఖాత్రపాతపూర్వకం రాజ్ఞః కోశగృహం ప్రవిశ్య, బహూని వివిధరత్నాని వైడూర్యాదీని హృత్వా, తాని పరలోకే ఋణాని మత్వా, తత్రైవ వైరాగ్య మాపన్నో విచారయామాస:

"య ద్వ్యఙ్గాః కుష్ఠిన శ్చాన్ధాః పఙ్గవ శ్చ దరిద్రిణః,।
పూర్వోపార్జితపాపస్య ఫల మశ్నన్తి దేహినః॥"

తతో రాజా నిద్రాక్షయే దివ్యశయనస్థితో వివిధమణికఙ్కణాలంకృతం దయితవర్గం దర్శనీయ మాలోక్య రథగజతురగపదాతిసామగ్రీం చ చిన్తయన్, రాజ్యసుఖసంతుష్టః ప్రమోదభరా దాహ:

"చేతోహరా యువతయః, సుహృదోఽనుకూలాః,
సద్బాన్ధవాః ప్రణయగర్భగిర శ్చ భృత్యాః,।
వల్గన్తి దన్తినివహా, స్తరళా స్తురఙ్గాః;"

ఇతి చరణత్రయం రాజ్ఞోక్తమ్. చతుర్థచరణం రాజ్ఞో ముఖా న్న నిస్సరతి యావత్, తదా చోరేణ పూరితమ్:

"సంమీలనే నయనయో ర్న హి కిఞ్చి దస్తి.॥"

తతో గ్రన్థితో గ్రన్థః. రాజా చోరం వీక్ష్య తస్మై వీరవలయ మదాత్. తత స్తస్కరో వీరవలయ మాదాయ బ్రాహ్మణగృహం గత్వా, శయానం బ్రాహ్మణ ముత్థాప్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ "విప్ర, ఏత ద్రాజ్ఞః పాణివలయం బహుమూల్యమ్. అల్పమూల్యేన న విక్రేయమ్." తతో బ్రాహ్మణః పణ్యవీథ్యాం త ద్విక్రీయ, దివ్యభూషణాని పట్టదుకూలాని చ జగ్రాహ. తతో రాజకీయాః కేచన ఏనం చోరం మన్యమానా రాజ్ఞో నివేదయన్తి. నయన్తి చ రాజనికటే. రాజా తం పృచ్ఛతి "విప్ర, ధార్యం పటః మపి నాసీత్ తవ; అద్య ప్రాత రేవ దివ్యకుణ్డలాభరణపట్టదుకూలాని కుతః?" విప్రః ప్రాహ:

"భేకైః కోటరశాయిభి ర్మృత మివ, క్ష్మాన్తర్గతం కచ్ఛపైః,
పాఠీనైః పృథుపఙ్కపీఠలుఠనా ద్యస్మి న్ముహు ర్మూర్ఛితమ్,।
తస్మి న్శుష్కసర స్యకాలజలదే నాగత్య త చ్చేష్టితమ్,
యే నాకుమ్భనిమగ్నవన్యకరిణాం యూథైః పయః పీయతే.॥"

తుష్టో రాజా వీరవలయం చోరదత్తం నిశ్చిత్య స్వయం లక్షం దదౌ.

అన్యదా కోఽపి కవిశేఖరో విష్ణ్వాఖ్యో రాజద్వారి సమాగత్య ప్రవేశితో రాజానం దృష్ట్వా స్వస్తిపూర్వకం ప్రాహ:

"ధారాధీశ, ధరామహేన్ద్రగణనాకౌతూహలీ యో మయం
వేధా స్త్వద్గణనాం చకార ఖటికాఖణ్డేన రేఖాం దివి,।
సై వేయం త్రిదశాపగా సమభవత్; త్వత్తుల్యభూమీధరా
భావాత్ తత్ త్యజతి స్మ; సోఽయ మవనీపీఠే తుషారాచలః.॥"
రాజా లోకోత్తరం శ్లోక మాకర్ణ్య కిం దేయ మితి వ్యచిన్తయత్.
తస్మిన్ క్షణే తదీయకవిత్వ మప్రతిద్వన్ద్వం సమాకర్ణ్య సోమనాథ
కవే ర్ముఖం విచ్ఛాయ మభవత్. తతః స ద్వేష్ట్యా ద్రాజానం
ప్రాహ "దేవాసౌ సుకవి ర్భవతి; పర మనేన క దాపి న వీక్షితా
రాజసభా; యతో దారిద్య్రవారిధి రయమ్. అస్య చ జీర్ణ మపి
కౌపీనం నాస్తి." తతో రాజా సోమనాథం ప్రాహ:
"నిరవద్యాని పద్యాని య, ద్యనాథస్య కా క్షతిః?।
భిక్షుణా కక్షనిక్షిప్తః కి మిక్షు ర్నీరసో భవేత్?॥"
తతః సర్వేభ్య స్తామ్బూలం దత్త్వా రాజా సభాయా ఉదతిష్ఠత్.
తతః సముత్థితా విద్వత్పరిషత్. తతః సర్వే ప్యన్యోన్య మిత్య
భ్యధాయి "అద్య విష్ణుకవేః కవిత్వ మాకర్ణ్య సోమనాథేన సమ్య
గ్ద్వేష్ట్య మకారి." తతో విష్ణుకవి రేకం పద్యం పత్త్రే లిఖిత్వా సో
మనాథకవిహస్తే దత్త్వా "అత్ర సభాయాం త్వ మేవ చిరం నన్ద." ఇ
త్యుక్త్వా ప్రణమ్య గన్తు మారభత. వాచయతి సోమనాథః:
"ఏతేషు హా తరుణమారుతధూయమాన
దావానలైః కబళితేషు మహీరుహేషు,।
అమ్భో న చే జ్జలద ముఞ్చసి, మా విముఞ్చ;
వజ్రం పునః క్షిపసి, నిర్దయ, కస్య హేతోః?॥"
తతః సోమనాథకవి ర్నిఖిలా మపి పట్టదుకూలవిత్తహిరణ్యమణితురఙ్గ
మాదిసంపత్తిం కళత్రవస్త్రావశేషం విష్ణుకవయే దత్తవాన్. తతో రా
జా మృగయారసప్రవృత్తో గచ్ఛన్, తం విష్ణుకవి మాలోక్య వ్యచి
న్తయత్ "మ యాస్మై భోజన మపి న ప్రదత్తమ్. మా మనాదృత్య,

అయం సంపత్తిపూర్ణః స్వదేశం ప్రతి యాస్యతి. పృచ్ఛామి. విష్ణుకవే, కుత ఏషా సంపత్తిః?'' కవి రాహ:

''సోమనాథేన రాజేన్ద్ర దేవ త్వద్గృహాభిక్షుణా।
అద్య శోచ్యత మే పూర్ణం మయి కల్పద్రుమాయితమ్॥''

రాజా పూర్వం సభాయాం శ్రుతస్య శ్లోక స్యాక్షరలక్షం దదౌ. సోమనాథేన చ యావ ద్దత్తం తావ దపి సోమనాథాయ దత్తవాన్. సోమనాథః ప్రాహ:

''కిసలయాని కుతః, కుసుమాని వా,
క్వ చ ఫలాని తథా వనవీరుధామ్;।
అయ మకారణకారుణికో యదా న
తర తీహ పయాంసి పయోధరః?॥''

తతో విష్ణుకవిః సోమనాథదత్తేన రాజ్ఞా దత్తేన చ తుష్టవాన్. తదా సీమన్తకవిః ప్రాహ:

''వహతి భువనశ్రేణీం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా స చ ధార్యతే।
త మపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోనిధి రాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః॥''

కదాచిత్ సౌధతలే రాజాన మేత్య భృత్యః ప్రాహ ''దేవ, 'అఖిలే ష్వపి కోశేషు య ద్విత్తజాత మాసీత్, తత్ సర్వం దేవేన కవిభ్యో దత్తమ్. పరం తు కోశగృహే ధనలేశోఽపి నాస్తి. కోఽపి కవిః ప్రత్యహం ద్వారి తిష్ఠతి. ఇతః పరం కవి ర్విద్వాన్ వా కోఽపి దేవాయ న జ్ఞాప్యత ఇతి దేవసన్నిధా విజ్ఞాపనీయ మి'తి ముఖ్యామాత్యే నోక్తమ్.'' రాజా కోశస్థం సర్వం దత్త మితి జాన న్నపి ప్రాహ ''అద్యై ద్వారస్థం కవిం ప్రవేశయ.'' విద్వా నాగత్య స్వ స్తీతి ప్రాహ:

''నభసి నిరవలమ్బే సీదతా దీర్ఘకాలం
త్వదభిముఖవిసృష్టోత్తానచఞ్చూపుటేన।

జలధర జలధారా దూరత స్తావ దాస్తామ్;
ధ్వని రపి మధుర స్తే న శ్రుత శ్చాతకేన.॥"

రాజా త దాకర్ణ్య "ధి గ్జీవితం, యు ద్విద్వాంసః కవయ శ్చ ద్వార మాగత్య సీద న్తీ"తి తస్మై విప్రాయ సర్వా ణ్యాభరణా న్యుత్తార్య దదౌ. తతో రాజా కోశాధికారిణ మాహూయాహ "భాణ్డారిక, ముఞ్జరాజస్య తథా మే పూర్వేషాం చ యే కోశాః స న్తి, తేషాం మధ్యే రత్నపూర్ణా న్కలశా నాహర."

తతః కాశ్మీరదేశా న్ముచుకున్దకవి రాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ:

"త్వద్యశోజలధౌ భోజ నిమజ్జనభయా దివ।
మూర్త్యేన్దుబిమ్బమిషతో ధ త్తే కుమ్భద్వయం నభః॥"

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ. పునః కవి రాహ:

"ఆసన్ కణాని యావ న్తి చాతకాశ్రూణి తేఽమ్బుద;।
తావన్తోఽపి త్వ యోదార, న ముక్తా జలబిన్దవః.॥"

తతః స రాజా తస్మై శతం తురగా నపి దదౌ. తతో భాణ్డారికో లిఖతి:

"ముచుకున్దాయ కవయే జాత్యా నశ్వాన్ శతం దదౌ।
భోజః ప్రద త్తలక్షోఽపి తే నాస్తా యాచితః పునః॥"

తతో రాజా సర్వాన్ వేశ్మ ప్రే ష్యా న్త గ్గచ్ఛన్ చామరగ్రాహిణీ మాహ "అయి, కిమర్థం మమ రాత్రా వపి ఛత్త్రమి"తి. సా ప్రాహ:

"రాజ న్ముఞ్జకులప్రదీప సకలక్ష్మాపాలచూడామణే
యు క్తం సంచరణం త వాద్భుతమణిచ్ఛత్త్రేణ రాత్రా వపి।
మా భూత్ త్వద్వదనావలోకనవశా ద్వ్రీళావనమ్రః శశీ
మాభూ చ్చేయ మరున్ధతీ భగవతీ దుశ్శీలతాభాజనమ్॥"

రాజా తస్యై ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

అన్యదా కుణ్డినగరా ద్గోపాలకవి రాగత్య స్వస్తిపూర్వక మాహ:

"త్వచ్చిత్తే భోజ నిర్ణీతం ద్వయం తృణకణాయతే।
క్రోధే విరోధినాం సైన్యం ప్రసాదే కనకోచ్చయః॥"

రాజా శ్రుత్వాపి తుష్టో న దాస్యతి, రాజపురుషైః సహ చర్చాం కుర్వాణ స్తిష్ఠతి. తతః కవి ర్వ్యచిన్తయత్ "కిమ్, రాజ్ఞా నాశ్రావి?" తతః క్షణేన సమున్నత మేవావలోక్య రాజానం కవి రాహ:

"హే పార్థివోదయ భోన్నతం హి భవతా దిగ్వ్యాప్తవృతా సర్వతః,
మన్యే ధీర, తథా, కరిష్యసి ఖలు క్షీరాబ్ధితుల్యం సరః.।
కిం త్వేష క్షమతే న హి క్షణ మపి గ్రీష్మోష్మణా వ్యాకులః
పాఠీనాదిగణ స్త్వదేకశరణ, స్త ద్వర్ష తావత్ కియత్.॥"

రాజా కవిహృదయం విజ్ఞాయ గోపాలకవే, దారిద్ర్యాగ్నినా నితాన్తం దగ్ధోఽసీ" తి వదన్, షోడశ మణీ ననర్ఘ్యాన్, షోడశ దన్తినాంశ్చ దదౌ.

ఏకదా రాజా ధారానగరే విచరన్ క్వచి చ్ఛివాలయే ప్రసుప్తం పురుషద్వయ మపశ్యత్. తయో రేకో విగతనిద్రో వక్తి "అహో, త్వం మమా స్తరాసన్న ఏవ? క స్త్వమ్? ప్రసుప్తోఽసి? జాగర్షి నో వా?" తత స్త్వపర ఆహ "విప్ర, ప్రణతోఽస్మి. అహ మపి బ్రాహ్మణపుత్రః. త్వా మత్ర పూర్వరాత్రే శయానం వీక్ష్య, ప్రదీప్తే చ ప్రదీపే కమణ్డలూపవీతాదిభి ర్బ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా, భవదాస్తరాసన్న ఏవాహం ప్రసుప్తః. ఇదానీం త్వద్గిర మాకర్ణ్య ప్రబుద్ధోఽస్మి."

ప్రథమః ప్రాహ "వత్స, యది త్వం ప్రణతోఽసి, తతో దీర్ఘాయు ర్భవ. వద, కుత ఆగమ్యతే? కిం తే నామ? అత్ర చ కిం కార్యమ్?" ద్వితీయః ప్రాహ "విప్ర, భాస్కర ఇతి నామ. పశ్చిమసముద్రతీరే ప్రభాసతీర్థసమీపే వసతి మమ, తత్ర భోజస్య వితరణం బహుభి ర్వ్యాఖ్యాతమ్. తతో యాచితు మహ మాగతః. త్వం మమ వృద్ధత్వాత్ పితృకల్పోఽసి. త్వ మపి వద." స ఆహ "వత్స, శాకల్య ఇతి మే నామ. మయా ఏకశిలానగర్యా ఆగమ్యతే భో

జం ప్రతి ద్రవిణాశయా. వత్స, త్వ యానుక్త మపి దుఃఖం త్వయి జ్ఞాయతే. కీదృశం త ద్వద." తతో భాస్కరః ప్రాహ "తాత, కిం బ్రవీమి దుఃఖమ్?

క్షుత్క్షామాః శిశవః శవా ఇవ, భృశం మన్దాశయా బాన్ధవా,
లిప్తా జర్ఝరఘర్ఘరీ జతులవై,ర్నో మాం తథా బాధతే;।
గేహిన్యా త్రుటితాంశుకం ఘటయితుం కృత్వా సకాకు స్మితం,
కుప్యన్తీ ప్రతివేశ్మలోకగృహిణీ సూచీం యథా యాచితా.॥"

రాజా శ్రుత్వా సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ "భాస్కర, సీద న్త్య తీవ తే బాలాః; ఝటితి దేశం యాహి." తతః శాకల్యః ప్రాహ:

"అభ్యుద్ధృతా వసుమతీ, దళితో౽రివర్గః,
క్రోడీకృతా బలవతా బలిరాజలక్ష్మీః;।
ఏకత్ర జన్మని కృతం య దనేన యూనా,।
జన్మత్రయే త దకరోత్ పురుషః పురాణః.॥"

తతో రాజా శాకల్యాయ లక్షత్రయం దత్తవాన్.

• అన్యదా రాజానం మృగయావిహారిణం సమాగత్య,తత్ర హరిణ్యాం బాణేన విద్ధాయా మ ప్యవిచలన్త్యాం, విత్తాశయా కో౽పి కవి రాహ:

"శ్రీభోజే మృగయాం గతే౽పి, సహసా చాపే సమారోపితే౽,
ప్యాకర్ణాన్తగతే౽పి, ముష్టిగళితే బాణే౽ఙ్గలగ్నే౽పి చ,।
స్థానా న్నైవ పలాయితం, న చలితం, నోత్కమ్పితం, నోత్ప్లుతం,
మృగ్యా; మద్విశగం కరోతి దయితం కామో౽య మి
[త్యాశయా.॥"

రాజా తస్మై లక్షత్రయం ప్రయచ్ఛతి.

అన్యదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనృపతౌ, ద్వారపాల ఆగ త్యాహ "దేవ, జాహ్నవీతీరవాసినీ కాచన వృద్ధబ్రాహ్మణీ విదుషీ ద్వారి తిష్ఠతి." రాజా "ప్రవేశయ." తత ఆగచ్ఛన్తీం రాజా ప్రణమతి. సా తం చిరం జీ వే త్యు క్త్వాహ:

"భోజప్రతాపాగ్ని రపూర్వ ఏష
జాగర్తి భూభృత్కటకస్థలీషు।
యస్మిన్ ప్రవిష్టే రిపుపార్థివానాం
తృణాని రోహన్తి గృహాఙ్గణేషు॥"

రాజా తస్మై రత్నపూర్ణం కలశం ప్రయచ్ఛతి. లిఖతి భాణ్డారికః:

"భోజేన కలశో దత్తః సువర్ణమణిసంభృతః।
ప్రతాపస్తుతితుష్టేన వృద్ధాయై రాజసంసది॥"

అన్యదా దూరదేశా దాగతః కశ్చిచ్చారణో రాజాన మాహ: "దేవ, సింహళదేశే మయా కాచన చాముణ్డాలయే రాజకన్యా దృష్టా. సా చ మాం దృష్ట్వా మాళవదేవస్య మహిమానం బహుధా శ్రుతం త్వమపి వ దేతి పప్రచ్ఛ. మయా చ తస్యాః పురో దేవగుణా వ్యావర్ణితాః. సా చాత్యన్తతోషా చ్చన్దనతరో ర్నిరుపమం గర్భఖణ్డం దత్త్వా యథాస్థాన మగాత్. దేవగుణాభివర్ణనప్రాప్తం త దేతద్గృహాణ. ఏతత్ప్రసృతపరిమళభరేణ భృఙ్గా భుజఙ్గా శ్చ సమాయాన్తి." రాజా త ద్గృహీత్వా తుష్ట స్తస్మై లక్షం దత్తవాన్. తతో దామోదరకవి స్తన్మిషేణ రాజానం స్తౌతి:

"శ్రీమన్, చన్దనవృక్ష, సన్తి బహవ స్తే శాఖినః కాననే,
యేషాం సౌరభమాత్రకం నివసతి ప్రాయేణ పుష్పశ్రియోః।
ప్రత్యఙ్గం సుకృతేన తేన శుచినా ఖ్యాతప్రసిద్ధాత్మనా
యోఽసౌ గన్ధగుణ స్త్వయా ప్రకటితః క్వాసౌ వినా ప్రేత్య తే?॥"

రాజా స్వస్తుతిం బుద్ధ్వా లక్షం దదౌ.

తతో ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ "దేవ, కాచిత్ సూత్రధారీ స్త్రీ ద్వారి వర్తతే." రాజా.—"ప్రవేశయ." తతః సాగత్య రాజానం ప్రణిప త్యాహ:

"బలిః పాతాళనిలయోఽధఃకృత శ్చిత్ర మత్ర కిమ్?
అధఃకృతో దివస్థోఽపి చిత్రం కల్పద్రుమ స్త్వయా.॥"

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

తతః కదాచి న్మృగయాపరిశ్రాన్తో రాజా క్వచిత్ సహకారతరో రధస్తాత్ తిష్ఠతి స్మ. తత్ర మల్లినాథాఖ్యః కవి రాగత్య ప్రాహ:

"శాఖాశతశతవితతాః సన్తి కియన్తో న కాననే తరవః।
పరిమళభరమిళదళికులదళితదళాః శాఖినో విరళాః॥"

తతో రాజా తస్మై హస్తవలయం దదౌ. తత్రై వాసీనే రాజ్ఞి, కోఽపి విద్వా నాగత్య స్వస్తి త్యుక్త్వా ప్రాహ "రాజన్, కాశీదేశ మారభ్య తీర్థయాత్రయా పరిభ్రమ్యతే దక్షిణదేశవాసినా మయా." రాజా "త్వాదృశాం తీర్థవాసినాం దర్శనాత్ కృతార్థోఽస్మి." స ఆహ "వయం మాన్త్రికా శ్చ." రాజా విప్రేషు సర్వం సంభావ్యతే." రాజా పునః ప్రాహ "విప్ర, మన్త్రవిద్యయా యథా పరలోకే ఫలప్రాప్తి స్తథా కి మిహలోకేఽప్యస్తి?" విప్రః.—"రాజన్, సరస్వతీచరణారాధనా ద్విద్యావాప్తి ర్విశ్వవిదితా. పరం ధనావాప్తి ర్భాగ్యాధీనా.

గుణాః ఖలు గుణా ఏవ, న గుణా భూతిహేతవః।
ధనసంచయకర్తౄణి భాగ్యాని పృథ గేవ హి.॥

దేవ, విద్యాగుణా ఏవ లోకానాం ప్రతిష్ఠాయై భవన్తి. న తు కేవల సంపదః. దేవ,

ఆత్మాయత్తే గుణగ్రామే నైర్గుణ్యం వచనీయతా.।
దైవాయత్తేషు విత్తేషు పుంసాం కా నామ వాచ్యతా?॥

దేవ, మన్త్రారాధనేఽప్రతిహతా శక్తిః స్యాత్. దేవ, ఏకం కుతూహలం పశ్య. మయా యస్య శిరసి కరో నిధీయతే స సరస్వతీప్రసాదేన అస్ఖలితవిద్యాప్రసరః స్యాత్." రాజా ప్రాహ "సుమతే, మహతీ దేవతాశక్తిః." తతో రాజా కా మపి దాసీ మాకార్య విప్రం ప్రాహ "ద్విజవర, అస్యా శ్శేష్యాయాః శిరసి కరం నిధేహి." విప్ర స్తస్యాః శిరసి కరం నిధాయ తాం ప్రాహ "దేవి, య ద్రాజా జ్ఞాప

యతి త ద్వద." తతో దాసీ ప్రాహ "దే వాహ మద్య సమస్తవా ఙ్మయజాతం హస్తామలకవత్ పశ్యామి. దే వాదిశ కిం వర్ణయామి?" తతో రాజా పురః ఖడ్గం వీక్ష్య ప్రాహ "ఖడ్గం మే వ్యావర్ణయే"తి. దాసీ ప్రాహ:

"ధారాధర స్త్వదసి రేవ, నరేన్ద్ర, చిత్రం!
వర్షన్తి వైరివనితాజనలోచనాని।
కోశేన సంతత మసంగతి రాహవే౽స్య;
దారిద్ర్య మభ్యుదయతే ప్రతిపార్థివానామ్.॥"

రాజా తస్మై రత్నకలశా ననర్ఘ్యాన్ పఞ్చ దదౌ.

తత స్తస్మిన్ క్షణే కుతశ్చిత్ పఞ్చ కవయః సమాజగ్ముః. తా నవలోక్య ఈషద్విచ్ఛాయముఖం రాజానం దృష్ట్వా మహేశ్వరకవి ర్వృక్షమిషేణాహ:—

"కిం జాతో౽సి చతుష్పథే? ఘనతరచ్ఛాయో౽సి కిమ్? ఛాయయా
ఛన్న శ్చేత్, ఫలితో౽సి కిమ్? ఫలభరైః పూర్ణో౽పి, కిం సన్నతః?।
హే సద్వృక్ష, సహస్వ సంప్రతి చిరం శాఖాశిఖాకర్షణ।
క్షోభామోటనభఞ్జనాని జనతః స్వై రేవ దుశ్చేష్టితైః.॥"

తతో రాజా తస్మై లక్షం దదౌ. తత స్తే ద్విజవరాః పృథక్ పృథగాశీర్వచన ముదీర్య యథాక్రమం రాజాజ్ఞయా కమ్బళ ఉపవిశ్య మఙ్గళం చక్రుః. తత ఏకః పఠతి.

"కూర్మః పాతాళగఙ్గాపయసి విహరతామ్; త త్తటీరూఢముస్తా
మాదత్తా మాదిపోత్రీ; శిథిలయతు ఫణామణ్డలం కుణ్డలీన్ద్రః;।
దిఙ్మాతఙ్గా మృణాళీకబళనకలనాం కుర్వతామ్; పర్వతేన్ద్రాః
సర్వే స్వైరం చరన్తు త్వయి వహతి విభో, భోజ, దేవీం ధరిత్రీమ్.॥"

రాజా చమత్కృతః శత మశ్వాన్ దదౌ. భాణ్డారికో లిఖతి:

"క్రీడోద్యానే నరేన్ద్రేణ శత మశ్వా మనోజవాః।
ప్రదత్తాః కామదేవాయ సహకారతరో ర్ధః॥"

తతః కదాచి ద్భోజో విచారయతి స్మ, మత్సదృశో వదాన్యః కోఽపి నా స్తీతి. తద్గర్వం విదిత్వా ముఖ్యామాత్యో విక్రమార్కస్య పుణ్యపత్త్రిం భోజాయ ప్రదర్శయామాస. భోజ స్తత్ర పత్త్రే కఞ్చిత్ ప్రస్తావ మపశ్యత్. తథా హి, విక్రమార్కః పిపాసయా ప్రాహ:

"స్వచ్ఛం సజ్జనచిత్తవ, ల్లఘుతరం దీనార్తివ, చ్ఛీతలం
పుత్త్రాలిఙ్గనవత్, త థైవ మధురం తద్బాల్యసంజల్పవత్,।
ఏలోశీరలవఙ్గచన్దనలసత్కర్పూరకస్తూరికా।
జాతీపాటలకేతకైః సురభితం, పానీయ మానీయతామ్.॥"

తతో మాగధః ప్రాహ:

"వక్త్రామ్భోజం సరస్వ త్యధివసతి సదా, శోణ ఏ వాధర స్తే,
బాహుః కాకుత్స్థవీర్యస్మృతికరణపటు ర్దక్షిణ స్తే సముద్రః,।
వాహిన్యః పార్శ్వ మేతాః కథ మపి భవతో నైవ ముఞ్చ న్త్యభీక్ష్ణం,
స్వచ్ఛే చిత్తే, కుతోఽభూత్ కథయ నరపతే, తేఽమ్బుపానాభి
[లాషః?॥"

తతో విక్రమార్కః ప్రాహ:

"అష్టౌ హాటకకోటయ, స్త్రినవతి ర్ముక్తాఫలానాం తులాః,
పఞ్చాశ న్మధుగన్ధమత్తమధుపాః క్రోధోద్ధతాః సిన్ధురాః,।
అశ్వానా మయుతం, ప్రపఞ్చచతురం వారాఙ్గనానాం శతం,
దత్తం పాణ్డ్యనృపేణ యౌతక మిదం వైతాళికా యార్ప్యతామ్.॥"

భోజ స్త దద్భుతం విక్రమార్కచరిత్రం దృష్ట్వా గర్వం తత్యాజ.

తతః కదాచి ద్ధారానగరే రాత్రౌ విచరన్ రాజా క్వచన దేవాలయే శీతార్తం బ్రాహ్మణ మిత్థం పఠ న్త మవలోక్య స్థితః:

"శీతే నాద్ధ్యుషితస్య మాఘజలవ, చ్చిన్తార్ణవే మజ్జతః,
శాన్తాగ్నేః స్ఫుటితాధరస్య ధమతః క్షుత్క్షామకుక్షే ర్మమ,।
నిద్రా క్వా ప్యవమానితేవ దయితా సంత్యజ్య దూరం గతా;
సత్పాత్రప్రతిపాదితేవ కమలా, నో హీయతే శర్వరీ.॥"

ఇతి శ్రుత్వా రాజా ప్రాత స్తమాహూయ పప్రచ్ఛ "విప్ర, పూర్వేద్యు ర్యా రాత్రౌ త్వయా శీతభారః కథం సోఢః?" విప్ర ఆహ:

"రాత్రౌ జాను, ర్దివా భానుః, కృశానుః సంధ్యయో ర్ద్వయోః।
ఏవం శీతం మయా నీతం జానుభానుకృశానుభిః॥"

రాజా తస్మై సువర్ణకలశత్రయ మదాత్. రాజానం స్తౌతి కవిః:

"ధారయిత్వా త్వ యాత్మానం మహాత్యాగధ నాధునా।
మోచితా బలికర్ణాద్యాః స్వయశోగుప్తవేశ్మనః॥"

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

ఏకదా క్రీడోద్యానపాల ఆగత్య, ఏక మిక్షుదణ్డం రాజ్ఞః పురో ముమోచ. తం చ రాజా కరే గృహీతవాన్. తతో మయూరకవి ర్నితాన్తపరిచయవశా దాత్మని రాజ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి నిధాయేక్షుమిషే ణాహ:

"కాన్తోఽసి, నిత్యమధురోఽసి, రసాకులోఽసి,
కిం చాసి పఞ్చశరకార్ముక మద్వితీయమ్,।
ఇక్షో, త వాస్తి సకలం వర, మేక మూనం,
యత్ సేవితో భజసి నీరసతాం క్రమేణ.॥"

రాజా కవిహృదయం జ్ఞాత్వా మయూరం సమ్మానితవాన్.

తతః కదాచి ద్రాత్రౌ సౌధోపరి క్రీడాపరో రాజా శశాఙ్క మాలోక్య ప్రాహ:

"య దేతత్ చన్ద్రాన్త ర్జలదలవలీలాం వితనుతే ?
త దాచష్టే లోకః శశక ఇతి నో మాం ప్రతి తథా।"

తత శ్చాధోభూమౌ సౌధాన్తరం ప్రవిష్టః కశ్చి చ్చోర ఆహ:

"అహం త్విన్దుం మన్యే త్వదరివిరహాక్రాన్తతరుణీ
కటాక్షోల్కాపాతవ్రణకిణకళఙ్కాఙ్కితతనుమ్॥"

రాజా త చ్ఛ్రుత్వా ప్రాహ "అహో మహాభాగ, క స్త్వ మర్ధరాత్రే కోశగృహమధ్యే తిష్ఠసీ"తి. స ఆహ "దేవ, అభయం నో దే

హి." రాజా.—"త థైవ." తతో రాజానం స చోరః ప్రణమ్య స్వవృ త్తాన్త మకథయత్. తుష్టో రాజా చోరాయ దశ కోటీః సువర్ణ స్యాష్టౌ మత్తాన్ గజేన్ద్రాం శ్చ దదౌ. తతః కోశాధికారీ ధర్మప త్త్రే లిఖతి:

"స తస్మై చోరాయ ప్రతివిహితమృత్యుప్రతిభియే
ప్రభుః ప్రీతః ప్రాదా దుపరితనపాదద్వయకృతే।
సువర్ణానాం కోటీ ర్దశ దశనకోటిక్షతగిరీన్
గజేన్ద్రా న ప్యష్టౌ మదముదితకూజన్మధులిహః॥"

తతః కదాచి ద్ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ "దేవ, కౌపీనావశేషో విద్వాన్ ద్వారి వర్తతే" ఇతి. రాజా.—"ప్రవేశయ." తతః ప్ర విష్టః స కవి ర్భోజ మాలోక్య, అద్య మే దారిద్ర్యనాశో భవిష్య తీతి మత్వా, తుష్టో హర్షాశ్రూణి ముమోచ. రాజా త మాలోక్య ప్రా హ "కవే కిం రోదిషీ"తి. తతః కవి రాహ "రాజన్, ఆకర్ణయ మద్గృహస్థితిమ్:

"అయే లాజా ఉచ్చైః పథి వచన మాకర్ణ్య గృహిణీ
శిశోః కర్ణౌ యత్నాత్ సుపిహితవతీ దీనవదనా।
మయి క్షీణోపాయే య దకృత దృశా వశ్రుబహులే
త దన్తః శల్యం మే త్వ మసి పున రుద్ధర్తు ముచితః॥"

రాజా శివ శివ కృష్ణ కృష్ణే త్యుదీరయన్ ప్రత్యక్షరం లక్షం దత్త్వా ప్రాహ "సుకవే, త్వరితం గచ్ఛ గేహమ్, త్వద్గృహిణీ ఖిన్నా మా భూ ది"తి.

తతః కదాచి న్మృగయాపరిశ్రాన్తో రాజా కస్యచి న్మహావృక్షస్య చ్ఛాయా మాశ్రిత్య తిష్ఠతి స్మ. తత్ర శామ్భవదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం వృక్షమిషే ణాహ:

"ఆమోదై ర్మరుతో, మృగాః కిసలయోల్లాసై, స్త్వచా తాపసాః,
పుష్పైః షట్చరణాః, ఫలైః శకునయో, ఘర్మార్దితా శ్ఛాయయా,।

స్కన్ధై గణ్డగజాః, స్త్వ య్యైవ విహితాః సర్వే కృతార్థాః; స్తత
స్త్వం విశ్వోపకృతిక్షమోఽసి, భవతా భగ్నాః పదోఽన్యే ద్రుమాః.॥
అవిదితగుణాపి సత్కవిభణితిః కర్ణేషు వమతి మధుధారామ్।
అనధిగతపరిమళాపి చ హరతి దృశం మాలతీమాలా॥"
తాభ్యాం శ్లోకాభ్యాం చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.
అన్యదా శ్రీభోజః శ్రీమన్మహేశ్వరం నన్తుం శివాలయ మగాత్.
తదా కోఽపి బ్రాహ్మణో రాజానం శివసన్నిధౌ ప్రాహ: "దేవ,
అర్ధం దానవవైరిణా గిరిజయా ప్యర్ధం శివ స్యాహృతమ్;
దే వేత్థం జగతీతలే పురహరాభావే సమున్మీలతి,।
గఙ్గా సాగర, మమ్బరం శశికలా, నాగాధిపః క్ష్మాతలం,
సర్వజ్ఞత్వ మధీశ్వరత్వ మగమత్ త్వాం, మాం తు భిక్షాటనమ్.॥"
రాజా అక్షరలక్షం దదౌ.

తతః కదాచి ద్ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ "దేవ, కోఽపి కవి ద్వారి తిష్ఠతి." రాజా.—"ప్రవేశయ." తతః ప్రవిశ్య కవిః పఠతి:
"క్షణ మ ప్యనుగృహ్ణాతి యం దృష్టి స్తేఽనురాగిణీ।
ఈర్ష్యయే వ త్యజ త్యాశు తం నరేన్ద్ర దరిద్రతా॥"
రాజా లక్షం దదౌ. పున రపి పఠతి కవిః:
"కేచి న్మూలాకులాశాః, కతిచి దపి పునః స్కన్ధసంబన్ధభాజ,
శ్ఛాయాం కేచిత్ ప్రపన్నాః, ప్రపద మపి పరే పల్లవా నున్నయన్తి,।
అన్యే పుష్పాణి పాణౌ దధతి, తదపరే గన్ధమాత్రస్య పాత్రం,
వాగ్వల్ల్యాః; కిం తు మూఢాః ఫల మహహ న హి ద్రష్టు మ ప్యుత్స [హన్తే.॥"
ఏత దాకర్ణ్య బాణః ప్రాహ:
"పరిచ్ఛిన్నః స్వాదోఽమృతగుడమధుక్షౌద్రపయసాం
కదాచి చ్చాభ్యాసా ద్భజతి నను వైరస్య మధికమ్।
ప్రియాబిమ్బోష్ఠే వా రుచిరకవివాక్యేఽప్యనవధి
ర్నవానన్దః కోఽపి స్ఫురతి తు రసోఽసౌ నిరుపమః॥"

తతో రాజా లక్షం దత్తవాన్.

తతః కదాచిత్, సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ: "దేవ, వారాణస్యా ఆగతో భవభూతి ర్నామ కవిః ద్వారి తిష్ఠ తీ"తి. రాజా ప్రాహ "ప్రవేశ యే"తి. తతః సోఽపి సభా మాగాత్. తతః సభ్యాః సర్వే తదాగమనేన తుష్టా అభవన్. రాజా చ భవభూతిం ప్రేక్ష్య ప్రణమతి స్మ. స చ స్వ స్తీత్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః ప్రాహ:—"దేవ,

నానీయన్తే మధుని మధుపాః పారిజాతప్రసూనైః
నాభ్యర్థ్యన్తే తుహినరుచినా చన్ద్రికాయాం చకోరాః।
అస్మద్వాణీమధురిమధురాం ప్రాప్య పూర్వావతారాః
సోల్లాసాః స్యుః స్వయ మిహ బుధాః కిం ముధాభ్యర్థనాభిః॥
నాస్మాకం శిబికా, న కాపి కటకాద్యాలంక్రియాసత్క్రియా,
నోత్తుఙ్గ స్తురగో, న కశ్చి దనుగో, నై వామ్బరం సున్దరం;।
కిం తు క్ష్మాతలవర్త్యశేషవిదుషాం సాహిత్యవిద్యాజుషాం
చేతస్తోషకరీ శిరోఽతికరీ వి ద్యానవ ద్యాస్తి నః॥"

ఇ త్యాకర్ణ్య బాణః పణ్డితపుత్త్రః ప్రాహ "అః, ధరాధీశసభాయా మస్యా మహఙ్కారం మా కృథాః.

నిశ్వాసోఽపి న నిర్యాతి బాణే హృదయవర్తిని।
కిం పునః ప్రకటాటోప పదబద్ధా సరస్వతీ॥"

తతో భవభూతిః పరాభవ మసహమానః ప్రాహ:

"హంతా ద్రాక్ష్వప్రష్టానాం కతిపయపదానాం రచయితా
జనః స్పర్ధాళు శ్చే దహహ కవినా వశ్యవచసా,।
భవే దద్య శ్వో వా, కి మిహ బహునా పాపిని కలౌ,
ఘటానాం నిర్మాతు స్త్రిభువనవిధాతు శ్చ కలహః॥
కాళిదాసకవే ర్వాణీ కదాచి న్మద్గిరా సహ।
కలయ త్యద్య సామ్యం చే ద్భీతా భీతా పదేపదే॥"

తతః కాళిదాసః.—"సఖే, భవభూతే, మహాకవి రసి. అత్ర కి ము వక్తవ్యమ్?

ఏషా ధారేన్ద్రి పరిష న్మహాపణ్డితమణ్డితా।
ఆవయో రన్తరం వేత్తు రాజా వా శివసన్నిభః॥"

త చ్ఛ్రుత్వా రాజా ప్రాహ "యువాభ్యాం రత్యర్థో వర్ణనీయః."
తతో భవభూతిః ప్రాహ:—

"ముక్తాభూషణ మిన్దుబిమ్బ మజని, వ్యాకీర్ణతారం నభః,
స్మారం చాప మపేతచాపల మభూ, ద్విన్దీవరే ముద్రితే,।
వ్యాలీనం కలకణ్ఠ మన్దరణితం, మన్దానిలై ర్మన్దితం,
నిష్పన్దస్తబకా చ చమ్పకలతా సాభూ, న్న జానే తతః.॥"

తతః కాళిదాసః ప్రాహ:—

"స్విన్నం మణ్డల మైన్దవం, విలులితం స్రగ్బారనద్ధం తమః,
ప్రా గేవ ప్రథమానకైతకశిఖాలీలాయితం సుస్మితమ్,।
శాన్తం కుణ్డలతాణ్డవం, కువలయద్వన్ద్వం తిరో మీలితం,
వీతం విద్రుమసీత్కృతం, న హి తతో జానే కి మాసీ దితి.॥"

రాజా కాళిదాసం ప్రాహ "సుకవే, భవభూతినా సహ సామ్యం తవ న వక్తవ్యమ్." భవభూతి రాహ "దేవ, కి మితి వారయసి?" రాజా.—"సర్వప్రకారేణ కవి రసి." తతో బాణః ప్రాహ "రాజన్, భవభూతిః కవి శ్చేత్, కాళిదాసో వక్తవ్యో వా?" రాజా.—"బాణ కవే,కాళిదాసః కవి ర్న, కిం తు భారత్యాః కశ్చి దపసో పురుషావతార ఏవ." తతో భవభూతి రాహ "దేవ, కి మత్ర ప్రాశస్త్యం భాతి?" రాజా ప్రాహ "భవభూతే, కి ము వక్తవ్యం ప్రాశస్త్యమ్? కాళిదాసశ్లోకే యతః కైతకశిఖాలీలాయితం సుస్మిత మితి పఠితమ్." తతో భవభూతి రాహ "దేవ, పక్షపాతేన వదసీ"తి. తతః కాళిదాసః ప్రాహ "దేవ, అపఖ్యాతి ర్మా భూత్. భువనేశ్వరీదేవతాలయం గత్వా తత్సన్నిధౌ తాం పురస్కృత్య ఘటాయాం శోధనీయం,

త్వయా." తతో భోజః సర్వకవిబృన్దసహితః సన్ భువనేశ్వరీదేవాలయం ప్రాప్య, తత్ర తత్సన్నిధౌ భవభూతిహస్తే ఘటాం దత్త్వా, శ్లోకద్వయం చ తుల్యపత్త్రోద్వయే లిఖిత్వా, తులాయాం ముమోచ. తతో భవభూతిభాగే లఘుత్వోద్భూతా మీషదున్నతిం జ్ఞాత్వా, దేవీ భక్తపరాధీనా సదసి తత్పరిభవో మా భూ దితి, స్వావతంసకల్హారమకరన్దం వామకరనఖాగ్రేణ గృహీత్వా, భవభూతిపత్త్రే చిక్షేప. తతః కాళిదాసః ప్రాహ:—

"అహో! మే సౌభాగ్యమ్! మమ చ భవభూతే శ్చ భణితిం
ఘటాయా మారోప్య, ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమని,।
గిరాం దేవీ సద్యః శ్రుతికలితకల్హారకలికా
మధూళీమాధుర్యం క్షిపతి పరిపూర్త్యై భగవతీ!॥"

తతః కాళిదాసపాదయోః పతతి భవభూతిః. రాజానం చ విశేషజ్ఞం మనుతే స్మ. రాజా భవభూతికవయే శతం మత్తగజాన్ దదౌ.

అన్యదా రాజా ధారానగరే రాత్రౌ వేకాకీ విచరన్, కాఞ్చన స్వైరిణీం సంకేతం గచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా పప్రచ్ఛ "దేవి, కా త్వ మేకాకి న్యర్ధరాత్రే క్వ గచ్ఛసీ"తి. తత శ్చతురా స్వైరిణీ సా తం రాత్రౌ విచరన్తం శ్రీభోజం నిశ్చిత్య ప్రాహ:

""త్వత్తో౽పి విషమో రాజన్ విషమేషుః క్షమాపతే।
శాసనం యస్య రుద్రాద్యాః దాసవ న్మూర్ధ్ని కుర్వతే॥""

తత స్తుష్టో రాజా దోర్దణ్డా దాదాయ అఙ్గదం వలయం చ తస్యై దత్తవాన్. సా చ యథాస్థానం ప్రాప.

తతో వర్త్మని గచ్ఛన్ క్వచి ద్గృహే ఏకాకినీం రుదతీం నారీం దృష్ట్వా "కిమర్థ మర్ధరాత్రే రోదితి? కిం దుఃఖ మేతస్యాః?" ఇతి విచారయితు మేక మఙ్గరక్షకం ప్రాహిణోత్. తతో౽ఙ్గరక్షకః పునరాగత్య ప్రాహ "దేవ,

"వృద్ధో మత్పతి రేష మఞ్చకగతః, స్థూణావశేషం గృహం,
కాలోఽయం జలదాగమః, కుశలినీ వత్సస్య వార్తాపి నో।
యత్నాత్ సంచితతైలబిన్దుఘటికా భగ్నే, తి పర్యాకులా
దృష్ట్వా గర్భభరాలసాం నిజవధూం శ్వశ్రూశ్చిరం రోదితి.॥"
తతః కృపావారిధిః క్షోణీపాలః తస్మై లక్షం దదౌ.

అన్యదా కోఙ్కణవాసీ విప్రః రాజ్ఞే స్వస్తి త్యుక్త్వా ప్రాహ:
"శుక్తిద్వయపుటీ భోజ యశోబ్ధౌ తవ రోదసీ;।
మన్యే తదుద్భవం ముక్తాఫలం శీతాంశుమణ్డలమ్.॥"
రాజా లక్షం దదౌ.

అన్యదా కాశ్మీరదేశాత్ కోఽపి కౌపీనావశేషః కవి రాగత్య రాజనికటకవీన్ కనకమాణిక్యపట్టదుకూలాలంకృతా నాలోక్యాహ:
"నో పాణీ వరకఙ్కణక్వణయుతౌ, నో కర్ణయోః కుణ్డలే,
శుభ్యత్క్షీరధిదుగ్ధముగ్ధమహసీ నూ వాససీ, భూషణమ్,।
దన్తస్తమ్భవికాసికా న శిబికా, నాశ్వోఽపి విశ్వోన్నతో;
రాజన్, రాజసభాసుభాషితకలాకౌశల్య మే వాస్తి నః.॥"
తతో రాజా లక్షం దదౌ.

అన్యదా రాజా రాత్రౌ చన్ద్రమణ్డలం దృష్ట్వా తదన్తస్థం కళఙ్కం వర్ణయతి స్మ:
"అఙ్కం కేఽపి శశఙ్కిరే, జలనిధేః పఙ్కం పరే మేనిరే,
సారఙ్గం కతిచి చ్చ సంజగదిరే, భూచ్ఛాయ మైచ్ఛన్ పరే,।"
ఇతి రాజా పూర్వార్ధం లిఖిత్వా కాళిదాసహస్తే దదౌ. తతః స తస్మి న్నేవ క్షణే ఉత్తరార్ధం లిఖతి స్మ:
"ఇన్దౌ య ద్దళితేన్ద్రనీలశకలశ్యామం దరీదృశ్యతే,
త త్సాన్ద్రం నిశి పీత మన్ధతమసం కుక్షిస్థ మాచక్ష్మహే.॥"
రాజా ప్రత్యక్షరలక్ష ముత్తరార్ధస్య దత్తవాన్. తతో రాజా కాళిదాసకవితాపద్ధతిం వీక్ష్య చమత్కృతః పున రాహ "సఖే, అకళ

ఖ్యం చన్ద్రమసం వ్యావర్ణ యే"తి. తతః కవిః పఠతి:

"లక్ష్మీక్రీడాతటాకో, ధవళరుచిగృహం, దర్పణం దిగ్వధూనాం,
పుష్పం శ్యామాలతాయా, స్త్రిభువనజయినో మన్మథ స్యాతపత్రమ్,।
పిణ్డీభూతం హరస్య స్మిత, మమరధునీపుణ్డరీకం,—మృగాఙ్కో-
జ్యోత్స్నాపీయూషవాపీం జనయతి, నికర స్తారకాగోళకస్య.॥"

రాజా పునః ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

ఏకదా కశ్చి ద్దూరదేశా దాగతో పీణాకవి రాహ:

"తర్క-వ్యాకరణాధ్వనీనధిషణో నాహం, న సాహిత్యవి,
న్నో జానామి విచిత్రకావ్యరచనాచాతుర్య మత్యద్భుతమ్.।
దేవీ కాపి విరిఞ్చివల్లభసుతా పాణిస్థవీణాకల
క్వాణాభిన్నరవం త థాపి కి మపి బ్రూతే ముఖస్థా మమ.॥"

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

బాణ స్తస్య సులలితం ప్రబన్ధం శ్రుత్వా ప్రాహ "దేవ,
మాతఙ్గీ మివ మాధురీం ధ్వనివిదో నైవ స్పృశ న్త్యుత్తమాం
వ్యుత్పత్తిం కులకన్యకా మివ రసోన్మత్తా న పశ్య న్త్యమీ।
కస్తూరీఘనసారసారభసుహృ ద్వ్యుత్పత్తిమాధుర్యయో
ర్యోగః కర్ణరసాయనం సుకృతినః క స్యాపి సంపద్యతే॥"

అన్యదా రాజా సీతాం ప్రాతః ప్రాహ "దేవి, ప్రభాతం వ్యావర్ణ
యే"తి. సీతా ప్రాహ:

"విగళవిరళాః స్థూలా స్తారాః కలా వివ సజ్జనా
మన ఇవ మునేః సర్వ త్రైవ ప్రసన్న మభూ న్నభః।
అపసరతి చ ధ్వాన్తం చిత్తాత్ సతా మివ దూరగతః
వ్రజతి చ నిశా క్షిప్రం లక్ష్మీ ర్నిరుద్యమినా మివ॥"

రాజా లక్షం దత్త్వా కాళిదాసం ప్రాహ "సఖే, సుకవే, త్వ మపి
ప్రభాతం వ్యావర్ణ యే"తి. కాళిదాసః.—

“అభూత్ పిఙ్గా ప్రాచీ రసపతి రివ ప్రాశ్య కనకం
గతచ్ఛాయ శ్చన్ద్రో బుధజన ఇవ గ్రామ్యసదసి।
క్షణాత్ క్షీణా స్తారా నృపతయ ఇ వానుద్యమపరా
న దీపా రాజన్తే వినయరహితానా మివ గుణాః॥”

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

అన్యదా ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ “దేవ, కాపి మాలాకారపత్నీ ద్వారి తిష్ఠ తీ”తి. రాజా ప్రవేశ యేతి. తతః ప్రవేశితా సా చ నమస్కృత్య పఠతి:

“సమున్నతఘనస్తనస్తబకచుమ్బితుమ్బీఫల
క్వణన్మధురవీణయా విబుధలోకలోలభ్రువా।
త్వదీయ ముపగీయతే హరకిరీటకోటిస్ఫుర
త్తుషారకరకన్దళీకిరణపూరగౌరం యశః॥”

రాజా, అహో మహతీ పదపద్ధతి రితి ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

అన్యదా రాత్రౌ రాజా ధారానగరే విచరన్, కస్యచి ద్గృహే కా మపి కామినీ ములూఖలపరాయణాం దదర్శ. రాజా తాం తరుణీం పూర్ణచన్ద్రాననాం సుకుమారాఙ్గీం విలోక్య తత్కరస్థం ముసలం ప్రాహ “హే ముసల, ఏతస్యాః కరపల్లవస్పర్శేన నాపి త్వయి కిసలయం నాసీత్. తస్మిన్ సర్వథా కాష్ఠ మేవ త్వ మి”తి. తతో రాజా ఏకం చరణం పఠతి స్మ:

“ముసల కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్న జాతమ్”

తతో రాజా ప్రాతః సభాయాం సమాగతం కాళిదాసం వీక్ష్య “ముసల కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్న జాతమ్।” ఇతి పఠిత్వా “సుకవే, త్వం చరణత్రయం పఠే” త్యువాచ. తతః కాళిదాసః ప్రాహ:

“జగతి విదిత మేతత్, కాష్ఠ మే వాసి నూనం;
త దపి చ కిల సత్యం, కాననే వర్ధితోఽసి;।

నవకువలయనేత్రాపాణిసఙ్గోత్సవేఽస్మిన్
ముసల, కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్న జాతమ్.॥"

రాజా చరణత్రయస్య ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

అన్యదా రాజా దీర్ఘికాయాం జలకేళీం విధాయ పరిశ్రాన్త స్తీరస్థవటవిటపిచ్ఛాయాయాం నిషణ్ణః. తత్ర కశ్చిత్ కవి రాగత్యాహ:

"ఛన్నం సైన్యరజోభరేణ భవతః శ్రీభోజదేవ క్షమా
రక్షాదక్షిణ దక్షిణక్షితిపతిః ప్రేక్ష్యాన్తరిక్షం క్షణాత్,
నిశ్శఙ్కో నిరపత్రపో నిరనుగో నిర్బాన్ధవో నిస్స్పృహ
న్నిస్త్రీకో నిరపత్యకో నిరనుజో నిర్హాటకో నిర్గతః॥
అకాణ్డధృతమానసవ్యవసితోత్సవైః సారసై
రకాణ్డపటుతాణ్డవై రపి శిఖణ్డినాం మణ్డలైః।
దిశః సమవలోకితాః సరసనిర్భరప్రోల్లస
ద్భవత్పృథువరూథినీజనితభూరజశ్శ్యామలాః॥"

తతో రాజా లక్షద్వయం దదౌ. తదానీ మేవ తస్య శాఖాయా మేకం కాకం రటన్తం ప్రేక్ష్య, కోకిలం చాన్యశాఖాయాం కూజన్తం వీక్ష్య, జయదేవనామా కవి రాహ:

"నో చారూ చరణౌ, న చాపి చతురా చఞ్చూ, ర్న వాచ్యం వచో,
నో లీలాచతురా గతి, ర్న చ శుచిః పక్షగ్రహోఽయం తవ;।
క్రూరక్రేంకృతినిర్భరాం గిర మిహ స్థానే వృథై వోద్గిరన్,
మూర్ఖ, ధ్వాఙ్క్ష, న లజ్జసేఽప్యసదృశం పాణ్డిత్య మున్నాటయన్.॥"

తత ఏనాం జయదేవకవినా కాకమిషేణవిరచితాం స్వగర్హణాం మన్యమానః స్పర్ధాళు ర్హరిశర్మా నామ కవిః కోపే నాహ:

"తుల్యవర్ణచ్ఛదైః కృష్ణః కోకిలైః సహ సంగతః।
కేన వ్యాఖ్యాయతే కాకః స్వయం యది న భాషతే॥"

రాజా తయోః హరిశర్మజయదేవయోః అన్యోన్యస్య వైరం జ్ఞాత్వా, మిథ ఆలిఙ్గనాదినా వస్త్రాలంకారాదిదానేన చ మైత్రీం వ్యధాత్.

అన్యదా రాజా యానమారుహ్య గచ్ఛన్ వర్త్మని కఞ్చిత్ తపోనిధిం దృష్ట్వా తం ప్రాహ "భవాదృశానాం దర్శనం భాగ్యాయత్తమ్. భవతాం క్వ స్థితిః ? భోజనార్థం కే వా ప్రార్థ్యన్తే" ఇతి. తపోనిధి రాహ:

"ఫలం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మఖేదం క్షితిరుహాం
పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్।
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహన్తే సంతాపం త దపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః॥"

రాజన్, వయం క మపి నాభ్యర్థయామహే, న గృహ్ణీమ శ్చ." రాజా తుష్టో నమతి.

తత ఉత్తరదేశా దాగత్య, కశ్చి ద్రాజానం స్వస్తీ త్యాహ. తం చ రాజా పృచ్ఛతి "విద్వన్, కుత్ర తే స్థితి"రితి. విద్వా నాహ:

"యత్రామ్బునిన్ద త్యమృతం, మర్త్యజా శ్చ సురేశ్వరాన్,।
చిన్తామణిం చ పాషాణా, స్తత్ర నో వసతిః ప్రభో.॥"

తదా రాజా లక్షం దత్త్వా ప్రాహ "కాశీదేశే కా విశేషవార్తే"తి. స ఆహ "దేవ, ఇదానీం కాచి దద్భుతా వార్తా తత్ర లోకముఖేన శ్రుతా. దేవా దుఃఖేన దీనా ఇతి." రాజా.—దేవానాం కుతో దుఃఖం విద్వన్?" స ఆహ:

"నివాసః క్వాద్య నో దత్తో భోజేన కనకాచలః।
ఇతి వ్యగ్రధియో దేవా భోజ వార్తేతి నూతనా॥"

తతో రాజా కుతూహలాక్రాన్త్యా తుష్ట స్తస్మై పున ర్లక్షం దదౌ.

తతో ద్వారపాలః ప్రాహ "దేవ, శ్రీశైలా దాగతః కశ్చి ద్విద్వాన్ బ్రహ్మచర్యనిష్ఠో ద్వారి వర్తత" ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ. తత ఆగత్య బ్రహ్మచారీ 'చిరం జీవే'తి వదతి. రాజా తం పృచ్ఛతి "బ్రహ్మన్, బాల్య ఏవ కలికాలాననురూపం కిం నామ వ్రతం తే? అన్వాహ మాసవాసేన కృశో౽సి. కస్యచిత్ బ్రాహ్మణస్య కన్యాం తు

భ్యం దాపయిష్యామి. త్వం చే ద్గృహస్థనియమ మఙ్గీకరిష్య సీ''తి. బ్రహ్మచారీ ప్రాహ "దేవ, త్వ మీశ్వర స్త్వయా కి మసాధ్యమ్?

సారజ్ఞాః సుహృదో, గృహం గిరిగుహా, శాన్తిః ప్రియా గేహినీ,
వృత్తి ర్వన్యలతాఫలై, ర్నివసనం శ్రేష్ఠం తరూణాం త్వచః,।
సద్ధ్యానామృతపూరమగ్నమనసాం యేషా మియం నిర్వృతి,
స్తేషా మిన్దుకళావతంసయమినాం మోక్షేఽపి నో న స్పృహా॥''

రాజా ఉత్థాయ పాదయోః పతతి. ఆహ చ "బ్రహ్మన్, మయా కిం కర్తవ్య మి''తి. స ఆహ "దేవ, వయం కాశీం జిగమిషవః. తత ఏకం విధేహి. యే త్వత్సదనే పణ్డితవరాః, తాన్ సర్వా నపి సపత్నీకాన్ కాశీం ప్రతి ప్రేషయ. తతోఽహం గోష్ఠీత్యక్తః కాశీం గమిష్యామి.'' రాజా తథా చకార. తతః సర్వే పణ్డితవరా స్తదాజ్ఞయా ప్రస్థితాః. కాళిదాస ఏకో న గచ్ఛతి స్మ. తదా రాజా కాళిదాసం ప్రాహ "సుకవే, త్వం కుతో న గతోఽసీ''తి. కాళిదాసః ప్రాహ "దేవ, సర్వజ్ఞోఽసి:

తే యాన్తి తీర్థేషు బుధా యే శమ్భో ర్దూరవర్తినః।
యస్య గౌరీశ్వర శ్చిత్తే తీర్థం భోజ పరం హి సః॥''

తతో విద్వత్సు కాశీం గతేషు రాజా కదాచిత్ సభాయాం కాళిదాసం పృచ్ఛతి "కాళిదాస, అద్య కి మపి శ్రుతం త్వయా?'' స ఆహ:

"మేరౌ మన్దరకన్దరాసు హిమవత్సానౌ మహేన్ద్రాచలే
కైలాసస్య శిలాతలేషు మలయప్రాగ్భారభాగే ష్వపి।
సహ్యాద్రా వపి తేషు తేషు బహుశో భోజ శ్రుతం తే మయా
లోకాలోకవిచారిచారణగణై రుద్గీయమానం యశః॥''

తత శ్చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

తతః కదాచి ద్రాజా విద్వద్బృన్దం నిర్గతం, కాళిదాసం చ అనవరతం వేశ్యాలమ్పటం, జ్ఞాత్వా వ్యచిన్తయత్: "అహహ బాణమయూరప్రభృతయో మదీయా మాజ్ఞాం వ్యధుః. అయం చ వేశ్యారసలమ్ప

టతయా మ మాజ్ఞాం నాద్రియతే. కిం కుమర్ణః?" ఇతి. తతో రాజా సావజ్ఞం కాళిదాస మపశ్యత్. తత ఆత్మని రాజావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా, కాళిదాసః అల్లాళదేశం గత్వా, తద్దేశాధినాథం ప్రాప్య ప్రాహ "దేవ, మాళవేన్ద్రస్య భోజ స్యావజ్ఞయా త్వద్దేశం ప్రాప్తోఽహం కాళిదాసనామా కవి రి"తి. స రాజా త మాసనే ఉపవేశ్య ప్రాహ "సుకవే, భోజసభాయా మ హాగతైః పణ్డితైః సముదితః శతశ స్తే మహిమా. 'సుకవే, త్వాం సరస్వతీం వద న్తి; తతః కి మపి పఠ." తతః కాళిదాస ఆహ:

"అల్లాళక్షోణిపాల త్వదహితనగరే సంచర న్తీ కిరాతీ
కీర్ణా న్యాదాయ రత్నా న్యురుతరఖదిరాఙ్గారశఙ్కాకులాఙ్గీ।
క్షిప్త్వా శ్రీఖణ్డఖణ్డం తదుపరి ముకుళీభూతనేత్రా ధమన్తీ
శ్వాసామోదానుయాతై ర్మధురనికరై ర్ధూమశఙ్కాం బిభర్తి॥"

రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ. తతః కదాచి దల్లాళరాజః కాళిదాసం పప్రచ్ఛ "సుకవే, ఏకశిలానగరీం వ్యావర్ణయ." తతః కవి రాహ:

"అపాఙ్గపాతై రపదేశపూర్వై రేణీదృశా మేకశిలానగర్యామ్।
వీథీషు వీథీషు వి నాపరాధం పదే పదే శృఙ్ఖలితా యువానః॥"

పున శ్చ ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ. పున శ్చ పఠతి కవిః:

"అమ్భోజపత్త్రాయతలోచనానా
మమ్భోధిదీర్ఘా స్వివ దీర్ఘికాసు।
సమాగతానాం కుటిలై రపాఙ్గై
రనఙ్గబాణైః ప్రహతా యువానః॥"

పున శ్చాల్లాళనృపః ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ. ఏవం త త్రైవ స్థితః కాళిదాసః.

అ త్రాన్తరే, కదాచి ద్ధారానగర్యాం భోజం ప్రాప్య ద్వారపాలః ప్రాహ "దేవ, ఘూర్జరదేశాత్ మాఘనామా పణ్డితవర ఆగత్య నగ

రా ద్బహి రాస్తే. తేన చ స్వపత్నీ రాజద్వారం ప్రేషితా.'' రాజా "తాం ప్రవేశ యే"త్యాహ. తతో మాఘపత్నీ ప్రవేశితా సా రాజ హస్తే పత్త్రిం ప్రాయచ్ఛత్. రాజా త దాదాయ వాచయతి:

"కుముదవన మపశ్రి, శ్రీమ దమ్భోజషణ్డం,
త్యజతి ముద ములూకః, ప్రీతిమాం శ్చక్రవాకః,।
ఉదయ మహిమరశ్మి ర్యాతి, శీతాంశు రస్తమ్;
హతవిధిలలితానాం హో విచిత్రో విపాకః!॥''

రాజా త దద్భుతం ప్రభాతవర్ణన మాకర్ణ్య లక్షత్రయం దత్త్వా మాఘ పత్నీ మాహ "మాత రిదం భోజనాయ దీయతే. ప్రాత రహం మాఘ పణ్డిత మాగత్య నమస్కృత్య పూర్ణమనోరథం కరిష్యా మీ''తి. త తః సా త దాదాయ గచ్ఛన్తీ, యాచకానాం ముఖాత్ స్వభర్తుః శార దచన్ద్రికిరణగౌరాన్ గుణాన్ శ్రుత్వా, తేభ్య ఏవ ధన మఖిలం భో జదత్తం దత్తవతీ, మాఘపణ్డితం స్వభర్తార మాసాద్య, ప్రాహ "నా థ, రాజ్ఞా భోజే నాహం బహుమానితా. ధనం సర్వం యాచకేభ్య స్త్వద్గుణా నాకర్ణ్య దత్తవతీ." మాఘః ప్రాహ "దేవి, సాధు కృ తమ్. పర మేతే యాచకాః సమాయాన్తి కిల, తేభ్యః కిం దేయ మి'' తి. తతో మాఘపణ్డితం వస్త్రావశేషం జ్ఞాత్వా కోఽప్యర్థీ ప్రాహ:

"ఆశ్వాస్య పర్వతకులం తపనోష్ణత ప్త
ముద్దామదావవిధురాణి చ కాననాని,
నానానదీనదశతాని చ పూరయిత్వా
రిక్తోఽసి యజ్జలద సైవ త వోత్తమశ్రీః॥''

ఇ త్యేత దాకర్ణ్య మాఘః స్వపత్నీ మాహ "దేవి,
అర్థా న సన్తి, న చ ముఞ్చతి మాం దురాశా,
త్యాగే రతిం వహతి దుర్లలితం మనో మే,।
యాచ్ఞా చ లాఘవకరీ, స్వ[illegible]
ప్రాణాః, స్వయం వ్రజత. కిం ప[illegible]

దారిద్ర్యానలసంతాపః శాన్తః సంతోషవారిణా।
యాచకాశావిఘాతాన్తర్దాహః కేనోపశామ్యతి?॥"

తత స్తదా మాఘపణ్డితస్య తా మవస్థాం విలోక్య సర్వే యాచకాః యథాస్థానం జగ్ముః. ఏవం తేషు యాచకేషు యథాయథం గచ్ఛత్సు, మాఘః ప్రాహ:

"వ్రజత వ్రజత ప్రాణా అర్థిభి ర్వ్యర్థతాం గతాః.।
పశ్చా దపి చ గన్తవ్యమ్. క్వ సార్థః పున రీదృశః?॥"

ఇతి విలపన్ మాఘపణ్డితః పరలోక మగాత్. తతో మాఘపత్నీ స్వామిని పరలోకం గతే సతి, ప్రాహ:

"సేవన్తే స్మ గృహం యస్య దాసవ ద్భూభుజః సదా।
స స్వభార్యాసహాయోఽయం మ్రియతే మాఘపణ్డితః॥"

తతో రాజా మాఘం విపన్నం జ్ఞాత్వా నిజనగరా ద్విప్రశతావృతో మానీ రాత్రా వేవ తత్రాగాత్. తతో మాఘపత్నీ రాజానం వీక్ష్య ప్రాహ "రాజన్, యతః పణ్డితవర స్త్వద్దేశం ప్రాప్తః పరలోక మగాత్, తతోఽస్య కృత్యశేషం సమ్య గారాధనీయం భవతే"తి. తతో రాజా మాఘం విపన్నం నర్మదాతీరం నీత్వా యథోక్తేన విధినా సంస్కార మకరోత్. తత్ర చ మాఘపత్నీ వహ్నిం ప్రవిష్టా. తయోశ్చ పుత్త్రవత్ సర్వం చక్రే భోజమహారాజః.

తతో మాఘే దివం గతే,రాజా శోకాకులో విశేషేణ కాళిదాస వియోగేన చ పణ్డితానాం ప్రవాసేన చ కృశోఽభూ ద్దినే దినే బహుళపక్షశశీవ. తతోఽమాత్యై ర్మిళిత్వా చిన్తితమ్ 'అల్లాళదేశే కాళిదాసో వసతి, తస్మి న్నాగతే రాజా సుఖీ భవిష్యతీ'తి. ఏవం విచార్యామాత్యైః పత్త్రికా మపి లిఖిత్వా తత్పత్త్రం చైక స్యామాత్యస్య హస్తే దత్త్వా ప్రేషితమ్. స కాలక్రమేణ కాళిదాస మాసాద్య "రాజ్ఞోఽమాత్యైః ప్రేషితోఽస్మీ"తి నత్వా తత్పత్త్రం దత్తవాన్. తత స్తత్ కాళిదాసోఽవాచయత్:—

"న భవతి, స భవతి న చిరం భవతి, చిరం చేత్ ఫలే విసంవాదీ,।
కోపః సత్పురుషాణాం తుల్యః స్నేహేన నీచానామ్.॥
సహకారే చిరం స్థిత్వా సలీలం బాలకోకిల।
తం హిత్వా ద్యాన్యవృక్షేషు విచర న్న విలజ్జసే॥
కలకణ్ఠ యథా శోభా సహకారే భవద్గిరః।
ఖదిరే వా పలాశే వా కిం తథా స్యా ద్విచారయ॥"

తతః కాళిదాసః ప్రభాతే తం భూపాల మాపృచ్ఛ్య మాళవదేశ మాగత్య రాజ్ఞః క్రీడోద్యానే తస్థౌ. తతో రాజా చ త త్రాగతం జ్ఞాత్వా, స్వయం గత్వా మహతా పరివారేణ, త మానీయ సమ్మానితవాన్. తతః క్రమేణ విద్వన్మణ్డలే చ సమాయాతే సా భోజపరిషత్ ప్రాగివ రేజే.

తతః సింహాసన మలంకుర్వాణం భోజం ద్వారపాల ఆగత్య ప్రణమ్యాహ "దేవ, కోఽపి విద్వాన్ జాలన్ధరదేశా దాగత్య ద్వారి వ్యాస్త" ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ. స చ విద్వా నాగత్య సభాయాం తథావిధం రాజానం, జగన్మాన్యాన్ కాళిదాసాదీన్ కవిపుఙ్గవాం శ్చ, వీక్ష్య బద్ధజిహ్వ ఇ వాజాయత. సభాయాం కి మపి తస్య ముఖా న్న నిస్సరతి. తదా రా జ్ఞోక్తమ్ "విద్వన్, కి మపి ప ఠే"తి. స ఆహ:

"ఆరనాళగళదాహశఙ్కయా మన్ముఖా దపగతా సరస్వతీ;।
తేన వైరికమలాకచగ్రహవ్యగ్రహస్త, న కవిత్వ మ స్తి మే.॥"

రాజా తస్మై మహిషీశతం దదౌ.

అన్యదా రాజా కౌతుకాకులః సీతాం ప్రాహ "దేవి, సురతం ప ఠే"తి. సీతా ప్రాహ:

"సురతాయ నమ స్తస్మై జగదానన్దహేతవే।
అనుషఙ్గి ఫలం యస్య భోజరాజ భవాదృశామ్॥"

తత స్తుష్టో రాజా తస్యై హారం దదౌ.

తతో రాజా చామరగ్రాహిణీం వేశ్యా మవలోక్య, కాళిదాసం ప్రాహ "సుకవే, వేశ్యా మేనాం వర్ణయే"తి. తా మవలోక్య కాళిదాసః ప్రాహ:

"కచభారాత్ కుచభారః కుచభారా ద్భీతి మేతి కచభారః।
కచకుచభారా జ్జఘనం కోఽయం చన్ద్రానసే చమత్కారః॥"

భోజ స్తుష్టః సన్ స్వయ మపి పఠతి:

"వదనాత్ పదయుగ శీయం
వచనా దధర శ్చ దన్తపఙ్క్తి శ్చ।
కచతః కుచయుగ శీయం
లోచనయుగళం చ మధ్యత స్త్రసతి॥"

అన్యదా భోజో ధారానగరే ఏకాకీ విచరన్, కస్యచి ద్విప్రవరస్య గృహే కాఞ్చన పతివ్రతాం స్వాఙ్కే శయానం భర్తార ముద్వహన్తీ మపశ్యత్. తదా తస్యాః శిశుః సుప్తోత్థితః జ్వాలాయాః సమీప మగచ్ఛత్. ఇయం చ పతిధర్మపరాయణా స్వపతిం నోత్థాపయామాస; శిశుం చ వహన్తం పతన్తం నాగృహ్ణాత్. రాజా చాశ్చర్య మవలోక్యాతిష్ఠత్. తతః సా పతిధర్మపరాయణా వైశ్వానరం ప్రార్థయత "యజ్ఞేశ్వర, త్వం సర్వకర్మసాక్షీ, సర్వధర్మాన్ జానాసి. మాం పతిధర్మపరాధీనాం శిశు మగృహ్ణతీం చ జానాసి. తతో మదీయశిశు మనుగ్రహీతుం దక్షః. తం మా దహే"తి. తతః శిశు ర్యజ్ఞేశ్వరం ప్రవిశ్య తం చ హస్తేన గృహీత్వార్ధఘటికాపర్యన్తం తత్రై వాతిష్ఠత్; నారోదీత్; ప్రసన్నముఖ శ్చాహసత్. సా చ ధ్యానారూఢాతిష్ఠత్. తతో యదృచ్ఛయా సముత్థితే భర్తరి సా ఝడితి శిశుం జగ్రాహ. తం చ పరమధర్మ మాలోక్య విస్మయావిష్టో నృపతి రాహ "అహో! మమ భాగ్యం కస్యాస్తి! య దీదృశ్యః పుణ్యస్త్రియోఽపి మన్నగరే మధివసన్తీ"తి. తతః ప్రాతః సభాయా మాగత్య సింహాసన ఉపవిష్టో రాజా కాళిదా

సం “సుకవే, మహ దాశ్చర్యం మయా పూర్వేద్యు రాత్రౌ దృష్ట మ స్త్రీ”త్యుక్త్వా పఠతి “హుతాశన శ్చన్దనపఙ్కశీతలః” ఇతి. కాళిదాస స్తత శ్చరణత్రయం ఝడితి పఠతి:

“సుతం పతన్తం ప్రసమీక్ష్య పావకే
న బోధయామాస పతిం పతివ్రతా।
త దాభవత్ తత్పతిభక్తిగౌరవా
ద్ధుతాశన శ్చన్దనపఙ్కశీతలః॥”

రాజా చ స్వాభిప్రాయ మాలోక్య విస్మిత స్తమాలిఙ్గ్య పాదయోః పతతి స్మ.

ఏకదా గ్రీష్మకాలే రా జాన్తఃపురే విహరన్, ఘర్మతాపతప్తః, ఆలిఙ్గనాదిక మకుర్వన్, తాభిః సహ సరససల్లాపాద్యుపచార మనుభూయ తత్రైవ సుప్తః. తతః ప్రాత రుత్థాయ రాజా సభాం ప్రవిష్టః కుతూహలాత్ పఠతి:

“మరుదాగమవార్తయాపి శూన్యే
సమయే, జాగ్రతి సంప్రవృద్ధతాపే,।”

భవభూతి రాహ:

“ఉరగీ శిశవే బుభుక్షవే స్వా
మదిశత్ ఫూత్కృతి మాననానిలేన॥”

రాజా ప్రాహ “భవభూతే, లోకోక్తిః సమ్యగుక్తే”తి. తతోఽపాఙ్గేన రాజా కాళిదాసం పశ్యతి. తతః స ఆహ:

“అబలాసు విలాసినోఽన్వభూవన్
నయనై రేవ నవోపగూహనాని.॥”

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తుష్టః కాళిదాసం విశేషేణ సమ్మానితవాన్.

అన్యదా మృగయాపరవశో రా జాత్యన్త మాతతః కస్యచిత్ సరోవరస్య తీరే నిబిడచ్ఛాయస్య జమ్బూవృక్షస్య మూల ఉపావిశత్.

తత్ర శయానే రాజ్ఞి జమ్బ్వా ఉపరి బహుభిః కపిభి ర్జమ్బూఫలాని సర్వాణ్యపి కమ్పితాని. తాని సశబ్దం పతితాని పశ్యన్ ఘటికామాత్రం స్థిత్వా శ్రమం పరిహృత్యోత్థాయ తురఙ్గమవర మారుహ్యాగతః. తతః సభాయాం రాజా పూర్వానుభూతకపికమ్పితఫలపతనరవ మనుకుర్వన్ సమస్యా మాహ: "గుళు గుగ్గుళు గుగ్గుళు"

తత ఆహ కాళిదాసః:

"జమ్బూఫలాని పక్వాని పతన్తి విమలే జలే।
కపికమ్పితశాఖాభ్యో గుళు గుగ్గుళు గుగ్గుళు॥"

రాజా "సుకవే, అదృష్ట మపి పరహృదయం కథం జానాసి? సాక్షాచ్ఛారదా సీ"త్యుక్త్వా ముహు ర్ముహుః పాదయోః పతతి స్మ.

ఏకదా ధారానగరే ప్రచ్ఛన్నవేషో విచరన్, కస్యచి ద్వృద్ధబ్రాహ్మణస్య గృహం రాజా మధ్యాహ్నసమయే గత్వా తత్ర తిష్ఠతి స్మ. తదా వృద్ధవిప్రో వైశ్వదేవం కృత్వా కాకబలిం గృహీత్వా గృహాన్నిర్గత్య భూమా జలశుద్ధాయాం నిక్షిప్య కాక మాహ్వయతి స్మ. తత్ర హస్తవిస్ఫాలనేన హో హోతి శబ్దేన చ కాకాః సమాయాతాః. తత్ర కశ్చిత్ కాక స్తారం రారటీతి స్మ. త చ్ఛ్రుత్వా తత్పత్నీ తరుణీ భీ తేవ హస్తం నిజోరసి నిధాయ "అయే మాతః!" ఇతి చక్రన్ద. తతో బ్రాహ్మణః ప్రాహ "ప్రియే, సాధుశీలే, కిమర్థం బిభేషీ"తి. సా ప్రాహ "నాథ, మాదృశీనాం పతివ్రతానాం క్రూరధ్వనిశ్రవణం సహ్యం వా?" "సాధుశీలే, తథా భవే దే"వేతి విప్ర ఆహ. తతో రాజా తచ్చరితం సర్వం దృష్ట్వా వ్యచిన్తయ ద్దేవమ్: "అహో! ఇయం తరుణీ దుశ్శీలా నూనమ్. యతో నిర్వ్యాజం బిభేతి. స్వపాతివ్రత్యం స్వయ మేవ కీర్తయతి చ. నూన మియం నిర్భయా సతీ అత్యన్తం దారుణం కర్మ రాత్రౌ కరోత్యేవ." ఏవం నిశ్చిత్య రాజా తత్రైవ రాత్రౌ వస్త్రహీనత ఏ వాతిష్ఠత్. అథ నిశీథే భర్తరి సుప్తే, సా మాంసపేటికాం వేశ్యాకరేణ వాహయిత్వా, నర్మదాతీర మ

గచ్ఛత్. రా జా ప్యాత్మానం గోపాయి త్వానుగచ్ఛతి స్మ. తతః సా నర్మదాం ప్రాప్య తత్ర సమాగతానాం గ్రాహాణాం మాంసం దత్వా నదీం తీర్త్వా అపరతీరస్థేన శూలాగ్రారోపితేన స్వమనోరమేణ సహ రమతే స్మ. తచ్చరిత్రం దృష్ట్వా రాజా గృహం సమాగత్య ప్రాతః సభాయాం కాళిదాస మాలోక్య ప్రాహ ''దివా కాకరుతా ద్భీతా,'' తతః కాళిదాస ఆహ ''రాత్రౌ తరతి నర్మదామ్.।'' తత స్తుష్టో రాజా పునః ప్రాహ ''తత్ర సన్తి జలే గ్రాహాః;'' తతః కవి రాహ ''మర్మజ్ఞా సైవ సున్దరీ.॥'' రాజా కాళిదాసస్య పాదయోః పతతి.

ఏకదా ధారానగరే విచరన్ వేశ్యావీథ్యాం రాజా కన్దుకలీలాతత్పరాం తద్భ్రమణవేగేన పాదపతితావతంసాం కాఞ్చన సున్దరీం దృష్ట్వా సభాయా మాగత్య ''కన్దుకం వర్ణయన్తు కవయ'' ఇ త్యాహ. తదా భవభూతి రాహ:

''విదితం నను కన్దుక తే హృదయం ప్రమదాధరసంగమలుబ్ధ ఇవ।
వనితాకరతామరసాభిహతః పతితః పతితః పున రుత్పతసి॥''

తతో వరరుచిః ప్రాహ:

''ఏకోఽపి త్రయ ఇవ భాతి కన్దుకోఽయం
కాన్తాయాః కరతలరాగరక్తరక్తః।
భూమౌ తచ్చరణనఖాంశుగౌరగౌరః
ఖస్థః సన్ నయనమరీచినీలనీలః॥''

తతః కాళిదాస ఆహ:

''పయోధరాకారధరో హి కన్దుకః
కరేణ రోషా దభిహన్యతే ముహుః।
ఇ తీవ నేత్రాకృతిభీత ముత్పలం
స్త్రియః ప్రసాదాయ పపాత పాదయోః॥''

తదా రాజా తుష్టః త్రయాణా మక్షరలక్షం దదౌ. విశేషేణ చ కాళిదాస మదృష్టావతంసకుసుమపతనబోద్ధారం సమ్మానితవాన్.

తతః కదాచి చ్చిత్రకర్మావలోకనతత్పరో రాజా చిత్రలిఖితం మహాశేషం దృష్ట్వా సమ్యగ్లిఖిత మి త్యవదత్. తదా కశ్చి చ్ఛివశర్మా నామ కవిః శేషమిషేణ రాజానం స్తౌతి:

“అనేకే ఫణినః సన్తి భేకభక్షణతత్పరాః।
ఏక ఏవ హి శేషోఽయం ధరణీధరణక్షమః॥”

తదానీం రాజా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తస్మై లక్షం దదౌ.

కదాచి ద్ధేమన్తకాలే సమాగతే జ్వలన్తీం హసన్తీం సేవమానో రాజా కాళిదాసం ప్రాహ “సుకవే, హసన్తీం వర్ణయే”తి. తతః కాళిదాస ఆహ:

“కవిమతి రివ బహులోహా సుఘటితచక్రా ప్రభాతవేళేవ।
హరమూర్తి రివ హసన్తీ భాతి విధూమానలోపేతా॥”

రాజా అక్షరలక్షం దదౌ.

ఏకదా భోజరాజోఽన్తర్గృహే భోగార్హా స్తుల్యగుణా శ్చతస్రో నిజాఙ్గనా అపశ్యత్. తాసు కున్తలేశ్వరపుత్త్ర్యాం పద్మావత్యా మృతుస్నానమ్, అఙ్గరాజపుత్త్ర్యాం చన్ద్రముఖ్యాం క్రమప్రాప్తిమ్, కమలనామ్న్యాం చ ద్యూతపణజయలబ్ధప్రాప్తిమ్, అగ్రమహిష్యాం చ లీలాదేవ్యాం దూతీముఖే నాహ్వానం చ. ఏవం చతుర్ణాం గుణాన్ దృష్ట్వా తేషు గుణేషు న్యూనాధికభావం రాజా వ్యచిన్తయత్. తత్ర సర్వత్ర దాక్షిణ్యనిధీ రాజరాజః శ్రీభోజ స్తుల్యభావేన ద్విత్రఘటికాపర్యన్తం విచిన్త్య విశేషానవధారణేన నిద్రాం గతః. ప్రాత శ్చోత్థాయ కృతాహ్నికః సభా మగాత్. తత్ర చ సింహాసన మలంకుర్వాణః శ్రీభోజః సకలవిద్వత్కవిమణ్డలమణ్డనం కాళిదాస మాలోక్య “సుకవే, ఇమాం త్ర్యక్షరోనతురీయచరణరూపాం సమస్యాం శృణ్వి”త్యుక్త్వా “అప్రతిపత్తిమూఢమనసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః” ఇతి పఠిత్వాహ “సుకవే, ఏతత్సమస్యాపూరణం కుర్వి”తి. తతః కాళి

నర్మదాయాం లబ్ధః శిలాఖణ్డః.

దాస స్తస్య హృదయం కరతలామలకవత్ పశ్యన్ ప్రత్యక్షరాధిక త్రయవిశిష్టాం తాం సమస్యాం పఠతి:

"స్నాతా తిష్ఠతి కున్తలేశ్వరసుతా, వారోఽఙ్గరాజస్వసు,
ర్ద్యూతే రాత్రి రియం జితా కమలయా, దేవీ ప్రసా ద్యాద్యనః
ఇ త్యన్తఃపురసున్దరీజనగుణే న్యూనాధికం ధ్యాయతా
దేవే నాప్రతిపత్తిమూఢమనసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః॥"

తదా రాజా స్వహృదయ మేవ జ్ఞాతవతః కాళిదాసస్య పాదయోః ప తతి స్మ. కవిమణ్డలం చ చమత్కృత మజాయత.

ఏకదా రాజా ధారానగరే విచరన్ క్వచిత్ పూర్ణకుమ్భం ధృత్వా సమాయాన్తీం పూర్ణచన్ద్రాననాం కాఞ్చి ద్దృష్ట్వా, తత్కుమ్భ జలే శబ్దం చ కఞ్చన శ్రుత్వా, "నూన మేతస్యాః కణ్ఠగ్రహే౽యం ఘటో రతికూజిత మివ కూజతీ"తి మన్యమానః, సభాయాం కాళిదాసం ప్రాహ: "కూజితం రతికూజిత మి"తి. కవి రాహ:

విదగ్ధే సుముఖే రక్తే నితమ్బోపరి సంస్థితే।
కామిన్యాశ్లిష్టసుగళే కూజితం రతికూజితమ్॥"

తదా తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ, ననామ చ.

ఏకదా నర్మదానద్యాం కుత్రచి న్మహాహ్రదే జాలకైః శిలాఖణ్డః ఈషద్దృష్టాక్షరః కశ్చి ద్దృష్టః. తై శ్చ "ఇద మత్ర లిఖిత మివ కి ఞ్చి ద్భాతి, నూన మిదం రాజనికటం నేయమ్." ఇతి నిశ్చిత్య భోజసదసి సమానీతమ్. త దాకర్ణ్య భోజః ప్రాహ "పూర్వం భగ వతా హనుమతా శ్రీమద్రామాయణం కృతమ్. త దత్ర హ్రదే ప్రక్షే పిత మితి శ్రుత మస్తి. తతః కి మిదం లిఖిత మి త్యవశ్యం విచార్య మి"తి లిపిజ్ఞా నాకార్య జతుపరీక్ష యాక్షరాణి పరిజ్ఞాయ పఠతి. తత్ర చరణద్వయ మానుపూర్వ్యా లబ్ధమ్:

"అయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం
భవతి హి జన్తుషు కర్మణాం విపాకః।"

తతో భోజః ప్రాహ "ఏతస్య పూర్వార్ధం కథ్యతా మి"తి. తదా భవభూతి రాహ:

"క్వ ను కుల మకళఙ్క మాయతాక్ష్యాః
క్వ ను రజనీచరసంగమాపవాదః।"

తతో భోజ స్తత్ర ధ్వనిదోషం మన్వాన స్త దేవ పూర్వార్ధ మన్యథా పఠతి స్మ:

"క్వ జనకతయా క్వ రామజాయా క్వ చ దశకన్ధరమన్దిరే నివాసః"

తతో భోజః కాళిదాసం ప్రాహ "సుకవే, త్వ మపి కవిహృదయం పఠే"తి. స ఆహ:

"శివశిరసి శిరాంసి యాని రేజుః
శివ శివ తాని లుఠన్తి గృధ్రపాదైః।
అయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం
భవతి హి జన్తుషు కర్మణాం విపాకః॥"

తత స్తస్య శిలాఖణ్డస్య పూర్వపుటే జతుశోధనేన కాళిదాసపఠిత మేవ దృష్ట్వా రాజా భృశం తుతోష.

కదాచి ద్భోజేన విలాసార్థం నూతనగృహాన్తరం నిర్మితమ్. తత్ర గృహాన్తరే గృహప్రవేశాత్ పూర్వ మేవ కశ్చి ద్బ్రహ్మరాక్షసః ప్రవిష్టః. స చ రాత్రౌ తత్ర యే వసన్తి తాన్ భక్షయతి. తతో మాన్త్రికాన్ సమాహూయ తదుచ్చాటనాయ రాజా యతతే స్మ. స చ ఆగచ్ఛ న్తేవ మాన్త్రికా నేవ భక్షయతి. కిం చ స్వయం కవిత్వాదికం పూర్వాభ్యస్త మేవ పఠన్ తిష్ఠతి. ఏవం స్థితే తత్రైవ రక్షసి, రాజా కథ మస్య నివృత్తి రితి వ్యచిన్తయత్. తదా కాళిదాసః ప్రాహ "దేవ, నూన మయం రాక్షసః సకలశాస్త్రప్రవీణః సుకవి శ్చ భాతి. అత స్త మేవ తోషయిత్వా కార్యం సాధయామి. మాన్త్రికా స్తిష్ఠన్తు. మమ మన్త్రిం పశ్యే త్యుక్త్వా స్వయం తత్ర రాత్రౌ గత్వా శేతే స్మ. తతః ప్రథమయామే బ్రహ్మరాక్షసః సమాగతః

స చాపూర్వం పురుషం దృష్ట్వా ప్రతియామ మేకైకాం సమస్యాం పాణినిసూత్ర మేవ పఠతి. యే నోత్తరం తద్ధృదయగతం నోక్తం త 'మయం న బ్రాహ్మణోఽతో హన్తవ్య' ఇతి నిశ్చిత్య హన్తి. తదానీ మపి పూర్వవ దయ మపూర్వః పురుషః, అతో మయా సమస్యా పఠనీయా, న చే ద్వక్తి సదృశ ముత్తరం తస్యాః, తదా హన్తవ్య' ఇతి బుద్ధ్యా పఠతి "సర్వస్య ద్వే" ఇతి. తదా కాళిదాసః ప్రాహ "సుమతికుమతీ సంపదాపత్తిహేతూ" ఇతి. తతః స గతః పున రపి ద్వితీయయామే సమాగత్య పఠతి "వృద్ధో యూనా" ఇతి. తదా కవి రాహ "సహ పరిచయాత్ త్యజ్యతే కామినీభిః" ఇతి. తృతీయే యామే స రాక్షసః పునః సమాగత్య పఠతి "ఏకో గోత్రే" ఇతి. తతః కవి రాహ "ప్రభవతి పుమాన్ యః కుటుమ్బం బిభర్తి" ఇతి. తత శ్చతుర్థయామే ఆగత్య స రాక్షసః పఠతి "(స్త్రీ) పుంవ చ్చ" ఇతి. తతః కవి రాహ "ప్రభవతి యదా త ద్ధి గేహం వినష్టమ్" ఇతి. తతః స రాక్షసో యామచతుష్టయే స్వాభిప్రాయ మేవ జ్ఞాత్వా తుష్టః ప్రభాతసమయే సమాగత్య త మాశ్లిష్య ప్రాహ "సుమతే, తుష్టోఽస్మి, కిం తవాభీష్ట మి"తి. కాళిదాసః ప్రాహ "భగవ న్నేతద్గృహం విహా యాన్యత్ర గన్తవ్య మి"తి. సోఽపి త థేతి గతః. అనన్తరం తుష్టో భోజః కవిం బహుమానితవాన్.

ఏకదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే సకలభూపాలశిరోమణౌ, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ "దేవ, దక్షిణదేశాత్ కోఽపి మల్లినాథనామా కవిః కౌపీనావశేషో ద్వారి వర్తతే. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ. కవి రాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వా రాజాజ్ఞ యోపవిశ్యాహ:

"నాగో భాతి మదేన, ఖం జలధరైః, పూర్ణేన్దునా శర్వరీ,
శీలేన ప్రమదా, జవేన తురగో, నిత్యోత్సవై ర్మన్దిరమ్,
వాణీ వ్యాకరణేన, హంసమిథునై ర్నద్యః, సభా పణ్డితైః,
సత్పుత్త్రేణ కులం, త్వయా వసుమతీ, లోకత్రయం భానునా॥"

తతో రాజా ప్రాహ "విద్వన్, త వోద్దేశ్యం కిమ్?" కవి రాహ:

"అమ్బా కుప్యతి న మయా
న తయా; సా చాపి నామ్బయా న మయా;।
అహ మపి న తయా న తయా;
వద, రాజన్, కస్య దోషోఽయమ్?॥"

రాజా చ దారిద్ర్యదోషం జ్ఞాత్వా కవిం పూర్ణమనోరథం చకార.

ఏకదా ద్వారపాల ఆగత్య రాజానం ప్రాహ "దేవ, కవిశేఖరో నామ మహాకవి ర్ద్వారి వర్తతే." రాజా, ప్రవేశ యే త్యాహ. తతః కవి రాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వా పఠతి:

"రాజన్ దౌవారికా దేవ ప్రాప్తవా నస్మి వారణమ్।
మదవారణ మిచ్ఛామి త్వత్తోఽహం జగతీపతే॥"

తదా ప్రాఙ్ముఖ స్తిష్ఠన్ రా జాతిసంతుష్ట స్తం ప్రాగ్దేశం సర్వం కవయే దత్తం మత్వా దక్షిణాభిముఖోఽభూత్. తతః కవి శ్చిన్తయతి "కి మిదం రాజా ముఖం పరావృత్య మాం న పశ్యతీ" తి. తతో దక్షిణదేశం సమాగ త్యాభిముఖః కవిః పఠతి:

"అపూర్వేయం ధనుర్విద్యా భవతా శిక్షితా కథమ్?।
మార్గణౌఘః సమాయాతి, గుణో యాతి దిగన్తరమ్.॥"

తతో రాజా దక్షిణదేశ మపి మనసా కవయే దత్త్వా స్వయం ప్రత్యఙ్ముఖోఽభూత్. కవి స్తత్రాగత్య ప్రాహ:

"సర్వజ్ఞ ఇతి లోకోఽయం భవన్తరి భాషతే మృషా।
పద మేకం న జానీషే వక్తుం నాస్తీతి యాచకే॥"

తతో రాజా త మపి దేశం కవే ర్దత్తం మత్వో దఙ్ముఖోఽభూత్ కవి స్తత్రా ప్యాగత్య ప్రాహ:

"సర్వదా సర్వదోఽసీతి మిథ్యా త్వం కథ్యసే బుధైః,।
నారయో లేభిరే పృష్ఠం, న వక్షః పరయోషితః.॥"

తతో రాజా సర్వాం భూమిం కవే ర్దత్తాం మత్వా, ఉత్తిష్ఠతి స్మ. కవి శ్చ తదభిప్రాయ మజ్ఞాత్వా పున రాహః

"రాజన్, కనక ధారాభి స్త్వయి సర్వత్ర వర్షతి,।
అభాగ్యచ్ఛత్రసంఛన్నే మయి నాయాన్తి బిన్దవః.॥"

తదా రాజాన్తఃపురం గత్వా లీలాదేవీం ప్రాహ "దేవి, సర్వం రాజ్యం కవయే దత్తమ్. తత స్తపోవనం మయా స హాగ చ్ఛే"తి. అస్మిన్నవసరే విద్వాన్ ద్వారి నిర్గచ్ఛన్ బుద్ధిసాగరేణ ముఖ్యామాత్యేన పృష్టః "విద్వన్, రాజ్ఞా కిం దత్త మి"తి. స ఆహ "న కి మ పీ"తి. త దామాత్యః ప్రాహ "త త్రోక్తం శ్లోకం పఠ." తతః కవిః శ్లోక చతుష్టయం పఠతి. అమాత్య స్తతః ప్రాహ "సుకవే, తవ కోటిద్రవ్యం దీయతే. పరం రాజ్ఞా య త్తవ దత్తం భవతి, తత్ పున ర్విక్రీయతా మి"తి. కవి స్తథా కరోతి. తతః కోటిద్రవ్యం దత్వా కవిం ప్రేష్య, అమాత్యో రాజనికట మాగత్య తిష్ఠతి స్మ. తదా రాజా చ త మాహ "బుద్ధిసాగర, రాజ్య మిదం సర్వం దత్తం కవయే. పత్నీభిః సహ తపోవనం గచ్ఛామి. తత్ర తపోవనే త వాపేక్షా యది, మయా స హాగ చ్ఛే"తి. తతోఽమాత్యః ప్రాహ "దేవ, తేన కవినా కోటిద్రవ్యమూల్యేన రాజ్య మిదం విక్రీతమ్. కోటిద్రవ్యం చ విదుషే దత్తమ్. తతో రాజ్యం భవదీయ మేవ భుజ్క్ష్వే"తి. తదా రాజా చ బుద్ధిసాగరం విశేషేణ సమ్మానితవాన్.

అన్యదా రాజా మృగయారసే నాటవీ మటన్ లలాట న్తపే తపనే దూనదేహః పిపాసాకులో వ్యాకుల స్తురగ మారుహ్య ఉదకార్థీ నికటతటభువ మటన్ త దలబ్ధ్వా పరిశ్రాన్తః కస్యచి న్మహాతరో రధస్తా దుపవిష్టః. తత్ర కాచి ద్గోపకన్యా సుకుమారమనోజ్ఞసర్వాఙ్గీ య దృచ్ఛయా ధారానగరం ప్రతి తక్రం విక్రేతు కామా తక్రభాణ్డ ముద్వహన్తీ సమాగచ్ఛత్. తా మాగచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా రాజా పిపాసావశా ద్దేత ద్భాణ్డస్థం పేయం చే త్పిబా మీతి బు ద్ధ్యాపృచ్ఛత్ "తరుణి, కిం

వహా సీ”తి. సాచ తం ముఖశ్రియా భోజం మత్వా తత్పిపాసాం చ జ్ఞాత్వా తన్ముఖావలోకనవశా చ్ఛన్దోరూపే ణాహ:

“హిమకున్దశశిద్యుతి శఙ్ఖనిభం పరిపక్వకపిత్థసుగన్ధిరసమ్।
యువతీకరనిర్మథితం మథితం పిబ హే నృప సర్వరుజాపహరమ్॥”

రాజా త చ్చ తక్రం పీత్వా తుష్ట స్తాం ప్రాహ “సుభ్రు, కిం త వాభీష్ట మి”తి. సా చ కిఞ్చిదావిష్కృతయౌవనా మదనపరవశా మోహాకులనయనా ప్రాహ “దేవ, మాం కన్యా మే వావేహి.

ఇన్దుం కైరవి ణీవ కోకపట లీ వామ్భోజినీవల్లభం
మేఘం చాతకమణ్డ లీవ మధుప శ్రే ణీవ పుష్పవ్రజమ్।
మాకన్దం పికసున్ద రీవ రమ ణీ వాత్మేశ్వరం ప్రోషితం
చేతోవృత్తి రియం సదా నృపవర త్వాం ద్రష్టు ముత్కణ్ఠతే॥”

రాజా చమత్కృతః ప్రాహ “సుకుమారి, త్వాం లీలాదేవ్యా అనుమత్యా స్వీకుర్మ” ఇతి. ధారానగరం నీత్వా తాం త థైవ స్వీకృతవాం శ్చ.

కదాచిత్ రాజాభిషేకే మదనశరపీడితాయా మదిరాక్ష్యాః కరతలగళితో హేమకలశః సోపానపఙ్క్తిషు రట న్నేవ పపాత. తతో రాజా సభాయా మాగత్య కాళిదాసం ప్రాహ “సుకవే, ఏతాం సమస్యాం పూరయ:—

టంటంట టంటంట టటంట టంటమ్”

తదా కాళిదాసః ప్రాహ:

“రాజాభిషేకే మదవిహ్వలాయా
హస్తా చ్చ్యుతో హేమఘటో యువత్యాః।
సోపానమార్గేషు కరోతి శబ్దం
టంటంట టంటంట టటంట టంటమ్॥”

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వాక్షరలక్షం దదౌ. అన్యదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే కశ్చన చోర ఆరక్షకై రాజనికటం

నీతః. రాజా తం దృష్ట్వా కోఽయ మి త్యపృచ్ఛత్. తదా ఆరక్ష కాః ప్రాహుః "దేవ, అనేన కుమ్భిలకేన కస్మింశ్చి ద్వేశ్యాగృహే ఖాతపాతమార్గేణ ద్రవ్యా ణ్యాపహృతా నీ"తి.

తదా రాజా ప్రాహ "అయం దణ్డనీయ" ఇతి. తతో భుశుణ్డో నామ స చోరః ప్రాహ:

"భట్టి ర్నష్టో భారవీయోఽపి నష్టో
భిక్షు ర్నష్టో భీమసేనోఽపి నష్టః।
భుశుణ్డోఽహం భూపతి స్త్వం హి రాజన్
భబ్భావళ్యా మన్తకః సన్నివిష్టః॥"

తదా రాజా ప్రాహ "భో, భుశుణ్డ, గచ్ఛ, యథేచ్ఛం విహర.

కదాచి ద్భోజో మృగయాపర్యాకులో వనే విచరన్ విశ్రమావిష్ట హృదయః కఞ్చి త్తటాక మాసాద్య స్థితవాన్, శ్రమాత్ ప్రసుప్తః. తతోఽపరపయోనిధికుహరం గతే భాస్కరే,

"తత్రైవ వారోచిత నిశా తస్య రాజ్ఞః సుఖప్రదా।
చఞ్చచ్చన్ద్రకరానన్దసన్దోహపరికన్దళా॥"

తతః ప్రత్యూషసమయే నగరం ప్రతి ప్రస్థితో రాజా చరమగిరినిత మ్బలమ్బమానశశాఙ్కబిమ్బ మవలోక్య సకుతూహలః సభా మాసాద్య సమీపస్థాన్ కవీన్ద్రా న్నిరీక్ష్య సమస్యా మేతా మవదత్:

"చరమగిరినితమ్బే చన్ద్రబిమ్బం లలమ్బే"

తతో దణ్డీ ప్రాహ:

"చలతి శిశిరవాతే మన్దమన్దం ప్రభాతే"

తతః కాళిదాసః ప్రాహ:

"యువతిజనకదమ్బే నాథముక్తోష్ఠబిమ్బే
చరమగిరినితమ్బే చన్ద్రబిమ్బం లలమ్బే"

తతో రాజా సర్వా నపి సమ్మానితవాన్. తత్ర కాళిదాసం విశేషతః పూజితవాన్.

అథ కదాచి ద్భోజో నగరా ద్బహి ర్నిర్గతో నూతనేన తటాకా మ్బుసా బాల్యసాధితకపాలశోధనాది చకార. తస్మా ల్లేన కశ్చన శఫరశాబః కపాలం ప్రవిష్టో వికటకరోటికానికటఘటితో న నిర్గతః. తతో రాజా స్వపురీ మవాప. త దారభ్య రాజ్ఞః కపాలవేదనా జాతా. తత స్తత్రత్యై ర్భిషగ్వరైః సమ్య క్చికిత్సి తాపి న శాన్తా. ఏవ మహర్నిశం నితరా మస్వస్థే రాజ్ఞి, అమానుషవిదితేన మహారోగేణ,

క్షామక్షామ మభూ ద్వపు ర్గతసుఖం హేమన్తకాలేఽబ్జవ
ద్వక్త్రం నిర్గతకాన్తి రాహువదనాక్రాన్తాబ్జబిమ్బోపమమ్।
చేతః కార్యపదేషు తస్య విముఖం క్లీబస్య నారీ ష్వివ।
వ్యాధిః పూర్ణతరో బభూవ విపినే శుష్కే శిఖావా నివ॥

ఏవ మతీతే సంవత్సరేఽపి కాలే, న కే నాపి నివారిత స్తద్గదః. తతః శ్రీభోజో నానావిధసదయాపధ్యగ్రసనపరో దుఃఖితమనాః సమీపస్థం శోకసాగరనిమగ్నం బుద్ధిసాగరం కథ మపి సంయతాక్షరా మువాచ వాచమ్: "బుద్ధిసాగర, ఇతః పర మస్మద్విషయే న కోఽపి భిషగ్వరో వసతి · మాత న్నోతు. బాహటాదిభేషజకోశా న్నిఖిలా న్స్రోతసి నిరస్యాగచ్ఛ. మమ దేవసమాగమసమయః సమాగత" ఇతి. త చ్ఛ్రుత్వా సర్వేఽపి పౌరజనాః కవయ శ్చ అవరోధసమాజా శ్చ విగళదస్రాసారనయనా బభూవుః. తతః కదాచి ద్దేవసభాయాం పురన్దరః సకలమునిబృన్దమధ్యస్థం వీణాముని మాహ "మునే, ఇదానీం భూలోకే కా నామ వార్తే"తి. తతో నారదః ప్రాహ "సురనాథ, న కి మ ప్యాశ్చర్యమ్. కిం తు ధారానగరవాసీ శ్రీభోజభూపాలో రోగపీడితో నితరా మస్వస్థో వర్తతే. స తస్య రోగః కే నాపి న నివారితః. త దనేన భోజనృపాలేన భిషగ్వరా అపి స్వదేశా న్నిష్క్రామితాః. వైద్యశాస్త్ర మపి అనృత మితి నిరస్త మి"తి. ఏత దాకర్ణ్య పురుహూతః సమీపస్థౌ నాసత్యా విద మాహ "భోః స్వర్వైద్యౌ, కథ మనృతం ధన్వన్తరీయం శాస్త్రమ్?" తదా

తా వాహతు రమరేశమ్ "దేవ, న వ్యళీక మిదం శాస్త్రమ్. కిం త్వ
మరవిదితేన రోగేణ బాధ్యతేఽసౌ భోజ" ఇతి. ఇన్ద్రః—"కోఽసా
వవార్యో రోగః? కిం భవతో ర్విదితః?" తత స్తా వూచతుః "దేవ,
కపాలశోధనే కృతే భోజేన, తదా ప్రవిష్టః పాఠీనః. తస్మా లోఽ
యం రోగ" ఇతి. తదా ఇన్ద్రః స్మయమానముఖః ప్రాహ "త దిదా
నీ మేవ యువాభ్యాం గన్తవ్యమ్. న చే దితః పరం భూలోకే భిష
క్ఛాస్త్ర స్యాసిద్ధి ర్భవేత్. స ఖలు సరస్వతీవిలాసస్య నికేతనమ్,
శాస్త్రాణా ముద్ధర్తా చే"తి. తతః సురేన్ద్రాదేశేన తా వుభా వపి
ధృతద్విజన్మవేషౌ ధారానగరం ప్రాప్య ద్వారస్థం ప్రాహతుః "ద్వా
రస్థ, శ్రీభోజాయ విజ్ఞాపయ, ఆవాం భిషజౌ, కాశీదేశా దాగతౌ,
తే నాన్యత మి త్యఙ్గీకృతం వైద్యశాస్త్ర మితి శ్రుత్వా తత్ప్రతిష్ఠాప
నాయ తద్రోగనివారణాయ చే"తి. తతో ద్వారస్థః ప్రాహ "భో
విప్రౌ, న కోఽపి భిషక్ప్రవరః ప్రవేశితవ్య ఇతి రాజ్ఞోక్తమ్. రాజా
తు కేవల మస్వస్థః. నాయ మవసరో విజ్ఞాపన స్యే"తి. తస్మిన్ క్ష
ణే కార్యవశా ద్బహి ర్నిర్గతో బుద్ధిసాగర స్తౌ దృష్ట్వా, కౌ భవ
న్తా వి త్యపృచ్ఛత్. తత స్తౌ యథాగత మూచతుః. తతో బుద్ధి
సాగరేణ తౌ రాజ్ఞః సమీపం నీతౌ. తతో రాజా తా వవలోక్య,
ముఖశ్రియా అమానుషా వితి బుద్ధ్వా, ఆభ్యాం శక్యతేఽయం రోగో
నివారయితు మితి నిశ్చిత్య, తౌ బహుమానితవాన్. తత స్తా వూచ
తుః "రాజన్, న భేతవ్యమ్. రోగో నిర్గతః. కిం తు కుత్రచి దే
కాన్తే త్వయా భవితవ్య మి"తి. తతో రాజ్ఞాపి తథాకృతమ్. తత స్తా
వపి రాజానం మోహచూర్ణేన మోహయిత్వా శిరఃకపాల ముద్ఘా
ట్య తత్కరోటికాపుటే స్థితం శఫరకులం గృహీత్వా, కస్మింశ్చి ద్భా
జనే నిక్షిప్య, సంధానకరణ్యా కపాలం యథావ దారచయ్య, సంజీ
విన్యా చ తం జీవయిత్వా తస్మై త దదర్శయతామ్. తదా త ద్దృష్ట్వా
రాజా విస్మితః కి మేత దితి తౌ పృష్టవాన్. తదా తా వూచతు "రా

జ్ఞ త్వయా బాల్యా దారభ్య పరిచితకపాలశోధనతః సంప్రాప్త మిద'' మితి. తతో రాజా తా వశ్వినౌ మత్వా తచ్ఛోధనార్థ మపృచ్ఛత్ ''కి మస్మాకం పథ్య మి'' తి. తత స్తా వూచతుః:

''అశీతే నామ్భసా స్నానం పయఃపానం వయ స్త్రియః।
ఏత ద్వో మానుషాః పథ్యమ్—'' ఇతి.

త త్రాన్తరే రాజా మర్త్యా మానుషా ఇతి సంబోధనం శ్రుత్వా ''వయం చే న్మానుషాః,కా యువా మి'' తి తయో ర్హస్తౌ ఝడితి స్వహస్తాభ్యా మగ్రహీత్. తత స్తత్క్షణ ఏవ తా వన్తరధత్తామ్, బ్రువన్తా వేవ ''కాళిదాసేన పూరణీయం తురీయచరణ మి'' తి. తతో రాజా విస్మితః సర్వా నాహూయ తద్వృత్త మబ్రవీత్. త చ్ఛ్రుత్వా సర్వేఽపి చ మత్కృతాః విస్మితా శ్చ బభూవుః. త త్కాళిదాసేన తురీయచరణం పూరితమ్—   ''స్నిగ్ధ ముష్ణం చ భోజనమ్॥'' ఇతి. తతో భోజోఽపి కాళిదాసం లీలామానుషం మత్వా పరం సమ్మానితవాన్. అథ ప్రతిదినం సంజాతకద్ధళత్కాన్తి వర్ధవృధే ధారాధీశః కృష్ణేతరపక్షచన్ద్ర ఇవ.

తతః కదాచి త్సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, కాళిదాసభవభూతిదణ్డిబాణమయూరవరరుచిప్రభృతికవికులతిలకాలంకృతాయాం సభాయాం,ద్వారపాల ఏ త్యాహ ''దేవ, కశ్చిత్ కవి ర్ద్వారి తిష్ఠతి. తే నేయం ప్రేషితా గాథాసనాథా చీటికా దేవసభాయాం నిక్షిప్య తామి'' తి. రాజా తాం గృహీత్వా వాచయతి:

''కాచి ద్బాలా రమణవసతిం ప్రేషయ న్తీ కరణ్డం।
దాసీహస్తాత్ సభయ మలిఖ ద్వ్యాళ మ స్యోపరిష్టాత్।
గౌరీకాన్తం పవనతనయం చమ్పకం చాత్రభావం।
పృచ్ఛ త్యార్యో నిపుణతిలకో మల్లినాథః కవీన్ద్రః॥''

తి శ్రుత్వా స ర్వాపి విద్వత్పరిష చ్చమత్కృతా. తతః కాళిదాసః ప్రాహ ''రాజన్ మల్లినాథః శీఘ్ర మాకారయితవ్య'' ఇతి. తతో

రాజాదేశా ద్ద్వారపాలేన ప్రవేశితః స కవీ రాజానం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః. తతో రాజా ప్రాహ తం కవీన్ద్ర మ్ "విద్వాన్, మల్లినాథకవే, సాధు రచితా గాథా." తదా కాళిదాసః ప్రాహ "కి ముచ్యతే సా ధ్వితి?. దేశా న్తరగతకాన్తాయా శ్చారిత్రవర్ణనేన శ్లాఘనీ యా స్తి, విశేషత స్త త్తద్భావప్రతిభటవర్ణనేన." తదా భవభూతిః ప్రాహ "విశిష్యతే ఇయం గాథా పక్షి కణ్ఠోద్యానవైరిణో వాతాత్మజస్య వర్ణనా ది" తి. తతః ప్రీతేన రాజ్ఞా తస్మై సువర్ణానాం లక్షం పఞ్చ గజా శ్చ దశ తురగా శ్చ దత్తాః. తతః ప్రీతో విద్వాన్ స్తౌతి రాజానమ్.

"దేవ భోజ తవ దానజలౌఘైః సోఽయ మబ్ధి రజ నీతి విశఙ్కే।
అన్యథా తదుదితేషు శిలాగోభూరుహేషు కథ మీదృశదానమ్?॥"

తతో లోకోత్తరం శ్లోకం శ్రుత్వా రాజా పున రపి తస్మై లక్షత్రయం దదౌ. తతో లిఖతి స్మ భాణ్డాగారికో ధర్మపత్త్రే:

"ప్రీతః శ్రీభోజభూపః సదసి విరహిణీ
గూఢన మోర్ణ క్తిపద్యం।
శ్రుత్వా హేమ్నాం చ లక్షం దశ చ సుతురగాన్
పఞ్చ నాగా నయచ్ఛత్।
పశ్చాత్ త త్రైవ సోఽయం వితరణగుణతో
వర్ణనాత్ ప్రీతచేతా
లక్షం లక్షం చ లక్షం పున రపి చ దదౌ
మల్లి నాథాయ తస్మై॥"

తతః కదాచి ద్భోజరాజః కాళిదాసం ప్రాహ "సుకవే, త్వ మస్మాకం చరమగ్రన్థం పఠ." తతః క్రుద్ధో రాజానల వినిన్ద్య కాళిదాసః క్షణేన తం దేశం త్యక్త్వా విలాసవత్యా సహ ఏక శిలానగరం ప్రాప. తతః కాళిదాసవియోగేన శోకాకుల స్తం కాళిదాసం మృగయి

తుం రాజా కాపాలికవేషం కృత్వా క్రమేణ ఏకశిలానగరం ప్రాప. తతః కాళిదాసో యోగినం దృష్ట్వా తం సామపూర్వం పప్రచ్ఛ "యోగిన్ కుత్ర తే స్థితి రి"తి. యోగీ వదతి "సుకవే, అస్మాకం ధారానగరే వసతి రి"తి. తతః కవి రాహ "తత్ర భోజః కుశలీ కిమ్?" తతో యోగీ ప్రాహ "కిం మయా చ వక్తవ్య మి"తి. తతః కవి రాహ "తత్ర వార్తాతిశయోఽస్తి చేత్ సత్యం కథయే"తి. తదా యోగీ ప్రాహ "భోజో దివం గత" ఇతి. తతః కవి భూతలే నిపత్య ప్రలపతి "దేవ, త్వాం వినాస్మాకం క్షణ మపి భూమౌ న స్థితిః, అత స్త్వత్సమీప మహ మాగచ్ఛామి." ఇతి కాళిదాసో బహుశో విలప్య చరమశ్లోకం కృతవాన్:

"అద్య ధారా నిరాధారా నిరాలమ్బా సరస్వతీ।
పణ్డితాః ఖణ్డితాః సర్వే భోజరాజే దివం గతే॥"

ఏవం యదా కవినా చరమశ్లోక ఉక్త స్తదైవ స యోగీ భూతలే విసంజ్ఞః పపాత. తతః కాళిదాస స్తథావిధం త మవలోక్య, అయం భోజ ఏ వేతి నిశ్చిత్య "మహారాజ, తత్రభవతా వఞ్చితోఽస్మీ" త్యభిధాయ ఝుడితి తం శ్లోకం ప్రకారాన్తరేణ పపాఠ:

"అద్య ధారా సదాధారా సదాలమ్బా సరస్వతీ।
పణ్డితా మణ్డితాః సర్వే భోజరాజే భువం గతే॥"

తతో భోజ స్త మాలిఙ్గ్య ప్రణనామ. తత ఉభౌ ధారాపురం యయతుః.

శ్రీ భోజమహారాజ చరిత్రమ్

సంపూర్ణమ్.

టిప్పణము.

ప్రబన్ధః=కథ. ధారా=ధారాపట్టణముయొక్క. సిన్ధులసంజ్ఞః=సింధులుఁడను పేరుగల. సమజని=పుట్టెను. పఞ్చవర్షః=అయిదేండ్ల వాఁడు. జరామ్=ముసలితనమును. అమాత్యాన్=మంత్రులను. అనుజమ్=తమ్ముని. ముఞ్జమ్=ముంజుని, (పేరు). ఆలోక్య=వీక్ష్య=చూచి. అపహాయ=వదలిపెట్టి. మారయిష్యతి=చంపఁ గలఁడు. వంశోచ్ఛేదః=వంశనాశము.

లోభః=ఆశ. ప్రతిష్ఠా=ఉనికిపట్టు. ప్రసూతిః=తల్లి. జనకః=పుట్టించునది. ప్రవర్తతే=కలుగును. విచక్షణః=పండితుఁడు. సుహృత్తమమ్=ఉత్తమస్నేహితుని.

ఉత్సఙ్గే=తొడయందు. ఆత్మజమ్=కుమారుని. ముమోచ=వదలెను.

శ్రీ. పు.—దివం గతే=స్వర్గమునకు పోఁగా. సంపత్తిః=సంపద. వ్యాపారముద్రాయాః=ఉద్యోగపు మొహరునుండి. పదే=అధికారమందు. పారగః=అవతలిగట్టును పొందినవాఁడు అనఁగా సంపూర్ణపండితుఁడు. వక్తి=చెప్పుచున్నది. పృచ్ఛ=అడుగుము.

ప్రకాశ్యా=ప్రకటింపఁదగినది. ప్రతార్యతే=వంచింపఁబడును.

అహమ్మాభ్యముద్రయా=అహంకారముచేత. అభిజ్ఞానాని=చిహ్నములను. తుతోష=సంతోషించెను. ఖచిత=చెక్కిన. ఉపవేశ్య=కూర్చుండఁబెట్టి.

మా తే వేతి=(దం.) తల్లివలె కాపాడును, తండ్రి వలె హితమందు నియోగించును, ప్రియురాలి వలె క్రీడింపఁజేయును పోఁగొట్టి దుఃఖమును, కీర్తిని ని దిక్కులయందు చేయును, చేయును ఐశ్వర్యమును, ఏమి ఏమి సాధింపదు కల్పవృక్షపు తీఁగవలె విద్య?.

ఆజానేయాః=ఉత్తమజాతి గుఱ్ఱములను, ఆసీనః=కూర్చున్న. జన్మపత్త్రికామ్=జాతకమును. విధేహి=చేయుము(చెప్పుము.) అధ్యయన=పాఠ. అనేతవ్యః=తేఁబడవలసినవాఁడు. కౌతుకాత్=కుతూహలము చేత.

3. పు.—ఆనాయయామాస=తెప్పించెను. అనమ్య=నమస్కరించి. లావణ్య=శోభ చేత. మణ్డలే=సమూహము (నందు). మహీమణ్డలమ్=భూలోకమునకు. నిరూప్య=చూచి. విరిఞ్చిః=బ్రహ్మదేవుఁడు. న అలమ్=సమర్థుఁడు గాఁడు. ఉదరమ్భరిః=పొట్టపోసికొనువాఁడవైన. ప్రేషయ=పంపుము.

పఞ్చాశత్ పఞ్చ=ఏఁబది యైదు. వర్షాణి=సంవత్సరములు. సగౌడః=గౌడదేశముతో అనఁగా బంగాళముతో కూడిన. దక్షిణాపథః=దక్షిణదేశము అనఁగా దక్కనుదేశము.

విచ్ఛాయ వదనః=కళాహీనమయిన ముఖముగలవాఁడు. అనఁగా వెలవెలఁబోయిన ముఖము గలవాఁడు. ప్రేష్య=పంపి. నిశీథే=అర్ధరాత్రములో. ప్రాసాదమ్=మేడను. ఆసాద్య=పొంది.

తానీతి=(దం.) అవే యింద్రియములు దృఢమయినవి, అదే పేరు, అదే బుద్ధి మందము గానిది, మాట అదే, ధనముయొక్క వేఁడిమిచేత శూన్యుఁడైన పురుషుఁడు క్షణములో అతఁడే అన్యుఁడు గానే అగును అనుట ఆశ్చర్యము ఇది.

శరీరేతి=(దం.) దేహముపై అపేక్షలేనివాఁడును నేర్పరియు ప్రయత్నపరుఁడును బుద్ధిచేత ఆరంభింపఁబడిన కార్యముగలవాఁడును అగువానికి లేదు ఏదియు అసాధ్యము.

అసూయయేతి=(దం.)అసూయచేతను బలాత్కారముచేతనే సకలమయిన యుపాయప్రయత్నములచేతను ప్రభువులయొక్క హరింపఁబడుచున్నది ఐశ్వర్యము మిత్రులచేతను మంత్రులచేతను అక్లే.

౪. పు.—అ తీతి=(దం.) మిక్కిలి దాక్షిణ్యముతో కూడుకొన్నట్టి భయముగలిగినట్టి మాటిమాటికి ఇతరుల నిందకు భయపడునట్టి (వారికి) దూరమునకు పోవును సంపదలు.

ఆదాన స్యేతి=(తా.) పుచ్చుకొనుటయొక్కయు, ఇచ్చుటయొక్కయు, చేయవలసిన పనియొక్కయు శీఘ్రముగా చేయఁబడని దానియొక్క సంపదలను కాలము త్రాగి వేయును.

పురస్కృత్య=ముందు ఉంచుకొని. భ్రంశః=నాశము. స్వల్పస్య కృతే=స్వల్పము కొఱకు. భూరి=విస్తారమును. ప్రశమమ్=నాశనమును. న నయేత్=పొందింపఁడో. అఙ్గ=మంత్రి మిత్రుఁడు ధనము మొదలయిన రాజ్యాంగములతో. గుప్త=రక్షింపఁబడిన. సంహతా అరయః=ఒకటిగా కూడిన శత్రువులు. హస్త న్యస్త ఆతపత్రస్య=చేత ఉంచుకొనఁబడిన గొడుగుకలవానికి. దురన్తాని=కీడుగలిగించునవి. సమ వ్యయ ఫలాని=సమమయిన ఖర్చును రాబడియు గలవి.

అభుక్త ఏవ=భుజింపక యే. మన్త్రయిత్వా=ఆలోచించి. ఆకారణాయ=పిలుచుటకొఱకు. ప్రాహిణోత్=పంపెను. అవతీర్య=దిగి. భవనమ్=ఇంటిని. అవలోక్య=చూచి. ప్రణిపత్య=నమస్కరించి. మానమాత్రమ్=సమ్మానమునుమాత్రమే. విపినే=అడవిలో.

౫. పు.—దేవాదేశాః ప్రమాణమ్=ఏలినవారి అజ్ఞయే నియామకము. లాలనాత్=చనువు చేత.

పరమ్=మఱియు. పోతః=శిశువు. నృప పుఙ్గవ=రాజ శ్రేష్ఠుఁడా. ప్రవృత్తమ్=జరిగిన. వృత్తమ్=వృత్తాంతమును.

అవనీం వినా=భూమి లేకుండ, అనఁగా భూమిని పోఁగొట్టుకొని. వైరిఞ్చేః=వసిష్ఠునియొక్క. ఉక్త్యా=మాటచేత.

ఉచితమ్=తగినది. జాతమ్=సమూహమును. పరిణతిః=పర్యవసానము, ఫలము. అవధార్యా=నిశ్చయింపవలసినది. రభస=సాహసము

చేత. ఆ విపత్తేః=చావు దాఁక. హృదయ దాహీ=మనస్సును కాల్చునదైన. విపాకః=ఫలము.

ఆసితమ్=కూర్చుండుట. అశితమ్=భోజనము చేయుట. విస్రబ్ధమ్=నమ్మకముగా.

ఉల్లోలకల్లోలవన్తః=పెద్దకెరటములుగల. పయోధయః ఇవ=సముద్రముల వలె. ప్లావయిష్యన్తి=ముంచివేయుదురు.

౬. పు.—సుకృత=చక్కఁగాఁజేయఁబడిన. వాత ఆళిః=గాలియొక్క పంక్తి.

న యతతే=యత్నింపఁడో. భృత్యపాశకః=సేవకాధముఁడు. అజా గళ కుచౌ=మేక మెడ చన్నులు.

దివాకరే లమ్బమానే=సూర్యుఁడు వ్రేలాడుచుండఁగా అనఁగా సాయంకాలమందు. ఉత్తుఙ్గ...కృతాన్తమ్=ఉన్నతమయిన మేడయొక్క పైభాగమునుండి దిగుచున్న కోపగించిన వలె యమధర్మరాజును. సభాసదః=సభికులు. స్వాగారపరిత్రాణార్థమ్=తనయింటికాపలాకొఱకు. వజ్ర ఆహత=పిడుగుచేత కొట్టఁబడినవాఁడు. ఆవిష్ట=ఆవేశింపఁబడినవాఁడు. గ్రస్త=పట్టఁబడినవాఁడు. అధీతమ్=చదివినదానిని. అనైషీత్=కొనిపోయెను. శోణి తేక్షణః=రక్తమువంటి కన్నులుగలవాఁడై. వామ చరణ పాదుకామ్=ఎడమ కాలి పైజాలును. కాలుదేశే=దవడ మీఁద. అపకోశమ్=ఒరనుండి తీసినదానినిగా. మహామాయా=భువనేశ్వరియొక్క.

౭. పు.—విక్రోశన్తః=ఘోషించుచున్నవారై. హస్తి=ఏనుఁగులయొక్క. ఉష్ట్ర=లొట్టిపిట్టలయొక్క. వాజి=గుఱ్ఱములయొక్క. ప్రతోళీషు=వీథులలో. వేదికాసు=అరఁగులయందు. విటఙ్కేషు=పంచలలో. భేరీ...అభూత్=భేరి, డప్పు, మద్దెళ, తుడుము, రాయడిగిడిగిడి, వీని ధ్వనియొక్క అర్భటిచేత ఆకాశము తిరస్కరింపఁబడి

నదాయెను. అసి భల్ల తోమర ప్రాస పరశు=కత్తి బల్లెము చిల్లకోల ఈఁటె గండ్రగొడ్డలి. కున్త=ప్రాసవిశేషము.

సావిత్రీసంజ్ఞా=సావిత్రియను పేరుగలది. జననీ=తల్లి. పిధాయ=మూసికొని. పితృవ్యేన=పినతండ్రిచేత. మృష్టాః=తుడుపఁబడినవి.

స్తోమేన=సమూహముచేత. మలీమసే నభసి=మలినమయియుండఁగా ఆకాశము. మార్తణ్డ=సూర్య. దైవత=దేవ. ఉదీరితాయామ్=చెప్పఁబడఁగా. వ్యాదిష్టః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినది.

ప్రవ్రజనమ్=దేశాంతరముపోవుట. నియమనమ్=బంధనము. వృష్ణీనామ్=యాదవులయొక్క. నిధనమ్=చావు.

ర. పు.—కారా అగార=చెఱసాలయొక్క, కో వా పరిత్రాయతే=ఎవఁడు రక్షించును?

లక్ష్మీ రితి= (దం.) లక్ష్మీదేవి కౌస్తుభమణి పారిజాతవృక్షము వీనియొక్క సహోదరుఁడు, కుమారుఁడు పాలసముద్రముయొక్క, దేవుని చేత అనురాగ ప్రసన్నతల నిధియైనవానిచేత తలయందు ధరింపఁబడినాఁడు శివునిచేత, ఇప్పటికిని విసువఁడు విధిచేతఁజేయఁబడినట్టి క్షీణత్వమును చంద్రుఁడు, ఏ యితరునిచేత దాఁటఁబడును దైవగతి రాతిలోని వ్రాతయొక్క చెలికత్తె?

విక్రమేతి= (దం.) ఎగుడుదిగుడు భూమియందుఁగూడ తిరుగుట, కొండ యెక్కుట, సముద్రమును దాఁటుట, సంకిలి, గుహలో దూరుట, దైవ పరిపాకము ఎట్లు గాఁ దాఁటఁదగినది.

అమ్భోధి రితి=(దం.) సముద్రము స్థలత్వమును, స్థలము సముద్రత్వమును, ధూళియొక్క లేశము పర్వతత్వమును, మేరువు మట్టియొక్క లేశత్వమును, గడ్డి వజ్రాయుధత్వమును, వజ్రాయుధము గడ్డియొక్క సామ్యమును, అగ్ని చలువను, మంచు అగ్నిత్వమును, పొందునో ఎవని ఇచ్ఛచేత, విలాసముయొక్క దుష్టక్రీడయొక్క యద్భుతముల యందు ఆసక్తిగల దేవునికి అతనికి నమస్కారము.

పుటీకృత్య=దొన్నె చేసి. జఙ్ఘాం ఛురికయా=పిక్కను సురకత్తి చేత. సకదుణమ్=జాలితో. అగ్రజమ్=అన్నను. అనుయాతి=వెంబడించును. సమమ్=కూడ. శ్రుతవాన్=వేదముకలవాఁడైనను.

౯. పు.—జరా=ముసలితనము. చికిత్సామ్=వైద్యమును. త్రాసః=భయము. ఘనే=దట్టమయిన. స్ఫురత్ వక్త్రమ్=ప్రకాశించుచున్న ముఖముగలదానిని. శ్రీమతా=ఏలినవారిచేత. ఆనాయ్య=తెప్పించి.

మాన్ధాతేతి=(దం.) మాంధాత యను రాజు కృతయుగమునకు అలంకారమయినవాఁడు పోయినాఁడు. సేతువు ఎవనిచేత మహాసముద్రమందు కట్టఁబడినదో ఎక్కడ అతఁడు దశకంఠుని చంపినవాఁడు? ఇతరులు కూడ ధర్మరాజు మొదలయినవారు పోయినారు స్వర్గమునకు. ఓరాజా, కాదు ఒకనితో నైనను కూడ పోయినది భూమి; నిశ్చయముగా నీతో వచ్చును.

కర...అనిలేన=కమలము వంటి చేతిచేత వీవఁబడిన చీరయొక్క అంచుయొక్క గాలిచేత. ససంజ్ఞః=తెలివిగలవాఁడు.

౧౦. పు.—కురరః=గొరవంక. విలపన్=ఏడ్చుచు.

కతిపయ దివస స్థాయిని=కొద్ది రోజులు ఉండునది. ఉత్సారణమ్=తీసివేయుట. ఉత్తమాఙ్గాత్=శిరస్సునుండి. అమన స్తి=తలంతురు. విస్మృతిం వ్రజతి=పరాకును పొందునో. అభిధా ముద్రా=మాట వ్యర్థము. హిరణ్యా=బంగారము. మహీభృతామ్=రాజులకు. శనైః=మెల్లఁగా.

౧౧. పు.—తాత=బాబూ. నిష్క్రాన్తః=పోయెను. ముహూర్తేన=గంటసేపటికి.

కరకలిత...సమాగతః= (దం.) చేత ధరింపఁబడిన ఉత్తమమయిన యోమ్రఁగుయొక్క దంతము కఱ్ఱగాఁ గలవాఁడు, చేయఁబడిన శ్రోత్త జడల సమూహము కలవాఁడు, కర్పూరముతో మిశ్రితమయిన విభూతిచేత పూయఁబడిన సకల దేహము కలవాఁడు, రూపముగల మన్మ

ఘుని వంటివాఁడు, స్ఫటిక కుండలములచేత అలంకరింపఁబడిన చెవుల యొక్క జంటగలవాఁడు పాత్తిగడ్డ గోచిగాఁగలవాఁడు సాక్షాత్తు చంద్రశేఖరుని వలె (అనఁగా శివుని వలె) సభకు కాపాలికుఁడు (పుఱ్ఱెను పాత్రముగా చేత నుంచుకొని భిక్షాటనము చేసెడు యోగి) వచ్చినాఁడు.

శివ తత్త్వ అర్థ వేదినామ్=శివునియొక్క వాస్తవమయిన స్వరూపమును ఎఱిఁగిన. కుటీ=గుడిసె. నిర్ఝరే=ఏటిలో. కరతల అమలక వత్=అరచేతిలోని ఉసిరికకాయవలె. సంచయ=సమూహ. కుడ్య అన్తర్హితః=గోడచాటుననున్నవాఁడై.

౧౨. పు.—పులినే=ఇసుకతిన్నెయందు. ప్రథా=ప్రకటన. పరలోక పరిత్రాణ పరః=పరలోకమును కాపాడుకొనుటయందు ఆసక్తిగలవాఁడు. ప్రబన్ధః=కథ. లక్షితః=చూడఁబడెను. కృపణ=లోభియొక్క.

౧౩. పు.—ప్రసాదః=దయ. షణ్ఢమ్=నపుంసకుని. అప్రగల్భస్య=తెలివిలేనివానియొక్క. భీరోః=భయశీలునియొక్క. అభ్యధాయి=చెప్పఁబడెను. కృచ్ఛ్రే=కష్టమందు. షిద్గ=విటులచేత. వక్రిత గ్రీవః=వంకరచేయఁబడిన మెడకలవాఁడు, అనఁగా (మంత్రులమాటను) పెడచెవిని పెట్టినవాఁడు. ఆశ్రయః=చోటు. ప్రముఖాః=మొదలయినవారు. అపాతవత్=పాతముగలదికాని. కాయ=దేహ. సుకృతిభిః=ధన్యులచేత.

౧౪. పు.—పీయూష పూర=అమృత ప్రవాహములో. వక్తా=చెప్పువాఁడు. శ్రోతా=వినువాఁడు. మనీషిణః=విద్వాంసులు. హిత ఏషిణః=మేలు కోరినవారు. విత్త=ధన. దిదృక్షవః=చూడఁగోరిన వారై. కోశ బలాః=ధనమే బలముగాఁగలవారు. జయీ=జయించువాఁడు. వర మాతఙ్గాః=ఉత్తమమయిన యేనుఁగులు. మేదినీ=భూమి. దుర్ధర్షః=ఎదుర్కొనరానివాఁడు. దుర్గమ్=కోట. దుర్జయః

=జయింపరానివాఁడు. కోటి ద్వయ ఆసక్తస్=రెండు అగ్రముల యందు కూడుకొన్నదైనను, రెండుకోట్ల ధనము కలదైనను అని శ్లేష. లక్షాయ=గుఱికి, లక్షధనమునకు. ప్రవణమ్=ఆసక్తమైయున్నది.

౧౫. పు.—సమాహితా=చక్కఁగా స్థాపింపఁబడిన. విబుధస్య=పండితునికి. వితరణ=దాన. అశ్నాతి=అనుభవించును. దారైః=భార్యతో. ద్రవిణ=ధన. వారిదః=మేఘుఁడు. వారిధిః=సముద్రుఁడు. సంగ్రహ=సంపాదించుట. రసాతలే=పాతాళలోకములో. జలదమ్=మేఘుని. పాథేయమ్=బత్తెము. మృగయా=వేఁట. గళన్తి=జాఱిపోవుచున్నవి. మృగీదృశామ్ నీవీబన్ధః - లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగల(స్త్రీ)లయొక్క పోకముడి. పులిన్ద=బోయ. కిరాత పోతమ్=బోయ పిల్లవానిని.

౧౬. పు.—లక్ష్మీ...కోశః=లక్ష్మీదేవికి ఇల్లయిన నీయొక్క ముగ్గ తుమ్మెదలచేత అనుభవింపఁబడుచున్నది (ఐశ్వర్యమునకు చోటయిన నీబొక్కసము త్రాగుఁబోతులచేత అనుభవింపఁబడుచున్నది, అని శ్లేష). కళావాన్=కళలుకలవాఁడు, చంద్రుఁడు. పక్షపాతః=అయిదాఱుగురు. విలక్షః=ఆశ్చర్యపడినవాఁడు. సౌరభ=పరిమళ. మధునే=తేనెకొఱకు. శతపత్త్రే=నూఱురేకులుగలయొకమలమా. మృగ్యతే=వెదకఁబడుచున్నది. భ్రమరైః=తుమ్మెదలచేత.

ఆగతానామితి=(తా.) వచ్చి నిండనివియు, నిండికొనుచు పోనివియు నైన కుండలకు దేని దారిలో ఒరపిడి లేదో అది సరోవరము.

౧౭. పు.—కస్యేతి=(తా.) మంచి దారిగల ఓసరోవరమా మొసలి (నీ) లోపల నివసింపని యెడల, ఎవని దప్పికను తీర్పవు? (నీ) లోపల ప్రవేశించి ఎవఁడు నీ నీటిని త్రాగఁడు?

కేనాపి=ఎవనితోను. పురాత్=పట్టణమునుండి. కుమ్మరిః=కుమ్మరి. వ్యజిజ్ఞపత్=విన్నపించెను. విరాజమానః=ప్రకాశించుచు.

రాజ న్నితి= (దం.) ఓరాజా (నీకు) మేలు కలుగును గాక. శంక రకవి ఏమిటి అనులో ? ఇది పద్యము. ఎవరికి ? నీ కే భోజరాజా. మిక్కిలి చదువఁబడును గాక. (ఇదిగో) చదువఁబడు చున్నది. ఈ కమ లములవలె చక్కని కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క త్వరగా చామరముల ను వీచుటచేత పైకి చలించుచున్న భుజలతలయొక్క కంకణములయొ క్క ఝణత్కారము క్షణము సేపు ఆఁపఁబడును గాక.

౧౭. పు.—యశః=కీర్తి. సితామ్=తెల్లనిదానిని గా. ఉద్యతమ్= యత్నించినది. విదూయతే = పీడింపఁబడుచున్నది. ప్రియా...క యా=ప్రియురాలియొక్క తలవెండ్రుకలయొక్క ధావళ్యభయముచేత అనఁగా ప్రియురాలితలవెండ్రుకలు తెల్లనయి పోవుననుభయముచేత.

విభూపాలామ్=రాజులేనిదైన. విబుధగణః=పండితసమూహము. వితుష్టేన=తృప్తిపొందనివానిచేత. ప్రాగల్భ్యమ్=తెలివి. రవే=శబ్ద ము. అభ్యగాత్=వచ్చెను. దివ్య అంశుక ప్రావరణః=ఉత్తమమయిన వస్త్రములను ధరించినవాఁడు. మృగమద...విలోభయన్=కస్తూరి యొక్క ద్రవముచేత చిహ్నితమయిన దేహముకలవాఁడు క్రొత్తపు వ్వులచేత పూజింపఁబడిన (అలంకరింపఁబడిన) శిరస్సుకలవాఁడు గంధపు మైపూఁతచేత ఆకర్షించుచు. స్యన్దః=ఓడిక. మృగేన్ద్రః=సిం హము. న మన్తవ్యమ్=తలంపఁగూడదు. శఙ్కరపూజనే=శివపూజ. ప్రోత్తుఙ్గ గవాక్షే=మిక్కిలి ఎత్తయిన కిటికీలో.

౧౮. పు.—వ్యసనిన ఇతి= (తా.) సురాపానాది వ్యసనములుఁగ లవాని విద్య వలె కమలముల సిరి క్షయించుచున్నది. గుణవంతులు పర దేశమందు వలె తుమ్మెదలు దీనత్వమును పొందుచున్నవి. దుష్టుఁడైన రాజు వలె అంధకారము లోకమును పీడించుచున్నది. లోభియొక్క ధనము వలె కన్ను వ్యర్థతను పొందుచున్నది.

అనుత్పన్న సౌహృదాః=పుట్టిన స్నేహముకలవారు కానివారు, అ నఁగా స్నేహము కలగనివారు. కైతవమ్=కపటము.

వస్త్రాణి=గోడ్రాలు. పరామ్=ఉత్కృష్టమయిన. దౌహృదసంపదమ్=గర్భముధరించుటయొక్క సౌభాగ్యమును.

౨౦. ప్రు.—లమ్పటమ్=ఆసక్తుని. స్మర పీడా ప్రమాదః=మన్మథ బాధవలని పొరఁబాటు.

చేతోభువః ఇతి= (దం.) మన్మథునియొక్క తీఁగనంటివింటియొక్క ప్రసక్తియందు ఏమి కథ మనుష్య లోకమున నుండువారియొక్క? ఏలయనఁగా కాల్చుట స్వభావముగాఁగలవాఁడైన త్రిపురములను జయించినవానియొక్క (శివునియొక్క) ఆ ప్రకారముగలదైన (మిక్కిలి గొప్పదైన) పౌరుషము (పరాక్రమము, పురుషత్వము) సగమయినది. (శివుని దేహములో సగము పార్వతి గనుక అట్లు చమత్కారముగా చెప్పినాఁడు).

మహారా జేతి=(దం.) ఓమహారాజా, సిరిగలవాఁడా, ప్రపంచము నీ కీర్తిచేత తెలుపు చేయఁబడఁగా:—పాలసముద్రమును విష్ణుమూర్తి ఇతఁడు వెదకుచున్నాఁడు, శివుఁడు కైలాసమును, ఉత్తమమయిన యేనుఁగును భూమిసంబంధికానిదానిని (ఐరావతమును) వజ్రాయుధమును ధరించువాఁడు (ఇంద్రుఁడు), కళలదొరను (చంద్రుని) రాహువు, కమలము ఇల్లుగాఁగలవాఁడు (బ్రహ్మ) హంసను ఇప్పుడు.

నీరక్షీరే ఇతి= (దం.) నీళ్లను పాలను (చేతఁ) బట్టుకొని సకలమయిన పక్షిసమూహములకును పోవుచున్నాఁడు కమలమునుండి పుట్టువుగలవాఁడు (బ్రహ్మ), పెరుగు పట్టుకొని సకలమయినవానిని తిరుగుచున్నాఁడు సముద్రములను చక్రాయుధము చేతఁగలవాఁడు విష్ణుమూర్తి, సకలమయిన యున్నత పర్వతములను కాల్చుచున్నాఁడు శివుఁడు లలాట నేత్రముచేత చూచుచు; వ్యాపించినది నీ కీర్తియను స్త్రీ మూఁడులోకములయందు ఓ మనుష్యులను పాలించువాఁడా, భోజరాజా, భూమియందు ఇంద్రుఁడా.

విద్వద్రా జేతి= (దం.) విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠులయొక్క శిరోమణీ, తూఁచుటకు బ్రహ్మదేవుఁడు నీ కీర్తిని కైలాసమును, చూచి దానియందు తేలికను, పెట్టినాఁడు పూర్తికై ఎద్దును దానిపైన పార్వతియొక్కవల్లభుని (శివుని) ఆయన తలపైన గంగాజలమును దానిపైన నాగేంద్రుని అతనిపైన ప్రకాశించుచున్న చంద్రుని.

స్వర్గా దితి= (దం.) స్వర్గమునుండి ఓగోపాలుఁడా ఎక్కడికి పోవుచున్నావు ? ఓదేవర్షీ (నారదుఁడా), భూతలమునకు కామధేనువుయొక్క దూడకు తేఁగోరినవాఁడనై పచ్చగడ్డి మోపును ఇప్పడు. ఓరి మూఢా పాలు లేవా దానికిని విని శ్రీభోజరాజుయొక్క విస్తారమయిన దానమును సిగ్గుచేత ఎండిన చన్నులు గలది అది. వ్యర్థము నిశ్చయముగా అగును (నీ) శ్రమ, అదియుఁను (పచ్చగడ్డియు) అతని శత్రువులచేత తినఁబడినది సమస్తమును భూమియందు.

౨౧. పు.—పణ్డితమ్మన్యేన=తాను పండితుఁడని తలఁచుకొన్నవానిచేత ఘృత సూప సమన్వితమ్=నేతితోను ప్రప్పుతోను కూడుకొన్నదానిని. న స్ఫురతి=తోఁచినదిగాదు. ప్రణామార్థమ్=(దేవతకు) నమస్కారము (చేయుట) కొఱకు. విధాన ధియా=చేయవలయునను బుద్ధి (కోరిక) చేత. మాహిషమ్ ఇతి=శరత్కాలపు చంద్రుని వెన్నెలవలె తెల్లనైన గేదె (బఱ్ఱె) పెరుగును కూడ. దౌవారికాః=ద్వారపాలకులను. రాజమాషనిభైః=అలచందలవంటి. కటివిన్యస్తపాణయః=రొండియందు ఉంపఁబడినచేతులుగలవారు. అప్రదృష్ట=చూడఁబడని. సంసత్=సభ.

౨౨. పు.—స్వాదువిత్=రుచియెఱుఁగువాఁడు.

ఇక్షో రితి=చెఱకుయొక్క పరిణామములు (పంచదార మొదలగునవి) కవులయొక్క యభిప్రాయములు సుందర(స్త్రీ)లయొక్క కడగంటిచూపుల చలనములు.

ఆకారేతి=స్వరూపమునుమాత్రము తెలిసికొనుటచేత నెఱవేర్పఁబడిన కోరికగలవారు, అనఁగా ఒకరిని చూచినమాత్రముననే వారి కోరికను తెలిసికొనిదానిని నెఱవేర్చువారు. దీనాః గిరః=దీనములయిన మాటలను.

భోజప్రతాప మితి=(దం.) భోజునియొక్క ప్రతాపమును చేసి బ్రహ్మదేవునిచేత మిగిలిన పాలు వేయఁబడిన పరమాణువులచేతనా యేమి ఇంద్రునిచేతిలో ఆయెను వజ్రాయుధము, ఆకాశములోను సూర్యుఁడు, సముద్రము కడుపులో బడబానలము?

౨౩. పు.—క్షమీ=శాంతికలవాఁడు. దక్షః=సమర్థుఁడు.

సపత్నస్య=సాటివానియొక్క. నిస్సర=లేచిపో. నిస్సారయతి=వెడలఁగొట్టుచున్నాఁడు.

చారు తరమ్=మిక్కిలిసుందరమయినదానిని. మౌళి=తలవెండ్రుకలు. సాహసాఙ్క=సాహసమే భూషణముగా లేక బిరుదుగాఁగలవాఁడా. కవ...యామి=కవనముచేయుదును నేయుదును పోయెదను.

త్వఙ్కారవాదేన నీవునీవు అని ఏకవచనప్రయోగముచేత. అన్తరమ్=భేదము. కాళిదాసాత్ ఋతే=కాళిదాసు తప్ప.

యత్ సారస్వ తేతి=(దం.) ఏది విద్యాసంబంధమయిన భాగ్యమో గురువులయొక్క కరుణయనెడు అమృతముయొక్క పరిపాకమున పుట్టునదో అది పొందఁదగినది కవిచేతనే, కానే కాదు బలాత్కారముచేత చదువుయొక్క విద్యను అవలంబించినవానిచేత. సరస్సులో దినమంతయు వసించియు నీటియొక్క సమృద్ధిని మిక్కిలి బురదనుగా చేయునట్టిది సరస్సుయొక్క పొందునా ఏమి పరిమళమును దున్నపోతు?

౨౪. పు.—అయ మితి=(దం.) ఇది నావాక్కుయొక్క కూర్పు స్పష్టమయిన మాటల నేర్పుచేత తియ్యనిది, ప్రకాశించుచున్న బంధముకలది, వ్యర్థమయినది ఇతరుని హృదయమందు, సఫలము కవిహృదయమందు; కలికంటి చూపు సుందరములయిన కన్నులుగలదానియొ

క్క ఈషత్తు వికసించిన కన్నుయొక్క కొనసుండి జాఱినది బాలుని యందు నిష్ఫలము, అది ఏమో యౌవనవంతుల నో సుఖపెట్టుచున్నది.

వన్దితా=కొనియాడఁబడినది.

విపులేతి=(దం.) గొప్ప బుద్ధి (కుచములు) గలవారికి తగినదాని యందు ఖేదపడును కావ్యమందు మూర్ఖుఁడు, కాదు మూఢతకు తన దానికి; దూషించును అవికనే తలుచుగా ఎందుచన్నులుగల (స్త్రీ).

సురతే=సంగమమందు. సమరే=యుద్ధమందు.

సాధు=భళి. ప్రాక్తన=పూర్వపు. ప్రచ్ఛన్నవేషః=మాఱువేష ము వేసికొన్నవాఁడు. కియద్వారమ్=ఎన్నిపర్యాయములు. జడీభవ తి=మొద్దుపాఱును. మౌనేన=నిశ్శబ్దముగా.

పురహర=త్రిపురములను హరించినవాఁడా. హాలాహల=కాలకూ టవిషముయొక్కయు. ఫల్గు=అసారమయిన. రస జ్ఞేతి= (దం.) నాలుక ఆకాలకూటయాచనావచనములయొక్క రుచులయొక్క భే దమును ఎఱిఁగినది. (శివుఁడు కాలకూటమును మ్రింగినవాఁడును భి క్షాటనము చేయువాఁడును గదా).

౨౫. పు.—పరా మూర్తిః=ఉత్కృష్ట స్వరూపము. ద్రవిణ ప్లు తిః=ధన నాశము. మూల అవఘాతః కుఠారః=వేరుకు తెగఁగొట్టున ట్టి గొడ్డలి. జలదః=నీళ్లను ఇచ్చువాఁడు (మేఘుఁడు) వల్లభ తామే తి=ప్రియత్వమును పొందును (ప్రియుఁడగును). నిత్య ప్రసారిత కరః=సదా చాఁపఁబడిన చేతులు (కిరణములు) గలవాఁడు. సంతాప మ్=దుఃఖమును (వేఁడిమిని). వైశ్వదేవ అవసరే=వైశ్వదేవము క ర్తయొక్కసమయమందు. క్షుధా+ఆర్తాః=ఆఁకలిచేత పీడింపఁబడినవా రు. దునోతి=బాధించుచున్నది. వాగ్మి=మాటనేర్పరి. వ్యపనీతః= తొలఁగింపఁబడినాఁడు. పరః=శత్రువు. వర్త్మని=దారిలో. స్ఫార అ న్ధకార వితతే=విశాలమయిన చీఁకటిచే వ్యాప్తమయిన. అజ్ఞనవశా

త్ = కాటుకమూలముగా. వసు = ధనమును. జాతమ్ = సమూహము. జాగరిష్యతి = మేలుకొనును. అహృతమ్ = దొంగిలింపఁబడినదానిని.

౨౬. పు.—ద్విజన్మనే = బ్రాహ్మణునికి. చారు = బాగు.

దదత ఇతి = (దం.) ఇచ్చువానికిని యుద్ధము చేయువానికిని రక్షించువానికిని, గర్వపాటు కలుగు నేని, తనకు ఇతరులకు కూడ, అదానము (అయీవి అఖండనము అపరిపాలనము) పురుషునిదని (శ్రేష్ఠమని) తలఁపఁబడినది.

మూర్ఖ ఇతి = (తా.) మూర్ఖుఁడయిన పురుషుఁడు ధనమును ఇయ్యఁడు (ఇచ్చినయెడల తనకు) పేదఱికము కలుగునను భయముచేత, పండితుఁడయిన నరుఁడు ధనమును ఇచ్చును (ఇయ్యనియెడల జన్మాంతరమందు తనకు) దారిద్ర్యము కలుగునను భయముచేతను.

విప్ర వటుః = బాలుఁడైన బ్రాహ్మణబ్రహ్మచారి.

వారాణ సీతి = (దం.) కాశీ పట్టణ నివాసముయొక్క వాసనచేత వాసనగల ఆత్మగలదానితో ఏమి కుక్కతో సామ్యమును పొందునా దీనుఁడైన ఇంద్రుఁడు? కర్మ సస్యానాం = కర్మలనెడు పైరులకు. ఊషరం క్షేత్రమ్ = చవుటి పొలము. కేన మీయతే = దేనితో పోల్పఁబడును?

౨౭. పు.—వినివృత్య = అవతలికిపోయి.

అర్థిని ఇతి = (దం.) యాచకుఁడు కవనము చేయునప్పుడు (రాజు తానును) కవనము చేయును, చదువునప్పుడు చదువును, పొగడుటకు మొగమెత్తఁగానే పొగడును, తర్వాత పోయెద నని చెప్పఁగా మౌనముగలవాఁడై కన్ను మూయును.

కవీనా మితి = (దం.) కవులయొక్క మనస్సను పొగడుచున్నాను దాఁటుచున్నదో ప్రతిభయొక్కబలముచేత.

యు దితి = (దం.) ఏది ఓడచేత నీళ్లను వలె లోకములను పదునాలుగింటిని.

భూధరాణామ్ శేఖరో మేరుః=పర్వతములయొక్క తలలోనివ్రా దండయయిన(పర్వతశ్రేష్ఠమైన) మేరువు. భూరి భూత ఉద్భవ ధరణ=గొప్ప పంచభూతములయొక్క పుట్టువునకు వహించుటకు.

స్తనన్ధయీ=చన్నుత్రాగెడు. గమ్భీరమ్ వచః=లోఁతయిన (అర్థపుష్టిగల) మాటను. న హి గాహతే=ప్రవేశింపదు. తోయనిధేః తలమ్=సముద్రముయొక్క అడుగును. వైణవీ యష్టిః=వెదురు గడ.

౫౮. పు.—చ్యుతా మితి=(దం.)జాఱినదానిని చంద్రునియొక్క రేఖను సురతకలహము చేత పగిలిన కంకణమును కూడ చక్రము చేసి, నగుమొగముగలదై పార్వతి అనెనో ఎవనిని చూడుమని, రక్షించును గాక శివుఁడును ఆ పార్వతియు ఆ క్రీడాచంద్రుఁడును దంతకాంతుల చేత నిండింపఁబడిన దేహము గలవాఁడు.

మణ్డలే=దేశమందు. మహాదరిద్రాణాం ధురి=మహాదరిద్రుల ముందఱ, అనఁగా మహాదరిద్రులలో మొదటివారుగా. పిపాసామ్=దప్పికను. మరుః=ఎడారి. కాతరాణామ్=భయపడువారియొక్క. సదనే=ఇంటియందు. పరస్య అర్థే=ఇతరుని కొఱకు.

సువర్ణేతి=తక్కినరాజులు బంగారముయొక్కయు రత్నములయొక్కయు బాహుపురులయొక్క ఆడంబరముల చేత (రాజులైయున్నారు.) సారమెఱిఁగినవాఁడైన భోజుఁడు విద్యచేతనే వారియొక్కపేరును (అనఁగా రాజు అను పేరును) పొందుచున్నాఁడు.

సుధాం గళన్తి=అమృతమును స్రవించునవి. విదగ్ధ సంయోజనమ్ అన్తరేణ=పండితుల వ్యాఖ్యానము లేకయే, నేర్పరుల (యిన తార్పగాండ్రయొక్క) తార్పుట లేకయే. వారాఙ్గనానామ్=బోగమువాండ్ర. జాతు=ఎప్పటికిని. తత్ వ్యతిరేకేణ=రాజాశ్రయము లేక.

పదవ్యక్తీతి=(దం.) మాటలయొక్క వ్యంజనచేత తెలుపఁబడిన మంచిమనస్సుగలది కూర్పుచేత మధురమయినదానియందు కవుల మార్గమందు దీనియందు స్ఫురించును విద్వన్మాత్రునియొక్క ప్రజ్ఞ;కా

దు సుమా కేళీ లేశమందలి యాసక్తిని తెలుపునట్టి కులస్త్రీయొక్క కడగంటిచూపుల రీతి కానిది నిజముగా వేశ్యలకు అగోచరము.

తా.—లజ్జామానవిభూషణ కులస్త్రీ తన కటాక్షమాత్రముచేతనే క్రీడాసక్తిని రవంత సూచించి తనయభిప్రాయమును స్పష్టపఱుచును; అట్లే మహాకవి వ్యంగ్యార్థప్రధానములయిన మాటలచేతనే పద లాలిత్యమును కొఱవడనీయకయే తన మంచియభిప్రాయములను స్పష్టపఱుచును. లజ్జామానవిహీన వేశ్య తనకోరికను బట్టబయలుగా చెప్పును; అట్లే సామాన్యకవి బట్టబయలుగా యావదభిప్రాయమును వాచ్యార్థప్రధానమయిన మాటలచేతనే చెప్పును. క్రీడాచంద్రుఁడు మహాకవి, తన పేరును చెప్పియుఁ జెప్పనట్లుగానే స్పష్టపఱిచినాఁడు.

౨౯. పు.—కజ్జ్కణమ్=మురుగు, జల (బాష్ప) బిందువు. తిలకమ్=బొట్టు, తిలోదకము. కర పల్లవే=చిగురువంటి చేతిలో. ప్రత్యర్థి యోషితామ్=శత్రు స్త్రీలయొక్క. జరా... సన్ధిః=ముసలితనముచే శిథిలమయిన సకలావయవములయొక్క కీళ్లుకలవాఁడు. సుకవేః పఞ్చాననస్య=సుకవియను సింహమునకు. పారణా=భోజనము.

వాహానా మితి= (తా.) ఇతరవాహానములను, ఇతరపండితులను ఇతర మనుష్యుఁడు (గ్రహించును). కవీంద్రులను ఉత్తమమయిన యేనుఁగులను ఇతరుఁడైన రాజు గ్రహించును.

పట్ట చేలైః=పట్టు బట్టలచేత. రాజ నన్దనాః=రాజ కుమారులు. బుధాగ్రే=పండితునియెదుట. సాధు=చక్కఁగా. వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాఁడు. ప్రోక్తాన్=చెప్పఁబడినవానిని (గుణములను).

ఖ్యాతి మితి=సత్పురుషుఁడు కీర్తిని పొందించును, సుకవి మాత్రమే కావ్యమును చేయును (సత్పురుషమాత్రుఁడు చేయలేఁడు); కమలమును నీరు పోషించును, లక్ష్మి నో సూర్యుఁడు గదా ఉంచును.

౩౦.పు.—పురస్ స్థిత మృగీ దృశా=ఎదుట నున్న లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీతో. మణ్డలేన్ద్ర) గృహం వినా=రాజుయొక్క

టఁ దప్పు. దైవేన హతాః=విధిచేత కొట్టఁబడినారు. గిరః=వాక్కు-లు. తరుణీ కృతాః=యౌవనవంతురాలిచేత చేయఁబడిన.

గుణ రాగిణో న భిద్యన్తే=గుణమందు ఆసక్తిగలవారు భేదపడరు అనఁగా ద్వేషింపరు. శశిని=చంద్రునియందు. తులా=త్రాసు.

ప్రా ప్యేతి=(దం.)పొంది తూనిక యధికారమును, ఏమి ఇసీ కల దు ఓత్రాసా గర్వము నీకు! నడుపుచున్నావు మిక్కి-లిబరువైనదానిని క్రిందికి, మిక్కి-లి తేలికయినదానిని మిక్కి-లియెత్తున పెట్టుచున్నావు.

కూపః=నూయి, బావి. బ్రువాణాః=చెప్పుచున్నవారయి. క్షార మ్=ఉప్పు. నిజ వేశ్మ=తన యింటికి. యయౌ=పోయెను.

౩౧, పు.—అవ జ్ఞేతి=(దం.) అవమానముచేత పగిలిన అనురాగ మును కూర్చుటకు ఎవఁడు సమర్థుఁడు? అదుకును పొందదు పగిలినది ల క్క- పూఁతచేత ముత్యము. వల్లభ=ప్రియ.

విషాద=దుఃఖ. అఘటితో వరమ్=కలుగకయేయుండిన మేలు. వృత=వారింపఁబడిన. విషాదీ=దుఃఖితుఁడు. జాత్యన్ధః=పుట్టుగ్రుడ్డి.

దోషాకర ఇతి=(దం.) దోషములకు గని (రాత్రిని చేయువాఁడు) అయినను, కుత్సితుఁడు(వంకర)అయినను, అపవాదగలవాఁడు (మ చ్చగలవాఁడు) అయినను, స్నేహితుని (సూర్యుని) అవసానకాలమం దు తాల్పఁబడిన ఐశ్వర్యము(ఉదయము)కలవాఁడు అయినను, ఇత్యా ది, ఉపైతి=పొందుచున్నాఁడు.

శ్వః=రేపు. అన్యేద్యుః=మఱునాఁడు. గతే అహ్ని=గడచిన దిన మందు, అనఁగా నిన్నను. అన్వహమ్=ప్రతిదినమును.

౩౨. పు.—మాయావినః=మాయగాండ్రు. సభాసదః=సభికులు.

భోజ ఇతి=(దం.) భోజుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడు (చంద్రకళను పొంది నవాఁడు) శివుఁడే, కాళిదాసును గౌరవించినందున; పండితులలో (దేవతలలో) చేయఁబడినాఁడో రాజుగా (రాజు అని చంద్రునికి కూ

డ పేరు) ఏభోజుని చేత దోషములగని (రాత్రిని చేయువాఁడు) అయి
నను ఇతఁడు (ఈ కాళిదాసు).

తామ్బూల వాహినీ=తామ్బూలమును అందియిచ్చునది. సుభగే=
చక్కనిదానా. గళయతి=జాఱిపోవునట్లు చేయుచున్నాఁడు.

౩౩. పు.—చరణ సంవాహన సేవామ్=పాదములు ఒత్తుటయను సే
వను. జాగరూకమ్=మేలుకొన్నవానినిగా. కిం జాగర్షి=మేలుకొని
యున్నావా? అపధ్వనిమ్=నిశ్శబ్దతను. పరేద్యుః=మఱునాఁడు. శ
యానః=పరున్నవాఁడై. రజత=వెండి. ముద్గ దాళీమ్ పర్యవేషయత్=
పెసర ప్రప్పును వడ్డించెను. జిజ్ఞాసమానః=తెలిసికొనఁగోరి. గద
వ్యాళీ=రోగమునకు సర్పము, అనఁగా రోగమును పోఁగొట్టునది. వి
తుషా=పొట్టులేనిది.

అద్ధ ఇతి=(దం.) అన్నమనెడు ప్రియునితోడి సంగమమందు అ
యినది పోయిన అవికగలది (అనఁగా అవికను విప్పివేసినది).

మనాక్ స్మేర ముఖీ=ఈషత్తు నగు మొగముగలది. ప్రతిభాతి=
తోఁచుచున్నది. ప్లుతమ్=దుముకుటను. అవర్షణమ్=వానలేమిని.

౩౪. పు.—బహూనా మితి=అనేకులైన యల్పబలులయొక్క స
మూహము దాఁటరానిది; గడ్డిపోచలతో చేయఁబడుచున్నది త్రాడు,
కట్టఁబడుచున్నవి దానితో ఏనుఁగులు.

సంక్రామతి=తగులునో. దర్పణే ప్రతిచ్ఛాయా=అద్దములో
ప్రతిబింబము. దయితే మయి విద్యమానాయామ్=ప్రియుఁడా నేను
ఉండఁగా. మత్ గృహ అన్తః కుహరే=నా యింటి లోపలి గుహ
యందు. నితాన్తమ్ విబడతమా=మిక్కిలి దట్టమయినది.

ఇక్షో రితి=(దం.) చెఱుకుగడయొక్క చివరనుండి వరుసగా
కణుపు కణుపునందును ఏప్రకారము అధికరుచి (కలుగునో) ఆప్రకా
రము సజ్జనుల చెలిమి. విపరీతుల మైనవారి (అనఁగా దుర్జనులదో) విప

రీతమయినది (అనఁగా చెఱుకుయొక్క మొదటినుండి వరుసగా కణుపుకణుపునందును రుచి తగ్గినట్టే తగ్గిపోవుచుండును.).

౩౫. పు.—శోకేతి=శోకమను శత్రువునుండి రక్షించునది, అనురాగమునకు నన్మకమునకు చోటు. సృష్టమ్=సృజింపఁబడ్డది.

హాసపరా=నవ్వుచు. కామినీభిః=కాముకురాండ్రచేత. సతీ మసతీం వా=పతివ్రతనుగాని అంకుటాలినిగాని. మరిష్యామి=చచ్చెదను. లోహాగోళకమ్=ఇనుపగుండును. సజ్వమ్=అగ్నిత్రాటితో కూడుకొన్నదానినిగా. జగచ్చక్షుః=ఓసూర్యుఁడా. జాగ్రతి=మెలఁకువయందు. సుషుప్తౌ=గాఢనిద్రయందు. భావితః=తలంపఁబడ్డినవాఁడు.

దివ్యత్రయమ్=కాల్చినగుండును చేత నెత్తుట, ధనుస్సునుండి బాణమును ఒకఁడు ప్రయోగించి పఱుగెత్తుకొనిపోయి ఆబాణమును తెచ్చువఱకు నీళ్లలో మునిఁగియే యుండుట, కుండలో పెట్టియున్న నాగుఁబామును చేత నెత్తుట, ఇవి మూఁడు దివ్యప్రమాణములు.

౩౬. పు.—వియోగినీ=పతినెడఁబాసినట్టి. శక్రరహితేవ సుధర్మా=ఇంద్రుఁడు లేని దేవసభ వలె. అవధిమ్ అభిధేహి=గడవును చెప్పు. సందేశమ్=వార్తను. తారుణ్యా మదేన=యౌవన గర్వముచే.

౩౭. పు.—ఉమా రూపస్య=పార్వతీ స్వరూపునితో. సంగ్రామేషు=యుద్ధములో. భటేన్ద్రామ్=ఉత్తమభటులకును. దీప్తిః=ప్రకాశము. యది రోచతే=రుచించు నెడల. ప్రముషిత చన్ద్రమసి=దొంగిలింపఁబడిన చంద్రుఁడుగల, అనఁగా చంద్రుఁడు లేని, అనఁగా చీఁకటిగల. బలీవర్ద వ్యూఢేషు శకటేషు=ఎడ్లచేత మోయఁబడిన బండ్లలో. వేశ్యా.ఛేటీమ్=భోగముదాని చేడియను. పరితః=చుట్టు.

౩౮. పు.—వాసాంసి=వస్త్రములను. హితానుబద్ధా=హితముతోకూడినది. చారణః=నెఱవిద్యవాఁడు. జిగమిషవః=పోఁగోరినవారు. విపశ్చిత్=పండితుఁడు. ఆషాఢి=చదువఁబడినది. పుంరూపేణ=పురుష రూపముచేత.

౩౯. పు.—ఉత్తార్య=దింపి. ఝటితి=శీఘ్రముగా. ఆలోచయిత్వా=ఆలోచించి. వేద=ఎఱుఁగుదును.

తులనామితి=(దం.) సామ్యమును ఔను అనుసరించును చంద్రుఁడు ముఖచంద్రునియొక్క సుమా ఈబిడయొక్క; ఔన్ను అని వర్ణింపఁబడుచున్నది; ఎట్లు పోలిక అతనికి పాద్యమియందు చంద్రునికి!

వ్యవసిత=ఉద్దేశింపఁబడిన. రుక్మాణామ్=బంగారములయొక్క అనఁగా వరహాలయొక్క. వ్యధాయి=చేయఁబడినది. మదీయ నగరమ్ అధ్యాస్తే=నా పట్టణములో నున్నాఁడు.

౪౦. పు.—తురఙ్గాః పల్యాణ్యాన్తామ్=గుఱ్ఱములకు జీను వేయవలసినది. వ్యగ్రః=ఆసక్తుఁడు. అశ్రౌష్మ=విన్నాము. సంభూయ=గుంపుకూడి. యత్ర చారణ ప్రసఙ్గః సమజని=ఎక్కడచారణునితోడి కూడిక కలిగెనో. చరతాం చోరాణామ్=సంచరించుచున్న దొంగలయొక్క. పదత్రాణం త్రుటితమ్=చినిఁగిన పాదరక్షను. చర్మకార=మాదిగవాని.

ఉపస్థితే ఇతి= (తా.) ఆపద వచ్చినప్పుడే అందుమూలముగా పురుషులయొక్క కూడిక (స్నేహము) కొలువఁబడును(పరీక్షింపఁబడును). గాలి వీవనప్పుడు దూదిరాశికిని పర్వతమునకును ఏమియు భేదము అగపడదు గదా.

ఆపత్ నికష పాషాణో=ఆపదయనెడు ఒర గల్లునందు.

౪౧. పు.— అత్ర=దుఃఖము వచ్చినప్పుడు. అతిరేచ్యతే=ఎక్కువై యున్నది.

కాళిదాస ఇతి= (దం.) కాళిదాసా, విద్యయొక్క ఉల్లా, దాసునివలె తఱుమఁబడితి వేని రాజమార్గమందు పోవుచు ఇందు, ఇతరులకు, అందు ఏమి అవమానము?.

శకున్తః=పక్షి. మార్జయతి=తుడుచుచున్నాఁడు. ప్రసన్నః=తుష్టుఁడై.

పరిపత తీతి=(దం.) పడుచున్నాఁడు సముద్రములో సూర్యుఁడు, కమలములయొక్క కడుపులలో మత్తెక్కిన తుమ్మెద(పడుచున్నది), ఉద్యానవన వృక్ష రంధ్రమందు పక్షి (పడుచున్నది), యౌవన వంతురాండ్రయందు మెల్ల మెల్లఁగా మన్మథుఁడు (పడుచున్నాఁడు).

౪౨. పు.—ఉక్త్యా=మాటచేత. వదాన్య=దాత. తామ్ర అభావః=రాగియొక్క లేమి. శృఙ్ఖలైః=సంకెళ్లచేత. శాసనపత్త్రైః=(దాన) శాసనపురేకులచేత. పత్నీ=భార్య. సపాద శతమ్=పాతికతో కూడిన నూఱు, అనఁగా నూటయిరువదియైదు. భవకాః=వుక్కలు. ఉధార=ధరించెను.

౪౩. పు.—రిక్తి శాఖినః కృపాణీ వాణీ=దారిద్ర్యమనెడు చెట్టునకు కత్తియయిన విద్య (ఎప్పుడును కాశీపట్టణము విద్యాస్థానము).

దే వేతి=(తా.) ఓరాజా నీ ఈవియను సముద్రములో మునుఁగుచున్న దారిద్ర్యమునకు మదపుటేనుఁగులదొర (౧ ఏనుఁగులుకలవాఁడు, ౨. ఏనుఁగు) ఎవఁడును (ఏదియు) చేపట్టును(తొండముయొక్క పట్టును) ఇయ్యఁడు (ఇయ్యదు).

• త్రింశత్=ముప్పది. విలోచనః=గ్రుడ్డివాఁడు. దదానమ్=ఇచ్చుచున్నవానిని. వదన=ముఖము.

ఘట ఇతి=(దం.) కుండ పుట్టు చోటు, లేళ్లు పరివారము, భుజపత్త్రి వస్త్రము, అడవిలో నివాసము, దుంపలు మొదలయినవి ఆహారము; ఇట్టి గుణముగలవాఁడు అగస్త్యుఁడు సముద్రమును ఎందుచేత చేసెనో (ధరించెనో) కమలమువంటి అరచేతియొక్క పల్లములో; (అందుచేత) కార్యసిద్ధి మహిమయందున్నది మహాత్ములకు, లేదు సాధనములో. మూల్యమ్=ఖరీదు.

౪౪. పు.—రథ స్యేతి=(దం.) రథమునకు ఒకటే చక్రము, పాములతో కట్టఁబడినవి ఏడుగుఱ్ఱములు, (కాలు ఊనుకు) పట్టులేనిది దారి, కాళ్లు లేనివాఁడు సారథి కూడ; సూర్యుఁడు పోనే పోవుచు

న్నాఁడు తుదకు ప్రతిదినము హద్దులేని ఆకాశముయొక్క; కార్య సిద్ధి.—

విజేత వ్యేతి=(దం.) జయింపవలసినది లంక, కాళ్లతో దాఁట వలసినది సముద్రము, శత్రువు పులస్త్యబ్రహ్మయొక్క మనుమఁడు, యుద్ధభూమిలో సహాయులా కోఁతులు, కాలుబంటు మనుష్యమాత్రుఁడు ఇతఁడు, సమస్తమును సంహారించెను రాక్షసకులమును; కార్య సిద్ధి.—

చమ్పకలతామ్=సంపంగితీఁగను. సృప్తహామ్=కోడలిని.

ధను రితి=(దం.) ధనుస్సు పువ్వులది, నారి తుమ్మెదలమయము, చంచలదృష్టులుగల స్త్రీల దృష్టులయొక్క అగ్రము బాణము, చెలికాఁడును మందమతియైన (జలస్వరూపుఁడైన) చంద్రుఁడు, తానును ఏకాకి దేహములేనివాఁడు (మన్మథుఁడు), సకలలోకమును కలఁత పెట్టుచు న్నాఁడు; కార్యసిద్ధి.—అనర్ఘ్యాక=వెలలేని.

౫౫. పు.—పన్థా ఇతి=(దం.)ఓ దారీ తగ్గింపుము దూరమును, వదలుము నీ కఠోరతేజమును ఓసూర్యుఁడా, ఓ శ్రీమంతుఁడా వింధ్యపర్వతమా కరుణింపు దయతో ఇప్పుడే దగ్గఱకు రమ్ము; ఈప్రకారము దూరము పరుగెత్తుటచేత ఆయాసముగలదైన చూచి తమప్రియురాలిని ఓశ్రీమంతుఁడా భోజరాజా నీ శత్రువులు ప్రతిదినమునను మొఱ పెట్టుచున్నారు మూర్ఛపోవుచున్నారు.

ప్రాన్తేషు=అంచులయందు. ముమోచ=పెట్టెను. మృగయా ధ్వనేన=వేట తమిచేత. వరాహమ్=పందిని. అమర వాణీ పరిజ్ఞానమ్=దేవభాషా (సంస్కృతభాషా) జ్ఞానము. కలమాక=వరిని.

కలమా ఇతి=(దం.) వరి పంటచేత వంగినదై క్రిందిప్రదేశమునుండి ఆఘ్రాణింపఁబడిన పరిమళముగల మొల్లఁగలువలుగలదై, గాలిచేత కొంచెము కదపఁబడిన తలగలదై, మిక్కిలి చేయుచున్నది పరిమళముయొక్క తాగడుటను.

౪౬. పు.—న తే అభిధాస్యామి=నీకు చెప్పను. నిధానమ్=ని క్షేపము. జ్ఞాపయితుమ్ అభ్యాగామ్=తెలియఁజేయుటకు వచ్చినాను. ఉద్ఘాట్య=తెఱచి.

రాజన్ ఇతి=(తా.) ఓరాజా నిన్ను భూలోకమునకు వచ్చినచంద్రునిఁగా చూచి, రత్నరాశియను మిషచేతను నక్షత్రములు (చంద్రుని భార్యలు) వచ్చినవని తలఁచెదను.

లోకోత్తరమ్=లోకముకంటె పైదానిని (సర్వశ్రేష్ఠమును).

అబద్ధేతి=కట్టఁబడినమాయజాలుచేత దట్టమయిన గోడవంటి మెడగలది ఎక్కింపఁబడెనేని అధికారమును (అధికారమంను) సింహము యొక్క కుక్క, మదపుటేనుఁగుయొక్క గట్లవంటి కుంభస్థలములను పగులఁగొట్టుటయందు ఆసక్తమయినదానియొక్క ధ్వనిని చేయునా ఏమి సింహముయొక్క?

౪౭. పు.—ఆపన్నః=ఆపదలోనున్నవాఁడు. న వైదుష్యమ్=పండితులకుఁదగినది గాదు. ఉపపన్నమ్=(చేతికి) దొరకినది. ప్రజాపతేః=బ్రహ్మయొక్క. అంశు=కిరణము. తపన కర క్లాన్త=సూర్యుని కిరణములచేత వాడిన. లుబ్ధక వధూః=బోయవానిభార్యను, లేక, బోయదానను. పలమ్=మాంసము. శ్యామమ్=కొంచెము.

౪౮. పు.—సహజ మితి=వాస్తవమును చెప్పెదను రాజా దయతో వినఁబడునెడల, పాడుచున్నారు నీ శత్రువుల భార్యల కన్నీటి యేళ్ల తీరములయందు సిద్ధస్త్రీలు, పాటచేత గ్రుడ్డివై గడ్డిని మేయుటలేదు లేళ్లు; అందుచేత మాంసము దొరకలేదు.

గవాక్షే=కిటికీలో.

ఇత ఇతి=ఇక్కడ ఇక్కడ నీళ్లచే పగులఁగొట్టఁబడిన దరిగలది ఆనకట్టు సముద్రముయొక్క, ఇటువైపు దాఁటరాని స్వరూపముగలది విస్తారమయిన మంచు బురదగల కొండ యిది, ఇప్పుడు జరుగఁగా ఏనుఁగులయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్కయు నీరాజనకృత్యము, ఎటుఁ

గను పోవుదురో నీ శత్రువులు ఏమార్గము చేత. (ఎటుపోవుటకును మార్గములే దని తా. ఏనుఁగులకును గుఱ్ఱములకును ఆరతి యెత్తుటచేత జయము కలుగును.)

హాయమ్=గుఱ్ఱమును. ప్రతస్థే=బయలు వెడలెను. ఆరోపితేన్ధనమ్=మోపబఁడినవంటచెఱకుగలవానిని.

కియన్మానమ్ జలమ్ విప్ర=ఓబ్రాహ్మణుఁడా నీరు ఎంతలోలతగలది. ఎంతలోఁతు అనక ఎంతలోలత యని యడుగుట పొరఁబాటు. జానుదఘ్నం నరాధిప=మోకాలులోఁతు రాజా. బ్రాహ్మణుఁడు లోఁతును స్పష్టముగా తెలియఁజేయు దఘ్నచ్ ప్రత్యయమును ప్రయోగించి మానశబ్దప్రయోగమందలి పొరఁబాటును తెలిపినాఁడు.

దాపయతి=ఇప్పించుచున్నాఁడు అనఁగా ఇమ్చున్నాఁడు.

౪౯. వృ.—రాజ న్నితి=(దం.) రాజా బంగారపు ధారలతో నీవు అంతట వర్షించుచుండఁగా, దౌర్భాగ్యమను గొడుగుచేత కప్పఁబడియున్న నామీఁద పడవు బిందువులు.

త్వ యీతి=(తా.) మేఘుఁడవయిన నీవు వర్షించుచుండఁగా (ఆ వర్షముచేత) అన్నిచెట్లును చిగిర్చినవి, జిల్లేడు చెట్లమయిన మాకు ముందున్న యాకులయందు సందేహము. (ఇతరులకు నీవు విశేషముగా బహుమానము లిచ్చుచున్నావు. నాకు నీవలన సంభావనలేదు సరియే గదా, నాకట్టలమోపు కూడ పోవు నని భయ మగుచున్న దని తా.)

ఏక మితి=ఇతని (భోజుని) యుద్దేశ్య మొకటి ప్రయత్నము మఱి యొకటి; ఇతరునికి (సరాబునకు) పనిలో భయము లేదు. సదా నూర్యుని చేత (భోజుని చేత) తఱుమఁబడుచు నేయున్నది(న్నాను), సదా చీఁకటి (సేను) పరువెత్తుచు నేయున్నది(న్నాను).

జానుదఘ్నప్రభావాత్= (జానుమానమ్ అనక) జానుదఘ్నమ్ అన్నందునను. దారిద్ర్య విడమ్బితః=దారిద్ర్యము చేత వంచితుఁడు.

౫౦. పు.—కా స భేతి= (తా.) శుకుఁడు దేనికి సంతోషింపఁడో ఆసభ యేమిసభ? ఇత్యాది. సూత్ర బద్ధాః=దారముతో కట్టివేయఁబడిన. మిత్ర=సూర్యుఁడు, చెలికాఁడు. ఔర్వః=బడబానలము. బాడబ=బడబానలము, బ్రాహ్మణుఁడు. తటిత్=మెఱుపుతీఁగ.

౫౧. పు.—చిన్తామణిభిః జగత్ నో జీవతి=చింతామణులచేత ప్రపంచము జీవింప లేదు. నిరన్తరం జల భరైః తామ్-ఉర్వరాం సిఞ్చతా ధారేయేణ అద్య ధురం వహతా అమ్భోదేన త్వయా జగత్ జీవతి మన్యే=సదా నీటి బరువులచేతను ఆ సర్వసస్యాఢ్యయయిన భూమిని తడుపుచున్న భారమువహించునట్టి ఇప్పుడు భారమును వహించుచున్న మేఘుఁడవయిన నీచేత లోకము జీవించుచున్నది (అని) తలఁచుచున్నాను. భిత్తౌ=గోడలో. వ్యక్తాని=స్పష్టమయిన. సంచిత=కూడఁబెట్టిన. వ్యఙ్గాః=అంగహీనులు. కుష్ఠినః=కుష్ఠరోగులు. పఙ్గవః=కుంటివారు. అశ్నన్తి=అనుభవించుచున్నారు. దేహినః=ప్రాణులు.

౫౨. పు.—ప్రమోదభరాత్=సంతోషాతిశయముచేత. చేతోహరాః=మనోహరమయినవారు. ప్రణయ గర్భ గిరః=అనురాగ యుక్తమయిన వాక్కు కలవారు, వల్గన్తి=నడచుచున్నవి. దన్తి నివహాః=ఏనుఁగుల సమూహములు. తరళాః=చంచలములయిన.

నయనయోః సంమీలనే=కన్నులయొక్క మూయుటయందు, కన్నులు మూసినప్పుడు, చచ్చినప్పుడు. పణ్యవీథ్యామ్=బజాఱులో. పట్టదుకూలాని=పట్టువస్త్రములు. రాజకీయాః=రాజసంబంధమయినవారు. నికటే=సమీపమునకు. పటః=వస్త్రము.

భేకై రితి= (దం.) కప్పలు రంధ్రములలో శయనించునవి చచ్చినట్టే (పడియుండినవో), భూమిలోనికి చొచ్చినవో తాఁబేళ్లు, కొట్టిచేఁపలు గొప్ప బురద బల్లలమీఁద దొర్లుటచేత ఎందులో మాటిమాటికి మూర్ఛపోయినవో, ఆ యెండు సరస్సులో అకాలమేఘు

ము వచ్చి దానిని చేసినది, దేనిచేత కుంభస్థలమువఱకు మునింగిన య
డవి యేనుంగులయొక్క సమూహములచేత నీరు త్రాగఁబడుచున్నదో.

విష్ణ్వాఖ్యః=విష్ణువను పేరుగలవాఁడు.

౫౩. వృ.—ధారాధీ శేతి=ధారా (పట్టణపు) రాజా భూలోక
మండలి మహేంద్రులను లెక్కపెట్టుటయందు ఉత్సాహము గలవాఁ
డై దేనిని ఈ బ్రహ్మదేవుఁడు నీ లెక్కను చేసెనో బలపపు ముక్క
తో గీతను ఆకాశమందు, అది యే యీ దేవనది (ఆకాశగంగ) అ
యెను; నీ సాటి రాజు లేనందున దానిని (ఆబలపపుముక్కను) పాఱ
వేసినాఁడు; అదే యిది భూమి మీఁద మంచుకొండ.

జీర్ణ మపి=ప్రాఁతదయినను.

.నిరవద్యాని=(దం.) నిర్దోషమయిన పద్యములు కలిగినయెడల ద
రిద్రునికి ఏమి లోపము? కక్ష నిక్షిప్తః=చంకలో పెట్టుకొనఁబడిన.

ఏతే ష్వితి= (దం.) వీనిమీద అయ్యో బలమయిన గాలిచే రేపఁ
బడిన దావాగ్నులచే కబళింపఁబడిన చెట్లమీఁద నీటిని ఓ మేఘమా
వదల వేని వదలకుము, పిడుగును మఱి పడవేసెదవు నిర్దయుఁడా ఏ
హేతువుచేత?

౫౪. వృ.—శోచ్యత మే ఽమయి=మిక్కిలి కనికరింపఁదగిన నావిష
యమై. సోమనాథేన కల్పద్రుమాయితమ్=సోమనాథుఁడు కల్పవృ
క్షమువలె ఆచరించినాఁడు. వన వీరుధామ్=అడవి తీఁగలకు. న తర
తి=ఇయ్యఁడు (ఇయ్యనియెడల). ఫణా ఫలక స్థితామ్=పలకలవంటి
పడగలమీఁద నున్నట్టి. కమఠ=తాఁబేలు. పయోనిధిః క్రోడాధీనమ్
కురుతే=సముద్రుఁడు రొమ్ములో పెట్టుకొనుచున్నాఁడు. చరిత్రవి
భూతయః=చరిత్రైశ్వర్యములు, ఉత్కృష్టచరిత్రములు. నిస్సీమానః=
హద్దులేనివి. నీడతా త్వద... ఉేన చాత కేన=పడియున్నట్టియు నీశ
దురున్నా తెలుపఁబడిన వెదకిలఁబడియున్న ముక్కగలిగినట్టియు వా
నకోయిలచేత.

౫౫. పు.—ఆస్తామ్ తావత్=అటుండ నిమ్ము. ధిక్ జీవితమ్=బ్రదుకు నింద్యము, ఛీ ఈబ్రదుకేల. భాణ్డారిక=ఓ కోశాధికారీ. జలధౌ=సముద్రమందు. యావన్తిఆసన్=ఎన్నియుండినవో. తావన్తః=అన్ని. ఉదార=ఓదాతా. మా భూత్=కాకుండును గాక. ఇయమ్=ఈనక్షత్రరూపమునను న్న. దుశ్శీలతా భాజనమ్=దురాచారమునకు పాత్రము.

౫౬. పు.—నిర్జ్ఞాతమ్=చక్కఁగా తెలిసికొనఁబడినది. ప్రసాదే=దయయందు. తృణకణాయతే=గడ్డిలేశముగా ఆచరించుచున్నది (అగుచున్నది). క్షీరాబ్ధి తుల్యమ్=పాలసముద్రముతో సమానముగా. న క్షమతే=ఓర్వఁజాలదు. గ్రీష్మ ఊష్మణా=వేసవియొక్క వేఁడిచేత. వర్ష తావత్ కియత్=వర్షింపుము అందాఁక కొంచెము. ఆస్తర ఆసన్న=పడకకు సమీపస్థుఁడవు. ఉపవీత=జంధెము.

౫౭. పు.—క్షుత్క్షామా ఇతి= (దం.) ఆఁకలిచేత క్షయించిన శిశువులు శవముల వలె, మిక్కిలి మందమయిన యభిప్రాయముగలవారయిన (ఆదరము మానిన) బంధువులు, అంటింపఁబడినది పగిలిపోయిన గరిగపిడత లక్క లేశములచేత, (ఇదంతయు) నన్ను అట్లు బాధింపదు; (నా) భార్యచేత చినిఁగిపోయిన బట్టను కుట్టుకొనుటకు చేసి స్వరవికారముతో కూడుకొన్న నవ్వుచు (నవ్వి) కోపగించుచున్నదైన ఎదుటియింటి వాని యిల్లాలు సూదిని ఎట్లు యాచింపఁబడినదో. (ఎదుటింటి యిల్లాలిని సూది అడుగుట ఎట్లు బాధించెనో అట్లు అని పూర్వార్ధముతో అన్వయము.)

అభ్యుద్ధృతా ఇతి= (దం.) చక్కఁగా ఉద్ధరింపఁబడినది(పాలింపఁబడినది, ఎత్తఁబడినది) భూమి, ఖండింపఁబడినది శత్రుసమూహము, గ్రహింపఁబడినది బలవంతునిచేత బలవంతులయిన రాజులయొక్క సిరి (బలిచక్రవర్తియొక్క ఐశ్వర్యము), ఒకజన్మమందు చేయఁబడిన

దో ఏది యీాయాావనవంతునిచేత, మూఁడు (వరాహ పరశురామ వామన జన్మములలో) దానిని చేసెను పురాణపురుషుఁడు (విష్ణుమూ_ర్తి).

హరిణ్యాం బాణేన విద్ధాయా మపి=లేడి బాణముచే కొట్టఁబడినను,

శ్రీభోజే ఇతి= (దం.) శ్రీమంతుఁడైన భోజరాజు వేఁటకు పోయినను, త్వరగా విల్లు ఎక్కు_పెట్టఁబడినను, చెవి చెంతకు వచ్చినను (అనఁగా నారిని చెవివఱకు ఆకర్షించినను), పిడికిటినుండి జాతి బాణము దేహములో గ్రుచ్చుకొన్నను, (ఉన్న) చోటినుండి పాఱిపోలేదు, కదలలేదు, వణఁకలేదు, దుముకలేదు, లేడి;నాకు వశ్యునిగా చేయును (నా) ప్రియుని మన్మథుఁడు ఇతఁడు అనెడు ఆశచేత. (భోజరాజు మన్మథునివంటి సుందరుఁడని తా.)

జాహ్నవీ=గంగానది. విదుషీ=విద్వాంసురాలు.

౫౮. పు.—భోజ ఇతి= (దం.) భోజునియొక్క ప్రతాపమను నిప్పు క్రొత్తది ఇది ప్రకాశించుచున్నది రాజుల పట్టణప్రదేశములయందు; ఏభోజప్రతాపాగ్ని ప్రవేశింపఁగానే శత్రురాజులయొక్క గడ్డి మొలచుచున్నది ఇంటి ముంగిళ్లయందు. (సామాన్యమయిన యగ్నికి గడ్డికాలిపోవును, ఈయగ్నికి మొలచును అని దీనియందు అపూర్వత్వము. ఈయన ప్రతాపమునకు జడిసి శత్రురాజులు తమపట్టణములు వదలి పాఱిపోఁగా అవి పాడై అందు గడ్డి మొలచె నని భావము.)

శ్రీమ న్నితి= (దం.) శోభాయు_క్తమయిన ఓగంధపుచెట్టా కలవు అనేకములు ఆ చెట్లు అడవిలో వేనికి పరిమళమున్మాత్రము ఉండును బహుశః పువ్వుల శోభతో (పువ్వు లున్నంతకాలమ్మే). ప్రత్యవయవమందును చక్కఁగాచేయఁబడిన ఆ తెల్లని కొనియాడఁబడిన ప్రసిద్ధస్వరూపుఁడవయిన ఏ యీ పరిమళ గుణము నీచేత ప్రకటింపఁబడినదో ఎక్కడ అది ఇక్కడ (కడమచెట్లలో) చూడఁబడును?

సూత్రధారీ=నటి.

బలి రితి= (దం.) బలి (చక్రవర్తి) పాతాళము నివాసము గాఁగ లవాఁడు క్రిందుచేయఁబడినాఁడు, ఆశ్చర్యము ఇందు ఏమి? క్రిందు చేయఁబడినది స్వర్గముననున్న దైనను ఆశ్చర్యము కల్పవృక్షము నీచే త! (బలికల్పవృక్షములకంటె భోజరాజు దాత యని తా.)

౫౯. పు.—సహకార తరోః=తీయమామిడి చెట్టుయొక్క. వితతాః=వ్యాపించినవి.

పరిమ శేతి=సువాసనయొక్క అతిశయముచేత కూడుచున్న తుమ్మెదల సమూహముచేత చీల్పఁబడిన చిగుళ్లుకల చెట్లు కొద్ది.

భాగ్యాధీనాః=అదృష్టాధీనములు. భూతి=ఐశ్వర్యముయొక్క. ధనసంచయకర్త్రాణి=ధనముయొక్క కూర్చుటయొక్క కర్తలు, అనఁగా ధనమును కూర్చునవి. పృథగేవ హి=వే రే సుమా.

ఆత్మాయత్త ఇతి=(దం.) స్వాధీనమైయుండఁగా గుణసమూహము, గుణములేమి నిందింపఁదగినది. అదృష్టాధీనములయియుండఁగా ధనములు, పురుషులకు ఏమి దోషము? (గుణహీనత దోషముగాని ధనహీనత గాదు అని తా.)

అస్ఖలిత... ప్రసరః=తడఁబడని ... విజృంభణకలవాఁడు.

౬౦. పు.—వాఙ్మయ జాతమ్=వాక్స్వరూపముయొక్క సమూహమును. హస్త అమలకవత్=చేతిలోని ఉసిరికకాయవలె.

ధారాధరః ఇతి=(దం.) మేఘము (ధారగలది) నీకత్తి యిది, ఓరాజా ఆశ్చర్యమే వర్షించుచున్నవి శత్రు (స్త్రీ) జనములకన్నులు; (వారు నీకత్తిచేత తమభర్తలు తెగఁగా ఏడ్చుచున్నారని భావము). ధనము తో (ఒరతో) ఎప్పుడా సాంగత్యములేమి యుద్ధములో దీనికి (కత్తికి), పేదఱికము కలుగుచున్నది (నీ) శత్రు రాజులకు. (యుద్ధములో నీకత్తికి జడిసి శత్రువులు తమసిరి నంతయు నీకిచ్చి పేద లైరని భావము.)

కిం జాత ఇతి=ఏల పుట్టినావు (మొలచినావు) నాలుగుదారుల నడిమి కలో? మిక్కిలిదట్టమయిన నీడగలవాఁడవు అయినావు ఏల? నీడచే

కప్పఁబడినవాఁడ వయినను ఫలములుగలవాఁడవు అయినా వేల? ఫల భారములతో నిండినవాఁడ వయినను ఏల వంగినావు? ఓ మంచిచెట్టా సహింపుము ఇప్పుడు చాలసేపు కొమ్మలయొక్క అగ్రములయొక్క (అగ్రములను) లాగుట కదపుట త్రుంచుట విఱుచుట (వీనిని) జనుల వలననుండి నీవే అయిన (చతుష్పథములో మొలచుట మొదలయిన)దుష్టచేష్టలచేత. (దుష్టునియొద్దికి వత్తురా? నీవు సౌమ్యుఁడవును దాతవును గనుక నీయొద్దికి యాచకులు వచ్చుచున్నారు—అని భావము.)

కూర్మ ఇతి=(దం.) తాఁబేలు పాతాళగంగయొక్క (భోగవతియొక్క) నీటియందు విహరించునుగాక, ఆపాతాళగంగయొక్క గట్టున మొలచిన తుంగముస్తెలను గ్రహించునుగాక ఆదివరాహము, సల్లించుకొనునుగాక పడగల సమూహమును నాగేంద్రుఁడు, దిగ్గజములు తామరతూండ్లయొక్క భక్షణ వ్యాపారమును చేసికొనునుగాక, పర్వతశ్రేష్ఠములు అన్నియు యథేచ్ఛముగా సంచరించునుగాక, నీవు మోయుచుండఁగా ఓప్రభూ భోజా దేవతను భూమిని (భూదేవిని). (కూర్మాదులు సదా భూమిని మోయుచున్నవి, భూభారమును భోజరాజు వహింపఁగానే వానికి తమ నౌకరీనుండి ఆటవిడుపు గలిగెనని భావము.)

౬౧. పు.—వదాన్యః=దాత. సంజల్పవత్=ముద్దుమాటలవలె. ఏలా ఉశీర=ఏలకులు వట్టివేరు. లసత్=ఒప్పుచున్న. జాజీ... తామ్=సన్నజాజిపువ్వులు పాదిరిపువ్వులు మొగలిపువ్వులు వీనిచేత పరిమళవంతముగా చేయఁబడిన మంచినీళ్లు తేఁబడునుగాక. మాగధః=వంది.

వక్త్రాంభోజ మితి=(దం.) ముఖ కమలములో సరస్వతీనది (విద్య)వసించియున్నది. శోణమనెడు ఏఱే (ఎఱ్ఱనిదే) అధరోష్ఠము నీది. చేయి శ్రీరాములయొక్క పరాక్రమముయొక్క స్మరణను చేయుటయందు సమర్థమయినది దక్షిణదిక్కున నుండునది (కుడిది) నీది సము ద్రము: (ముద్దుటుంగరముగలది), నదులు (సేనలు) ప్రక్కను ఇవి

ఎట్లును నీయొక్క వదలనే వదలవు సదా, తేటగాయుండఁగా మనస్సు, ఏల కలిగెను చెప్పుము రాజా నీకు నీళ్లుత్రాగుటకు కోరిక?

అష్టా వితి=(దం.) ఎనిమిది బంగారపు (వరహాల) కోట్లు, తొంబది మూఁడు ముత్తెముల తులలు (౧౦౦పలములు=౧తుల), ఏఁబది మదము యొక్క వాసనచేత మదించిన తుమ్మెదలుగలవి కోపముచేత గర్వించి నయేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు పదివేలు, లోకములో (నంతయు) నేర్పుగల వేశ్యలు నూర్గురు, ఈయఁబడినది పాండ్యరాజుచేత కప్పము మాగధు నికి ఇయ్యఁబడునుగాక.

శీతార్తమ్=చలిచే బాధపడుచున్నవానిని.

శీతే నేతి=(దం.) చలిచేత అధివసింపఁబడినవాఁడనైన మాఘమాసపు నీళ్లవలె, చింతాసముద్రములో మునుఁగుచున్న, చల్లారిన పేఁడిగల, పగిలిన క్రిందిపెదవిగల, బుసకొట్టుచున్న, ఆఁకలిచేత క్షయించిన కడుపుగల—నాకు, నిద్ర ఎక్కడికో అవమానింపఁబడిన ప్రియురాలి వలె వదలి దూరము పోయినది, మంచిపాత్రునికి దానముచేయఁబడిన సిరివలె క్షయింపకున్నది రాత్రి.

౬౨. పు.—దివా=పగలు. జాను భాను కృశానుభిః=మోఁకాళ్లు సూర్యుఁడు నిప్పు వీనిచేత.

ధారయి త్వేతి=(దం.) ధరించి తమ స్వరూపమును అధికమయిన యీవియే ధనముగాఁగలవాఁడా, ఇప్పుడు విడిపింపఁబడినారు బలిచక్రవర్తి కర్ణుఁడు మొదలయినవారు తమ కీర్తియనెడు రహస్యపు ఇంటినుండి. (బలికర్ణాదులకీర్తి రహస్యమైయుండెనేగాని భోజునికీర్తివలె జగద్విదితమ్ముగాదనియు వారే భోజరూపమున అవతరించి ఇప్పుడు పూర్ణకీర్తిని పొందినారనియు వారికన్న నితఁడు అధికదాత యనియు భావము.)

కాన్త ఇతి=(దం.) ప్రియమైనదానవు (ప్రియమయినవాఁడవు), ఎల్లప్పుడును తియ్యనిదానవు (తియ్యఁగా పలుకువాఁడవు), రసముచేత

నిండినదానవు (శృంగారాదిరసములయందు ఆసక్తుఁడవు), మఱియు అగుదువు అయిదు బాణములవాని (మన్మథుని) ధనుస్సవు ఈడులేని (మన్మథబాణమువలె స్త్రీలను మోహపెట్టువాఁడవు); ఓచెలికా నీకు ఉన్నది సమస్తము మంచిది, ఒకటి లోపము, ఏమనఁగా భక్షింపఁపడి (ఆశ్రయింపఁబడి) పొందుచున్నావు రసహీనతను క్రమముగా.

శశాఙ్కమ్=చంద్రుని.

యద్దేతదితి=(దం.) ఏ యిది చంద్రునిలోపల మబ్బుయొక్క లేశముయొక్క విలాసమును చేయుచున్నో (మబ్బుముక్కవలె అగపడుచున్నదో) దానిని చెప్పును మనుష్యుఁడు (దానిని లోకు లందురు) కుందేలని, కాదు నన్నుఁగూర్చి అట్లు (అది నా మతము గాదు).

సౌధాన్తరమ్=మేడలోపల.

అహమితి=(దం.)నే నో చంద్రుని తలఁచెదను నీ శత్రువులయొక్క విరహముచేత ఆక్రమింపఁబడిన స్త్రీలయొక్క కడగంటిచూపుల నెడు కొఱకంచుల రాలుటచేతనైన గాయముల మచ్చల గుర్తులచేత చిహ్నితమయిన దేహముగలవానినిగా.

మహాభాగ=మహానుభావుఁడా.

౬౩. పు.—ప్రతివిహిత మృత్యు ప్రతిభియే=పోఁగొట్టఁబడిన చావుయొక్క భయము కలవానికి (అభయ మిచ్చి). ఉపరితన=పై. కృతే=కొఱకు. దశన కోటి క్షత గరీణ=దంతముల కొనలతో పగుల్పఁబడిన పర్వతములు గలవైన. మద ముదిత కూజత్ మధులిహః=మదముచే సంతోషించిన ఝుంకరించుచున్న తుమ్మెదలు గలవానిని.

ఆమోదైరితి=(దం.)పరిమళములచేత వాయువులు, లేళ్లు చిగురుటాకుల ప్రసరములచేత, నారచేత తాపసులు, పువ్వులచేత తుమ్మెదలు, పండ్లచేత పక్షులు, ఎండచేత బాధింపఁబడినవారు నీడచేత, ప్రమాని చేత మదపుటేనుఁగులు, నీచేతనే చేయఁబడినవి అన్నియు ధన్యము

లు; నీవు లోకోపకార సమర్థుఁడవయియున్నావు. నీచేత పోఁగొట్టఁబడిన యాపదగలవి కడమ చెట్లు.

౭౪. పు.—ఫణితిః=ఫక్కి. వమతి=క్రక్కుచున్నది. అనధిగత=పొందఁబడని.

అర్ధ మితి=(దం) సగము విష్ణుమూర్తిచేత (విష్ణుమూర్తి ఒకప్పుడు మోహినియై శివునికి భార్యయయినాఁడు. భార్య పురుషుని యర్థదేహమని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.) పార్వతిచేత కూడ సగము శివునిది హరింపఁబడినది, ఓరాజా ఈప్రకారము భూతలమందు త్రిపురహరుని (శివుని) యొక్క అభావము వెల్లడియైయుండఁగా (అనఁగా శివుఁడే లేకపోఁగా); గంగానది, సముద్రమును, ఆకాశమును చంద్రరేఖ, నాగేంద్రుఁడు భూమియొక్క యడుగును, సర్వజ్ఞత్వము ఈశ్వరత్వము పొందెను నిన్ను, నన్ను భిక్షాటనము.

తా.—నేను మహాదరిద్రుఁడను నీవు మహావిద్వాంసుఁడవు మహైశ్వర్యవంతుఁడవు; నాదారిద్ర్యమును పోఁగొట్టవలయునని ఎఱిఁగినవాఁడవు, పోఁగొట్ట సమర్థుడవు.

అనురాగిణీ=అనురాగము (ప్రేమ) కలది. ఆశు=శీఘ్రముగా.

కేచి దితి=(దం.) కొందఱు వేరునందు వ్యాపించిన ఆశగలవారు (వాగ్వల్లియొక్క వేరునుమాత్రమే చూడఁగోరుదురు), మఱి కొందఱయినను మొదటిపలవలతో సంబంధము పొందినవారు, నీడను కొందఱు పొందినారు, మూలాగ్రములను మఱికొందఱు, (మఱికొందఱు) చిగుళ్లను కోయుదురు, ఇతరులు పువ్వులను చేత ధరింతురు, వారికన్న నితరులు పరిమళమునకు మాత్రమే పాత్రము, వాక్కునెడు తీఁగయొక్క; మఱి యేమనిన మూఢులు పండును అహాహా నిశ్చయముగా చూడనైనఁ గోరరు.

పరిచ్ఛిన్న ఇతి=పరిమితమైన రుచి అమృతము బెల్లము మకరందము తేనె పాలు వీనిది; ఒకానొకప్పుడు పలుమాఱు అనుభవించుట

చేత పొందును కదా రుచిహీనతను అధికమయినదానిని; ప్రియురాలి దొండపండువంటి పెదవియందును రుచిగల కవివాక్యమునందును పొద్దులేనిది శ్రోత్రయానందము గలది ఏదో (చెప్ప శక్యము గానిది) ప్రకాశించును సుమా రుచి ఇది సాటిలేనిది.

౬౫. పు.—నానీయన్తే ఇతి=(దం.) తేఁబడవు తేనెవిషయమై తుమ్మెదలు పారిజాతపుష్పములచేత (మాయొద్ద తేనె కలదు రండు త్రాగుఁడు అని తుమ్మెదలను పారిజాతపుష్పములు పేరంటము పిలువవు. పిలువఁబడకయే తుమ్మెదలు వచ్చి త్రాగును)• ప్రార్థింపఁబడవు చంద్రునిచేత వెన్నెలవిషయమై చకోరములు. మా వాక్కుయొక్క మాధుర్యముయొక్క అతిశయమును పొంది (విని, ఎఱిఁగి) ముందుగా (మీఁద మీఁదఁబడి) వచ్చువారు (ఏ మయిన కవనము చెప్పుఁడు చెప్పుఁడు అని) దిగ్గఱయైనమాటలుగలవారు (దిగ్గఱగా ప్రార్థించువారు) అగుదురు తమంతట తామే పండితులు. ఏమి ఫలము (మాయొక్క) వ్యర్థ ప్రార్థనలచేత?

నాస్మాక మితి=(దం.) లేదు మాకు సవారి, లేదు ఏదియు కంకణములు మొదలయిన యలంకారములయొక్క సత్కారము, లేదు ఎత్తయిన గుఱ్ఱము, లేఁడు ఎవఁడును సేవకుఁడు, లేనే లేదు వస్త్రము సుందరమయినది; మఱియేమనిన భూతలమందుండు సమస్త విద్వాంసులకు సాహిత్య విద్యను పొందినవారికి మన స్సంతోషము చేయునది తలవంపు చేయునది విద్య దోషములేనిది కలదు మాకు.

అః=ఇది కోపపీడలను తెలియఁజేయు నవ్యయము. ఇక్కడ కోపమును తెలుపును, మా కృథాః=చేయకు.

నిశ్వాస ఇతి=(దం.) ఊపిరి కూడ బయిటికి రాదు బాణకవి (బాణము) మనస్సున (రొమ్ములో) నుండఁగా. ఎట్లు (వచ్చును?) మఱి ప్రసిద్ధమయిన వేగముగల శ్లోకపాదముల (అడుగుల) కట్టుపాటుగల కవనము (సరస్వతి)!

హాతా దితి=(దం.)బలాత్కారముచేత లాగఁబడిన కొన్ని పదములను రచించునట్టి మనుష్యుఁడు స్పర్ధగలవాఁడు అగునేని అహాహా కవితో వశ్యమయిన వాక్కుకలవానితో, కలుగును ఈదినమో రేపో,ఏల ఇక్కడ పెక్కుమాటలు? పాపిష్ఠియైన కలియుగములో, కుండలయొక్క(లను) చేయువానికిని(కుమ్మరికిని) మూఁడులోకములయొక్క(లను) చేయువానికిని (బ్రహ్మదేవునికిని) కలహము,

కలయతి=పొందును.

౬౬. వృ.—శివ సన్నిభః=శివునితో సమానుఁడైన(సర్వజ్ఞుఁడైన).

ముక్తాభూషణ మితి= (దం.) ముత్తెములు ఆభరణములుగాఁగలదిగా చంద్ర బింబము ఆయెను. వెదచల్లఁబడిన నక్షత్రములుఁగలదిగా ఆకాశము (ఆయెను). మన్మథునిదైన విల్లు పోయిన చాంచల్యముఁగలదిగా (నిశ్చలము) ఆయెను. నల్లఁగలువలు(రెండు)ముద్రగలవి (ముకుళించినవి) (అయినవి). అడఁగిపోయినది కోకిలలయొక్క మెల్లనయిన కూఁత. మెల్లని వాయువులు మందమైపోయినవి. చలనములేని పూగుత్తులుగలదిగా సంపంగితీఁగ అది ఆయెను. ఎటుఁగను పిమ్మట.

• (తా). (రతాంతమందు) ప్రియురాలిముఖమందు చెమటబిందువులు కలిగి ముఖమునకు ఒక క్రొత్తశోభను కలిగించినవి. మెడలోని ముత్యాలహారములు పెటిగిపోయి ముత్తెములు నడుముపై రాలినవి. (ముత్తెములు పెటిగి నడుముపై రాలుట పూరుషాయితమును సూచించును.)బొమముడిపాటుజంకెనలు పోయినవి. కన్నులు మూసికొనిపోయినవి. మణితధ్వనులు నిలిచిపోయినవి. నిశ్వాసము మందమయినది. కుచములయుబ్బులాటము తీటినది. అటుపైదశమనోగోచరము కాదు.

స్విన్న మితి= (దం.) చెమర్చినది బింబము చంద్రునిది. జాటిపోయినది పువ్వులసరముల మొత్తముచేత కట్టఁబడిన చీఁకటి. పూర్వమే ప్రకటమగుచున్న (ముదురుచున్న) మొగలిపువ్వుయొక్క అగ్రముయొక్క రూపముకలదియైనది చక్కని చిటునవ్వు. శమించినది కమ్మ

లయొక్క (కుండలములయొక్క) ఆరభటీవృత్తిప్రధానమయిన పురుషనాట్యము. కలువలజంట అడ్డముగా ముకుళించినది. పోయినది పగడముయొక్క సీత్కారము. పైన ఎఱుఁగను సుమా ఏ మయినదో అని.

(తా.) (ప్రియురాలికి) ముఖము చెమర్చినది. పూలసరములతో కట్టఁబడినకొప్పు వీడిపోయినది. చిఱునవ్వు ముదురుచున్న మొగలిరేకుకొనవలె అయినది. (మొగలిరేకు లేఁతలో మిక్కిలి తెల్లఁగానుండును. ముదిరిన కొలఁదియు చుట్టును ఓరను మొదట కొంచెముగాను పిమ్మట మఱికొంత తరువాత మఱియుం గొంతగా తెలుపెల్ల తగ్గిపోయి చిట్టచివరకు రవంత ధావళ్యము రేకుయొక్క మూలమందు మిగిలి పిమ్మట అదియునుం బోవును. అప్రకారమే చిఱునవ్వుయొక్క ధవళకాంతి మొదట కొంతదూరము వ్యాపించి పిమ్మట అంతదూరము రాక అంతకన్న తగ్గి క్రమక్రమముగా మఱియు మఱియు సంకోచించి చివరకు అధరమందే నిలిచి పిమ్మట అందుఁగూడ అదృశ్యమయినది.) కుండలములయొక్క ఊఁగులాటలు శమించినవి. (కుండలములకు ఉద్ధతనాట్యమును చెప్పుటచేత పురుషాయితము సూచింపఁబడినది.) కన్నులు అడ్డముగా మూఁతపడినవి. ప్రియుఁడు మాటిమాటికి చురుక్కన నధరమును కఱచుటచే నయిన నొప్పికి కలుగుచున్న సీత్కారము నిలిచిపోయినది. అటుపైదశ మనోగోచరము గాదు.

అవనౌ=భూమియందు. ఘటాయామ్=త్రాసులో.

౬౭. పు.—సదసి=సభలో. తత్పరిభవః=అతని కావమానము.

స్వ అవతంస కల్హార మకరన్దమ్=త నకొనుచెవియందలి ఎఱ్ఱఁగలువయందలి తేనెను. వామ కర నఖ అగ్రేణ=ఎడమ చేతి గోటికొనతో. విక్షేప=విస్మేమ.

అహో ఇతి=(దం.) అహో! నా అదృష్టము! నాయొక్కయు భవభూతియొక్కయు వాక్కును తులయందు పెట్టి, అగపడఁగా ధ్వాని యంచు(భవభూతివాక్కునందు) తేలిక, వాక్కులయొక్క దేవత వెం

టనే చెవియందున్న ఎఱ్ఱఁగలువ మొగ్గయొక్క తేనెయొక్క మా
ధుర్యమును చల్లుచున్నది పూర్తికె భగవతి!

మనుతే స్మ=తలఁచెను. స్వైరిణీమ్=జారిణిని. సంకేతమ్=జారి
సంగమమునకు ఏర్పఱచుకొన్నచోటికి. చతురా=నేర్పరియైన.

త్వత్తోఽపీతి=(దం.)నీకన్న ను క్రూరుఁడు ఓరాజా వేసి(క్రూర)
బాణములవాఁడు (మన్మథుఁడు) ఓభూమియొక్క భర్తా (రాజదండ
న యైనను సహ్యము, మదనబాధ సహ్యముగాదని భావము.) ఆజ్ఞను
ఎవనియొక్క (ఏమన్మథునియొక్క) రుద్రాదులు దాసులవలె శిరస్సు
న వహించుచున్నారో. (మదనబాధకు లోఁబడుట నాయందు తప్పు
గాగ్రహింపఁగూడదు. త్రిలోచనుఁడుకూడ దానిని జయింపలేక పో
యెనుగదా, నావలన నగునా అని భావము.)

దోర్దణ్డాత్=దండమువంటి బాహువునుండి. అఙ్గద=బాహుపురి.

ఉ. పు.—మఞ్చక=మంచము. స్థూణా=నిట్రాడు. జలద ఆగ
మః=మేఘముల రాక (వర్షాకాలము) వత్సస్య=కుమారునియొక్క.
ఘటికా=పిడత. పర్యాకులా=దుఃఖితురాలై. వధూమ్=కోడలిని.
శ్వశ్రూః=అత్తగారు.

శుక్తిద్వయేతి= (దం.) ముత్తెపుచిప్పలజంటయొక్క సంపుటము
ఓ భోజరాజా కీర్తియను సముద్రములో నీయొక్క ఆకాశము. తలం
తును అందునుండి పుట్టువుగల ముత్తెమునుగా చంద్రబింబమును.

క్వణయుతౌ=ధ్వనితో కూడినవి. క్షుభ్యత్ క్షీరధి దుగ్ధ ముగ్ధ
మహసీ=కదలుచున్న పాలసముద్రముయొక్క పాలయొక్క సుంద
రమయిన కాంతికలవి. వాససీ=రెండువస్త్రములు. వికాసికా=ప్ర
కాశించునది. సు భాషిత కలా కౌశల్యమ్=మంచి పలుకులయొక్క
విద్యయందు నేర్పు.

అజ్జమితి= (దం.) మచ్చనుగా కొందఱు తలంచినారు, సము
ద్రముయొక్క బురదనుగా ఇతరులు తలఁచినారు, లేడినిగా కొందఱు

చెప్పినారు, భూమియొక్క ప్రతిబింబమునుగా ఇచ్ఛగించినారు ఇతరులు, చంద్రునియందు ఏది పగులఁగొట్టఁబడిన యింద్రనీలముల ముక్కలవలె నల్లనిది మిక్కిలి అగపడుచున్నదో దానిని దట్టమయినదానిని రాత్రి త్రాగఁబడిన కటికిచీఁకటిని కడుపులో నున్నదానినిగా చెప్పుచున్నాము.

౬౫. పు.—లక్ష్మీ రితి= (దం.) లక్ష్మియొక్క క్రీడాసరస్సు, తెల్లకాంతియొక్క యిల్లు, అద్దము దిక్కులనెడు స్త్రీలయొక్క, పువ్వురాత్రియను తీఁగయొక్క, మూఁడులోకములను జయించువాఁడయిన మన్మథునియొక్క గొడుగు,ముద్దయయిన శివుని నవ్వు,దేవనది (గంగ) యొక్క తెల్లఁదామర, (ఈ) చంద్రుఁడు వెన్నెలయను నమృతముయొక్క బావిని పుట్టించుచున్నాఁడు, సమూహము నక్షత్రముల నెడు గుండ్లయొక్క.

తర్క ఇతి= (దం.) తర్కవ్యాకరణ మార్గ హితమయిన బుద్ధిగలవాఁడను కాను,సాహిత్యమెఱిఁగినవాఁడను కాను,ఎఱుఁగను విచిత్రకావ్య నిర్మాణముయొక్క నేర్పును మిక్కిలి ఆశ్చర్యమగుదానిని; దేవత యొకానొకతె బ్రహ్మయను ప్రియునిచేత పొగడఁబడినది చేత నున్న వీణయొక్క మధుర ధ్వనితో వేఱుకాని ధ్వనిగలుగునట్లుగా అట్లయినను ఏమో చెప్పుచున్నది నోట నున్నదై నాయొక్క.

సులలితం ప్రబన్ధమ్=మధురమయిన రచనను.

మాతఙ్గీ మితి= (దం.) మాలదానిని వలె మాధుర్యమును (మధురపదగుంభనను) వ్యఙ్గ్యార్థాతిశయముగలకావ్యముల నెఱిఁగినవారు స్పృశింపనే స్పృశింపరు ఉత్తమమయినదానిని. వ్యుత్పత్తిని కులకన్యకను వలె శృంగారాదిరసముల చేత నున్మత్తులయినవారు చూడరు వీరు. కస్తూరీ కర్పూరముల పరిమళములకు చెలి వ్యుత్పత్తి మాధుర్యముల కూడిక చెవికి మధురౌషధము ధన్యునికి ఎవని కో కలుగును.

విర శేతి=(దం.) దూరదూరముగానున్నవి పెద్ద నక్షత్రములు క లియుగమందు వలె సత్పురుషులు (పెద్ద నక్షత్రములుమాత్రము కొన్ని అగపడుచున్నవి). మనస్సు వలె మునియొక్క అన్నిచోట్ల ను స్వచ్ఛ మాయెను ఆకాశము. తొలఁగిపోవుచున్నది చీఁకటి (అజ్ఞానము) మనస్సునుండి సత్పురుషులయొక్కయుం బోలె దూరమునకు. పోవుచున్నది రాత్రి త్వరగా సిరి ఉద్యోగహీనులయొక్క వలె.

౭౦. వు.—అయెను పచ్చనిదిగా తూర్పు పాదరసము వలె భక్షించి బంగారమును (బంగారమును గ్రసించిన పాదరసమువలె తూర్పు పచ్చఁబాఱినది). పోయిన కాంతిగలవాఁడు చంద్రుఁడు పండితుఁడు వలె మూర్ఖుల సభలో (మూర్ఖులనడుమ తగులుకొని వారిని రంజింపలేక వారిచే పరిహసింపఁబడి వెలవెలఁబోవుచున్న పండితునివలె చంద్రుఁడు శోభాహీనుఁ డాయెను). క్షణములో క్షయించినవి నక్షత్రములు రాజులు వలె ప్రయత్నాసక్తులుకాని. దీపములు వెలుఁగుట లేదు వినయ హీనులయొక్క వలె సుగుణములు.

మాలాకార పత్నీ=పువ్వులసరములు చేయు (గుచ్చు)వాని భార్య.

సమున్న తేతి= (దం.) మిక్కిలియున్నతమయిన దట్టమయిన చను గుత్తులను ముద్దుగొనుచున్న అనపకాయ (బుఱ్ఱ) చేత ధ్వనించు చున్న మధురమయిన వీణగలదైన దేవ లోకముయొక్క చంచలమయిన కనుబొమలుగలదాని చేత (సుందరిచేత) నీది పాడఁబడుచున్నది శివుని కిరీటపు కొనను ప్రకాశించు మంచు కిరణములవాని (చంద్రుని) మొలకయొక్క కిరణముల ప్రవాహమువలె తెల్లని కీర్తి. (నీకీర్తి స్వర్గమున కూడ వ్యాపించినది అని తా.)

ఉలూఖల పరాయణామ్=ఱోటియందు ఆసక్తురాలిని (ఱోటిలో ఏమో దంపుచున్నదానిని). ముసలమ్=రోఁకలిని. కాష్ఠమ్=కొయ్య.

జగ తీతి=(దం.) లోకములో తెలిసినదే ఇది కొయ్య వే అగుదువు నిజముగా, అది యూ ను కదా సత్యము అడవిలో పెంపఁబడి నా

వు; క్రొత్త కలువలవంటి కన్నులదానియొక్క చేతితోడి సంగపు పం
డువునందు దీనియందు, ఓరోకలీ చిగురు నీకు తత్క్షణమే ఏల పుట్ట
లేదో. (నీవు మహాజడపదార్థమవు, నీ కెట్లు తెలియును ఆసుందరిచేతి
స్పర్శయొక్క స్వారస్యము ? రసికునికే ఆపాణిసంగము కలిగినయెడ
ల అతనిదేహము చిగిర్చియే యుండును అని ధ్వని.)

౭౧. పు.—ఛన్న మితి=(దం.) కప్పఁబడినదానిని సైన్యముయొ
క్క ధూళియొక్క భారముచేత నీయొక్క శ్రీమంతుఁడయిన భోజరా
జా భూమియొక్క పరిపాలనయందు నేర్పుగలవాఁడా దక్షిణదేశపు
రాజు చూచి అంతరిక్షమును క్షణములో సందేహములేనివాఁడై అవ
మానములేనివాఁడై సేవకులులేనివాఁడై బంధువులులేనివాఁడై స్నేహి
తులులేనివాఁడై భార్యలులేనివాఁడై పిల్లలులేనివాఁడై తమ్ములులేని
వాఁడై బంగారములేనివాఁడై వెడలిపోయెను. (భోజునిదాడికి అడలి
దక్షిణదేశపురాజు సర్వమును వదలి పాఱిపోయెను.)

అకాణ్డేతి= (దం.) అకాలమందు ధరింపఁబడిన మానససర
స్సునకైన(ప్రయాణ) ప్రయత్నముయొక్క సంతోషముగలవైన హం
సలచేతను, అకాలమందలి దృఢ తాండవముగల నెమళ్ల సమూహ
ముచేతను, దిక్కులు చూడఁబడినవి వీరావేశముతో ధరింప శక్యము
కాకుండ నడచుచున్నదైన నీ గొప్ప సేనచేత రేపఁబడిన భూమియొ
క్క ధూళిచేత నల్లనివి. (నీసేన నడవఁగా రేఁగినదుమారమును దిక్కు
ల నంతటను చూచి మేఘావరణ మని తలఁచి హంసలు మానససర
స్సునకు ప్రయాణోన్ముఖమైనవి, నెమళ్లు ఆడసాగినవి. హంసలు వర్షాకా
లములో మానససరస్సునకు పోవు ననియు మేఘములు చూచి నెమ
ళ్లాడు ననియు కవిసంప్రదాయములు.)

రటన్తమ్=కటువుగా అఱచుచున్న. కూజన్తమ్=కూయుచున్న.

నో చారూ ఇతి=(దం.)కావు అందమయినవి కాళ్లు,కాదు పిఱి
ఁదియు అందముయినది ముక్కు,కాదు చెప్పఁదగినది మాట,కాదు విలాస

ముచేత చతురమయినది నడక, కాదు తెల్లనిది అెక్కలస్వీకారము ఇది నీయొక్క; పరుషమయిన క్రేంకారధ్వనిచేత భరింపశక్యముగాని వాక్కును ఈచోట వృథాగా నే పలుకుచు మూర్ఖమవయిన ఓకాకీ సిగ్గయిన పడవు(నీవు) తగని పాండిత్యమును మిక్కిలి అభినయించుచు.

గర్హణమ్=నిందనుగా.

తు ల్యేతి= (దం.) సమానవర్ణపు రెక్కలుగలవైన నల్లనిది కోకిలలతో కూడ చేరినదైన ఎవనిచేత చెప్పఁబడును కాకి స్వయముగానే మాటలాడని యెడల? (కాకియు నలుపు కోకిలయు నలుపు. రెండును కూడియున్నప్పుడు కాకి కన్నుని కూయనియెడల అది కాకి యని తెలియదు. మాసాంగత్యముచేత నిన్ను మహాకవి యని తలంతురు, నీమాటచేతనే నీవు కవివి కావని తెలియఁబఱుచుకొంటివి, అని భావము.)

మిథః=పరస్పరము.

౭౨. పు.—క్షితిరుహామ్=చెట్లయొక్క. శిశిర=చల్లని, సరితామ్=నదులయొక్క.

య త్రేతి=(దం.)ఎక్కడ నీరు అమృతమును నిందించునో(అమృతముకన్న శ్రేష్ఠమో), చండాలురు ఇంద్రుని (నిందింతురో), చింతామణిని రాలు (నిందించునో), అక్కడ మా ఉనికి ఓరాజా.

నివాస ఇతి=(దం.)ఉనికిపట్టు ఎక్కడ ఇప్పుడు మాకు? దానము చేయఁబడినది భోజునిచేత బంగారపు పర్వతము (మేరువు); అని దేవతలు వ్యాకుల చిత్తము గలవారు (అని) భోజరాజా వార్త క్రొత్తది.

౭౩. పు.—సార్ధ్యా ఇతి=(దం.)శేల్లు చెలికాండ్రు, ఇల్లు కొండ గుహ, శమమే ప్రియ భార్య, జీవనము అడవి తీఁగలయొక్క ఫలములచేత, వస్త్రము ఉత్తమమయినది చెట్లయొక్క పట్టలు, మంచిమాటలనెడు అమృత ప్రవాహమందు మునిఁగిన మనస్సుగలవారికి ఎవ్వరికి ఈసౌఖ్యము (కలదో), వారికి చంద్రకళాశేఖరుని(శివుని) యొక్క యతులమయిన మోక్షమందు కూడ మాకు ఆశ లేదు.

తీర్థేషు=తీర్థములను. తీర్థం భోజ పరం హి సః=భోజరాజా అతఁడే ఉత్తమతీర్థము సుమా.

మేరౌ వితి=(దం.) మేరువునందు, మందరపర్వత గుహాలయందు, హిమవంతముయొక్క చఱియయందు, మహేంద్రపర్వతమందు కైలాసముయొక్క రాలమీఁదను, మలయపర్వతముయొక్క శిఖరములయందును, సహ్యపర్వతమందును, ఆ యాచోట్ల తఱచుగా ఓభోజరాజా వినఁబడినది నీది నాచేత చక్రవాళమందు సంచరించెడు చారణ సమూహములచేత బిగ్గరగా పాడఁబడుచున్న కీర్తి.

౭౪. పు.—నాద్రియతే=ఆదరింపఁడు.

సావజ్ఞమ్=తిరస్కారముతో. సముదితః=చక్కఁగా చెప్పఁబడినది.

అల్లాళక్షోణిపా లేతి= (దం.) అల్లాళరాజా, నీ శత్రువుయొక్క పట్టణములో తిరుగుచున్నదై బోయది చల్లఁబడి(=అక్కడక్కడ పడి)యున్నవానిని గ్రహించి రత్నములను మిక్కిలిగొప్ప చంద్రనిప్పుకలనెడు భ్రమచే ఆకులమయిన యంతరంగము (మనస్సు) గలదై వేసి చందనపు ముక్కను వానిపైన మూఁతపడిన కన్నులుగలదై ఊఁదుచున్నదై ఊర్పులయొక్క పరిమళమునకై వచ్చిన తుమ్మెదల గుంపులచేత పొగయను భ్రమను వహించుచున్నది.

(అల్లాళరాజుయొక్క ప్రతాపమునకు భయపడి అతని శత్రురాజు అడవిఁబట్టఁగా వానిరాజధాని పాడై అడవి కాఁగా, అందు కిరాతులు చేరి నివసించియుండఁగా, అందు కూలి పడిపోయిన రత్నఖచితములైన గోడలపెద్దపెద్దరత్నములు అక్కడక్కడ పడియుండఁగా, వంటకు నిప్పు సంపాదించుటకై ఎక్కడనయిన కార్చిచ్చుండునాయని వెదకుచు వచ్చినయొక కిరాతి ముగ్ధ యగుటచేత ఈపడియున్న దేదీప్యమానమైన రత్నములను అడవులలో సహజముగానే యుండెడు కార్చిచ్చుయొక్క పెద్దపెద్దచంద్రనిప్పుకణము లని తలఁచి వానిని పిడకమీఁద పెట్టి ఆపైన నలిగా పాడుపడిన యాపట్టణపు ఇం

ర్లకలపయొక్క చందనపుముక్కలు అక్కడక్కడ పడి యుండఁగా వానిని వేసి ఊఁద సాగినది. అంతట తనశ్వాసపరిమళమునకు ముఖముమీఁద మూఁగినతుమ్మెదలను నిప్పు రాజి బయలు దేఱినపొగ యని తలఁచి, ఆపొగ తనకన్నులలో చొరకుండు నట్లు కన్నులుమూసికొని మంటకొఱకు ఊఁదుచున్నది అని అర్థము. అల్లాళరాజు మహాప్రతాపశాలి, ఎంతటి ఐశ్వర్యవంతులయిన శత్రురాజులును ఈయన ప్రతాపమునకు నిలుపలేక తమరాజ్యములు పొడుపెట్టి నామరూపములు లేక పోయినారు అని తా.)

ఏణీ దృశామ్=ఆఁడులేడియొక్క కన్నులవంటికన్నులుగలవారయిన (స్త్రీలయొక్క. అపదేశ పూర్వైః=వ్యాజ పూర్వకములయిన. అపాఙ్గపాతైః=కటాక్షములయొక్క ప్రసారములచేత. యువానః=యౌవనవంతులు. శృఙ్ఖలితాః=సంకెళ్లువేయఁబడినారు. (మేడలనుండి స్త్రీలు వీథిని పోవుచున్న పురుషులను క్రేగంట చూచినమాత్రముననే ఆ పురుషులు వారిని మోహించి నిలిచినచోటనే నిశ్చేష్టులై యుందురే గాని అవతలికి మఱి యడుగు పెట్టనేర రని యర్థము. ఆపట్టణపుస్త్రీలు మహాసుందరాంగులును జాణలు నని తా.)

అమ్భో జేతి—ఇహ=ఈయేకశిలానగరమందు, అమ్భోధి దీర్ఘాసు=సముద్రములవలె విశాలములైన, దీర్ఘికాసు=దిగుడుబావులయందు, సమాగతానాం=వచ్చినట్టి, అమ్భోజ పత్త్రాయత లోచనానామ్=కమల దళములవంటి విశాల నేత్రములుగల స్త్రీలు, కుటిలైః=వక్రములైన, అపాఙ్గైః=క్రేగంటి చూపులనెడు, అనఙ్గ బాణైః=మన్మథబాణములచేత, యువానః=కోడెకాండ్రు, ప్రహతాః=కొట్టఁబడినారు.

౭౫. పు.—కుము దేతి= (దం.) తెల్లఁగలువల సమూహము తొలఁగిన సిరి గలది (శోభాహీనము) (అయినది), శ్రీగలది (ఆయెను) క

మలముల సమూహము, వదలుచున్నది సంతోషమును గ్రుడ్లగూబ, సం తోషముగలది (అగుచున్నది) చక్రవాకము; ఉదయమును (పొడుపు టను, అభ్యుదయమును) సూర్యుఁడు పొందుచున్నాఁడు, చంద్రుఁడు అస్తమును (క్రుంకుటను, నాశమును) (పొందుచున్నాఁడు). పాడు విధియొక్క క్రీడలకు అయ్యో! విచిత్రముగానున్నది పరిణామము! (ఇది ప్రాతఃకాల వర్ణనము. ఎట్టివారికిని కలిమిలేములు అనియమము లని యు కనుకనే మహైశ్వర్యసంపన్నుఁడై యుండినతనకు ఇప్పుడు లేమి వచ్చినదనియు తా).

శారద చన్ద్ర కిరణ గౌరాః=శరత్కాలపు చంద్రుని కిరణము లవలె తెల్లనయిన.

ఆశ్వా స్యేతి= (దం.) ఓదార్చి పర్వతముల సమూహమును సూ ర్యుని వేఁడిచేత కాల్పఁబడినదానిని, ఉగ్రమయిన కార్చిచ్చుచేత పా డయిన యడవులను కూడ, అనేకములయిన నదుల(తూర్పునకు పారె డు నేళ్ల) యొక్కయు నదముల (పడమటికి పారెడు నేళ్ల) యొక్క యు నూర్లను కూడ నిండించి, రిక్తుఁడ వైనావనుట యేదో ఓమే ఘుఁడా అదే నీకు ఉత్కృష్టమయిన సిరి. (ఎల్లవారికిని త్యాగము చే సి దరిద్రుఁడ వయినావు, మాఘుపండితా అదే నీగొప్ప అని తా.)

రతిమ్=కోరికను. దుర్లలితమ్=దుష్టమయిన. ప్రాణాః=ఓప్రాణ ములారా. వ్రజత=పొండి. పరిదేవనేన కిమ్=దుఃఖించి ఏమిఫలము.

౭౬. పు.—అనల=నిప్పుయొక్క. విఘాత అన్తర్ ర్దాహః=భంగ పెట్టుటవలని లోపలి మంట. అర్థిభి ర్వ్రజత=యాచకులతో పొండి.

పశ్చా దితి=(దం.) పిమ్మట నైన ను పోవలసినదే, ఎక్కడిది నో బత్తు మతి యిట్టిది?

విలపన్=ఏడ్చుచు. అగాత్=పోయెను. భూభుజః=రాజులు. స్వ భార్యా సహాయః=తన భార్యతోడుగా గలవాఁడై. మ్రియతే= చచ్చిపోవుచున్నాఁడు. విపన్నమ్=చచ్చినవానినిగా.

౨౨. పు.—ఫలే విసంవాదీ=ఫలమందు విపరీతము (అగును.) హి త్వా=వదలి. భవ ద్గిరః=నీ వాక్కునకు. పలాశే=మోదుగుచెట్టున. తం భూపాలమ్ అపృచ్ఛ్య=ఆరాజునొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని.

ఆరనాళ= (దం.)తరవాణియొక్క గొంతులోకాల్చుటయొక్క భయముచే (నాకంఠములో నున్నయెడల నేను త్రాగెడు తరవాణి త న్నుకాల్చు నని భయపడినదై)నా నోటినుండి లేచిపోయినది సరస్వ తి. అందుచేత శత్రువుల లక్ష్మియొక్క కొప్పును పట్టుకొనుటయందు ఆసక్తమయిన చేయిగలవాఁడా లేదు కవనము నాకు.

తా.—నేను మిక్కిలి పేదవాఁడను మంచిభోజనము లేక తరవాణి నీళ్లచేత కాలము గడపుచున్నాను. విశేషపండితుఁడనుకాను. నీవిద్వ త్సభను చూడఁగా సభాకంపము గలిగి అదివఱకు ఊహించుకొనివ చ్చిన కవనమును కూడ మఱచి పోయినాను. నీవు శత్రువులను జయిం చి వారిసిరినెల్ల గ్రహించి మహైశ్వర్యవంతుఁడవయి యున్నావు, నా కే మయిన దయచేసి నాదారిద్ర్యమును తీర్పవలయును.

మహిషీ శతమ్=నూఱుగేదెలను. (గేదెలను ఇచ్చుటయందు ఇఁక మీఁద తరవాణి త్రాగ నక్కఱలేదు,సమృద్ధిగా గేదెపెరుఁగు త్రాగు చు సుఖముగా జీవింపుము అని భోజుని యభిప్రాయము).

అనుషక్తి=సంబంధించినది.

౨౩. పు.—కచభారా దితి= (దం.) కొప్పుబరువునకు స్తనభారము (భయపడుచున్నది), స్తనభారమునకు భయపడుచున్నది కచభారము, కచకుచములభారమునకు పిఱుఁదులు భయపడుచున్నవి. ఏమిటి యిది చంద్రముఖీ చమత్కారము? (ఒకదానికన్న నొకటి గొప్పదిగా నున్న దని తా. మఱియు విషయునిగరణముచేత, రాత్రికి చక్రవాకములు, ఏ నుఁగుకుంభములకు నాచు, మేఘమును కొండలను చూచి వర్షము కు రియును సెలయేళ్లు వెల్లువలు పాఱును ఆవెల్లువలు తన్ను కోసివే యును అని తలఁచి యిసుకతిన్నెయు, భయపడె నని తా.)

వదనా దితి=(విషయనిగరణముచేత,) చంద్రునికి కమలములు, చిలుకలకు దొండపండును దాడిమగింజలపఙ్క్తియు, రాత్రికి చక్రవాకములును లేడి సింహమునకును భయపడుచున్నది—అని యర్థము.

స్వ అఙ్కే శయానమ్=తన తొడమీఁద నిద్రించుచున్న. వైశ్వానరమ్=అగ్నిదేవుని. యదృచ్ఛయా=స్వేచ్ఛగా, తనంతటే.

౭౯. పు.—హుతాశనః=అగ్ని. పావకే=నిప్పులో. చన్దన పఙ్క శీతలః=గంధపు ద్రవమువలె చల్లనివాఁడు. ఘర్మ=గ్రీష్మ=వేసవి.

మరు దితి=(దం.)గాలియొక్క రాకయొక్క వార్తచేత కూడ హీనమైయుండఁగా కాలము (గాలి బొత్తుగా లేనప్పుడు), మేలుకొని (దుస్సహమై) యుండఁగా మిక్కిలి ప్రబలిన ఉష్మదము.

ఉర గీతి=(దం) ఆఁడుఁబాము శిశువునకు ఆఁకలిగొన్నదానికి తనదానిని పెట్టెను ఫూత్కారమును (బుసను) ముఖవాయువుచేత. (పాములు గాలిని తిని బ్రదుకునవి కాఁబట్టి గాలి లేనందున తల్లిపాము శిశువునకు తనఫూత్కారవాయువును మేపెను).

అబలా స్వితి= (దం) సుకుమారస్త్రీలయందు విలాసవంతులు అనుభవించిరి నేత్రములచేత నే క్రొత్త యాలింగనములను (దర్శనానందము ననుభవించిరే గాని స్పర్శానందము ననుభవింపరైరి).

ఆర్తః=బడలినవాఁడై. నిబిడ=దట్టమయిన. జమ్బ్వా=నేరేడు.

౮౦. పు.—కపిభిః=కోఁతులచేత. హస్త విస్ఫాలనేన=చేతిచప్పట్లచేత. తారం రారటీతి స్మ=గట్టిగా మాటిమాటికి అఱచినది. ఉరసి=హృదయమునందు. అయే మాతః=అయ్యో అమ్మా! చక్రన్ద=ఏడ్చెను. అన్తర్హితః=దాఁగినవాఁడై (మాఱువేషముతో) పేటికామ్=పెట్టెను. వాహయిత్వా=మోయించి (పట్టించుకొని).

౮౧. పు.—ఆత్మానం గోపాయిత్వా=ప్రచ్ఛన్నముగా. గ్రావహణామ్=మొసళ్లకు. శూల అగ్ర ఆరోపితేన=కొఱ్ఱుయొక్క కొనను ఎక్కింపఁబడిన(కొఱుత వేయఁబడిన).రుతాత్=కూఁతవలన. తరలి=,

దాఁటుమను. కన్దుక లీలా=బంతి యాట. ప్రమదా=సుందరియొక్క యధరోష్ఠమును చుంబించుటకు ఆశగలదాని వలె. తామరస=తామరపువ్వు. ఉత్పతసి=ఎగురుచున్నావు. రాగ=ఎఱుపు.

చరణేతి—కాలి గోళ్ల కిరణములచేత తెల్లతెల్లఁగాను, అంతరాళమున నున్నదై కన్నుల కిరణములచేత నల్లనల్లఁగాను.

పయోధరేతి=(దం.) కుచముల ఆకారమును ధరించిన దగుటచే బంతి చేతితో కోపముతో కొట్టఁబడుచున్నది మాటిమాటికి; ఇట్లని యుంబోలె కంటియాకారముకలది (కనుకనే) భయపడిన (కొనచెవియందలి) కలువ (స్త్రీ)యొక్క దయకై పడెను పాదములలో.

రా—తి. పు.—అనే కేతి=(తా.) ఎండలో రాజులు కలరు దుర్బలులను కొట్టి వారిసిరిని హరించువారు. ఓభోజరాజా నీ వొక్కఁడవే కలవు లోకమునంతయు పాలింప సమర్థుఁడవు.

హేమన్తకాలే=చలికాలములో. జ్వలన్తీమ్ హసన్తీమ్ సంసేవమానః=మండుచున్న కుంపటిని కాఁచుకొనుచు.

కవిమతిరితి=(దం.) కవియొక్క బుద్ధి వలె విస్తారమయిన యూహాలుకలదై (విస్తారమయిన లోహముకలదై), చక్కఁగా కూర్పఁబడిన చక్రవాకపక్షులుగలదై (చక్రములు గలదై) ప్రాతః కాలము వలె, శివుని యాకృతి వలె కుంపటి(నవ్వుచున్నదై) ప్రకాశించుచున్నది, చంద్రుఁడు పార్వతి నిప్పు వీనితో (హాగలేని నిప్పుతో) కూడుకొన్నదై.

ద్యూత పణ జయ=జూదముయొక్క పందెముయొక్క గెలుపుచేత. అగ్ర మహిష్యామ్=పెద్ద రాణియందు. దాక్షిణ్యా=దయా. విశేష అనవధారణేన=విశేషముయొక్క అనిశ్చయముచేత. కృత ఆహ్నికః=చేయఁబడిన ప్రాతరనుష్ఠానముకలవాఁడై. త్ర్యక్షర ఊన తురీయ చరణామ్=మూఁడక్షరములచేత (ములు) తక్కువయైన నాలవపాదము గలదానిని.

౮౩. పు.—స్నా తేతి=(దం.) స్నానముచేసి యున్నది కుంతలేశ పుత్రి, వంతు అంగరాజు చెల్లెలికి, జూదములో రాత్రి యిది జయింపఁబడినది కమలచేత, దేవియొక్క కోపమును తీర్పవలసియున్నది ఇప్పుడు; అని అంతఃపుర సుందరీ జనులయొక్క గుణమునందు తక్కువయొక్కవలు ఆలోచించుచు నీవు నిర్ణయము తోఁపసందున మూఢమయిన మనస్సుగలవాఁడవై రెండుమూఁడు ఉంటివి గడియలు.

విద గ్ధేతి=(దం.) చక్కఁగా కాల్పఁబడినదియు (నేర్పరియు),అందమైన నోరుకలదియు (ముఖముకలవాఁడును) ఎఱ్ఱనిదియు (అనురాగము కలవాఁడును) పిఱుఁదుపైన ఉన్నదియు(ఉన్నవాఁడును) కాముకురాలిచేత కౌఁగిలింపఁబడిన సుందరమయిన మెడగల (కుండ) యందు (ప్రియునియందు) ధ్వని మణితమువంటిది.

ప్రాదే=మడుగులో. జాలకైః=పల్లెవాండ్ర చేత.

జతు=లక్క. అనుపూర్వ్యాత్=వరుసగా.

అయి ఖలు జన్తుషు పురాకృతానాం కర్మణాం విపాకః విషమో హి భవతి=అయ్యో ప్రాణులకు పూర్వకృత కర్మలయొక్క పరిణామము క్రూరము గదా అగును.

౮౪. పు.—క్వ న్వితి=(దం.) ఎక్కడ కులము నిష్కళంకమయినది విశాలనేత్రయొక్క ఎక్కడ రాక్షసునితోడి సంగమముయొక్క (సంగమము కలిగె ననెడు) అపనిందని (అసంభావ్య మని భావము.)

ధ్వనిదోషం మన్వానః=అభిప్రాయ దోషము (అభిప్రాయము పరుషము గానున్నదని) తలఁచుచున్నవాఁడై.

క్వ జన కేతి=(దం.) ఎక్కడ జనకుని కూఁతురు ఎక్కడ రాముని భార్య! ఎక్కడ ను పదిమెడలవాని యింట నివాసము!

శివశిర సీతి=(దం.) శివుని తలమీఁద తలలు ఏవి ప్రకాశించినవో శివశివా (అయ్యయ్యో) ఆతలలు దొర్లుచున్నవి గద్దల కాళ్ల చేత!

(తనతలలను ఖండించి వానితో పుష్పములతోనుంబోలె శివుని పూజించిన రావణాసురుని యాతలలను వానిసంహారమయిన తర్వాత గద్దలు మాంసమునిమిత్తము దొర్లించి శోధించుచున్న వని యర్థము.)

ఉచ్చాటనాయ=తఱుముటకై. యతతే స్మ=యత్నము చేసెను. శేతే స్మ=శయనించెను.

౮౫. పు.—తద్ధృదయగతమ్= బ్రహ్మరాక్షసునిమనస్సులోనిది. పాణినిసూత్రమ్=పాణినిమహర్షికృతవ్యాకరణసూత్రమును.

సర్వస్య ద్వే=అన్నిపదములకును రెండు మాఱులు ఉచ్చారణ కలుగును: ఉ. ఇల్లిల్లు తిరిగెను, ఊఱూఱ చాటెను.

సర్వ స్యేతి=(దం.)అందఱికిని రెండు—మంచిబుద్ధి చెడ్డబుద్ధి, సంపదను ఆపదను హేతువులు.

వృద్ధో యూనా... = యూనా స హోక్తౌ గోత్రం శిష్యతే... ఉ. గార్గ్యశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ.

వృద్ధో యూ నేతి=(దం.)ముసలివాఁడు వయసువానితో కూడ స్నేహముచేత విడువఁబడుచున్నాఁడు కాముకురాండ్రచేత. వయసు వెలువుఁడు దొరకినయెడల కాముకురాండ్రు ముసలిమగని విడుతురు.

ఏకో గోత్రే="అపత్యం పౌత్త్రప్రభృతి గోత్రమ్" అనుసూత్రము వలన పౌత్త్రుఁడుమొదలుగాఁగల వంశ్యునికి గోత్ర మని పేరు, అట్టి గోత్ర మర్థ మగునప్పుడు(ఎన్నవతరమువాఁడు అర్థ మయినను)(ప్రకృతిశబ్దముమీఁద) ఒకటే ప్రత్యయము వచ్చును. ఉ:—ఉపగునిగోత్రాపత్యము (ఉపగునికి ఎన్నవతరమువాఁ డయినను) ఔపగవుఁడు.

ఏకో గోత్ర ఇతి=(దం.) ఒక్కఁడు వంశమునందు జన్మించును పురుషుఁడు ఎవఁడు కుటుంబమును భరించునో. (కుటుంబములో ఆర్జకుఁడొకఁడే, భోజనము చేయువారు అనేకులు).

స్త్రీ పుంవ చ్చ=యూనా స హోక్తౌ వృద్ధా స్త్రీ శిష్యతే, తదర్థ శ్చ పుంవత్: ఉ. గార్గీ చ గార్గ్యాయణౌ చ గర్గాః.

స్త్రీ) పుంవ ద్వేతి=(దం.) స్త్రీ) పురుషునివలె స్వతంత్రముగా వ్యవహారము చేయునో (ఏ) యింట, అది నిశ్చయముగా ఇల్లు పాడు.

నాగః=ఏనుఁగు. శర్వరీ=రాత్రి. జవేన=వేగముచేత. మిథునైః=దంపతులచేత. వసుమతీ=భూమి.

౮౬. పు.—అ మ్బేతి=(దం.) తల్లి కోపగించుచున్నది, నామూలముగాఁగాదు నాభార్యమూలముగాఁగాదు; నాభార్యయుం కోపగించుచున్నది, తల్లివలనఁగాదు నావలనఁగాదు; నేనును కోపగించుచున్నాను, తల్లివలనఁగాదు భార్యవలనఁగాదు; చెప్పుము రాజా ఎవరి దోషము ఇది.

రాజ న్నితి==(దం.) రాజా ద్వారపాలకునివలన నే పొందినాను ఏనుఁగును (నివారణమును); మదపుటేనుఁగును (మద మణచుటను) కోరుచున్నాను నీవలననుండి నేను భూమీశ్వరా.

ప్రాక్=తూర్పు. పరావృత్య=త్రిప్పి. శిక్షితా=నేర్పఁబడినది.

మార్గ ణేతి=(దం.) బాణములయొక్క (యాచకులయొక్క) సమూహము (నీదగ్గఱకు) వచ్చుచున్నది. అల్లెత్రాడు (కీర్తి) పోవుచున్నది అన్యదిక్కునకు. (సామాన్యధనుర్విద్యలో బాణము దూరముగ్గా పోవును, అల్లెత్రాడు చెవియొద్దికి వచ్చును. భోజునిధనుర్విద్యయందు అది విపరీతము అని చమత్కారము. యాచకులు భోజునియొద్దికి వత్తురు, భోజునికీర్తి దిగంతములకు పోవును అని తా.)

ప్రత్యక్=పడమర. మృషా=అసత్యము. ఉదక్=ఉత్తరము. సర్వ దః=సర్వమును ఇచ్చువాఁడు. మిథ్యా=అబద్ధము.

నారయ ఇతి=(తా.)శత్రువులు నీవీఁపును చూడలేదు (నీవు యుద్ధములలో పాఱిపోయి యుండఁగవు) నీహృదయమును పరస్త్రీలు పొందలేదు (సత్పురుషుఁడవు పరస్త్రీకాముకుఁడవు గావు).

౮౭. పుట.—చతుష్టయమ్=నాలుగిఁటిని. మూల్యేన=ఖరీదునకు. భుఙ్క్ష్వ=అనుభవింపుము. తపనే లలాట న్తపే దూనదేహః—సూర్యుఁ

డు నొసటిని కాల్చువాఁడైయుండఁగా తపింపఁబడిన దేహముకల వాఁడై. పిపాసా=దప్పిచేత. నికట తట భువమ్ అటన్=సమీప మందలి (చెఱువు) గట్టుయొక్క ప్రదేశమునకు తిరుగుచు. గోప= గొల్ల. మనోజ్ఞ=మనోహరమయిన. తక్రమ్=మజ్జిగను. పేయం చేత్=త్రాగదగిన దైనయెడల.

౮౮. పు.—హి మేతి=(దం.) మంచు మల్లెపువ్వు చంద్రుఁడు వీనికాంతివంటికాంతిగలది, శంఖమువంటిది,(శశిప్రభ యనుపాఠమం దు చంద్రుఁడు గొప్పనక్షత్రములు శంఖములు వీనివలె ప్రకాశించున ది అని యర్థము.) చక్కఁగా పండిన వెలగపండువలె పరిమళవంతమై న రుచికలది, వయసుదానియొక్క చేతులచేత మిక్కిలిచిలుకఁబడి నదైన (యీ) మజ్జిగను త్రాగుము ఓ రాజా సకల రోగములను హ రించుదానిని.

సుభ్రూ=చక్కని కనుబొమలుకలదానా. ఆవిష్కృత=ప్రకటిత.

ఇన్దు మితి=(దం.)చంద్రుని కలువతీఁగ వలె, చక్రవాక సమూహ ము వలె కమలలతయొక్క ప్రియుని(సూర్యుని చక్రవాకసమూహము వలె), మేఘమును చాతక సమూహము వలె, తుమ్మెదల గుంపు వలె పువ్వుల సమూహమును, మామిడిచెట్టును ఆఁడుకోకిల వలె, స్త్రీ వలె తనభర్తను దేశాంతరముపోయినవానిని, మనోవృత్తి యిది సర్వదా రాజశ్రేష్ఠుఁడా నిన్ను చూచుటకు మిక్కిలి కోరుచున్నది.

మదిరాక్ష్యాః= (చూచువారికి) కామోన్మాదమును కలిగించునట్టి నే త్రములుగల స్త్రీయొక్క (సుందరియొక్క). సోపాన=మెట్లయొక్క.

రాజాభిషేకేతి=రాజుయొక్క స్నానమందు మదనోన్మాదపరవశ యయిన గుబ్బెతయొక్క చేతినుండి జాఱిన బంగారపు కలశము.

ఆరక్షకైః=తలవరులచేత.

౯౦. పు.—సమ్భిలకేన=దొంగచే. ఖాతపాత=కన్నము వేయుట. భద్రబాహ్వోశ్శ్యామ్ అన్తకః సన్నివిష్టః=భ భా భి భీ అనువరుస

యందు యమధర్మరాజు ప్రవేశించినాఁడు. (భకారగుణితము చేసి వ. రుసగా వచ్చునట్టి ఆయక్షరములు ఎవరెవరి పేరునను మొదటి వగునో వారి నంతతిని వరుసగా చంపివేయుచున్నాఁ డని యర్థము.)

అపర=పడమటి. కుహరమ్=గుహను. భాస్కరే=సూర్యుఁడు. అరోచత=ప్రకాశించెను. సన్ధోహ పరికన్దళా=సమూహముయొక్క మొలకలుగలది. చరమ గిరి నితమ్బ లమ్బమాన శశాఙ్క బిమ్బమ్= పడమటి కొండ చఱియందు వ్రేలుచున్న చంద్ర మండలమును.

అరు ణేతి= (దం.) సూర్యునియొక్క కిరణ సమూహములచేత ఆ కాశము పోయిన నక్షత్రములుగలది (నక్షత్రశూన్యము) కాఁగా.

చల తీతి= (దం.) చలించుచుండఁగా చల్లగాలి మెల్లమెల్లఁగా ప్రాతఃకాలమందు.

యువ తీతి=(దం.) గుబ్బెతలసమూహము నాథులచేత వదలఁబడి న దొండపండువంటి యధరోష్ఠముకలది యగుచుండఁగా.

౧౦. పు.—కపాల శోధనా=తలను (లోపలి వైపున) కడుగుట. శఫర శాబః=బేడిస పిల్ల. వికట...టితః=విషమమయిన కపాలపు ఎ ముకయొక్క సమీపమున ఇఱుకుకొన్నది. భిషగ్వరైః=ఉత్తమవైద్యు లచేత. అబ్జ బిమ్బ ఉపమమ్=చంద్ర బింబము సాటిగాఁగలది. క్లీబ స్య=నపుంసకునియొక్క. విపినే=అడవిలో. శిఖావాన్=అగ్ని. గ దః=రోగము. సంయతాక్షరామ్=కట్టఁబడిన యక్షరములు గలదై న. అస్మద్విషయే=మా దేశములో. న వసతిమ్ అతనోతు=నివసింపకుం డునుగాక. బాహట ఆది భేషజ కోశాన్=బాహటము మొదలయిన వైద్యగ్రంథములను. స్రోతసి=ఏటిలో. అవరోధ సఙ్ఘాః=అంతఃపు రస్త్రీ సమూహములు. పురన్దరః=ఇంద్రుఁడు. వీణాముని మ్=నారద మునిని. నిష్క్రామితాః=తఱుమఁగొట్టఁబడిరి. నిరస్తమ్=పాఱవేయఁ బడినది. పురుహూతః=ఇంద్రుఁడు, నాసత్యౌ=అశ్వినులను. ధన్వన్త రీయమ్=ధన్వంతరిదైన.

౯౧. పు.—ఆహతుః=చెప్పినారు. న వ్యలీకమ్=అబద్ధముకాదు. పాఠీనః=చేఁడేప. ప్లవయమాన=నవ్వుచున్న. నితకేనమ్=ఉనికిపట్టు. ఊచతుః=చెప్పినారు. మోహయిత్వా=దేహముమీఁది స్మృతి తప్పించి. సంధానకరణ్యా=ఎముకలనదుకునట్టి ఔషధముచేత.

౯౨. పు.—అన్తర్ అధత్తామ్=అంతర్ధానము పొందిరి. స్నిగ్ధమ్=నేయిగలది. కవి కుల తిలక=కవి సమూహముయొక్క తిలకముచేత (కవిశ్రేష్ఠునిచేత). గాథా సనాథా చీకటికా= పద్యముతో కూడుకొన్నదైన చీటి. కరణ్డమ్=(బరిణను.) వ్యాళమ్=పామును.

గౌరీ కాన్త మితి=శివుని, ఆంజనేయులవారిని సంపంగిని ఇత్యాది.

౯౩. పు.—దేశాన్తర గత కాన్తాయాః=దేశాంతరము పోయిన కాంతుఁడుగలదానియొక్క. తత్తద్భావ ప్రతిభట వర్ణనేన=ఆయా పదార్థములయొక్క శత్రువులను వర్ణించుటచేత. (పాము మొదలయినవివరుసగా మలయమారుతము, మన్మథుఁడు, ఉద్యానవనము తుమ్మెదలు—వీనికి శత్రువులు. మలయమారుతాదులచేత మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. శీఘ్రముగా వచ్చి నన్నుఁ గూడి ఆబాధను తీర్పవలయును అని ఆమెయభిప్రాయము) శిలా గో భూరుహేషు=రాయి ఆవు చెట్టు వీనియందు (కేవలజడపదార్థములయందును జడజంతువునందును అని ధ్వని. చింతామణికామధేనుకల్పవృక్షములయందు అని భా.) విరహిణీ గూఢ నర్మోక్తి పద్యమ్=వియోగినియొక్క అభిప్రాయగర్భితమయినరత్యాశయద్యోతకపదముల పద్యమును. చరమగ్రన్థమ్=చచ్చినపిమ్మట (భోజరాజునుగురించి) లోకులు అనుకొనుసంగతిని తెలుపుశ్లోకమును. మృగయితుమ్=వెదకుటకు.

౯౪. పు.—సామపూర్వమ్=మంచిమాటలతో. విసంజ్ఞః=చైతన్యములేనివాఁడై. ప్రకారాన్తరేణ=మఱియొకవిధముగా.

శ్రీభోజమహారాజచరిత్రటిప్పణి

సమాప్తము.

శుద్ధపత్త్రము.

పుట.	తప్పు.	ఒప్పు.
౧౩.	విక్రమళా	విక్రమకళా
౨౯.	సఖిలు	నఖిలు
౩౬.	క్షు స్తో	స్తో క్షు
౬౪.	వాగ్వల్యాః	వాగ్వల్ల్యాః

పుట.	తప్పు.	ఒప్పు.
౬౬.	నిప్పన్ద	నిష్పన్ద
౬౯.	గోళకస్య	గోళకానామ్
౮౧.	నిస్త్రీణో	నిస్స్త్రీణో
౧౨౪.	బిగ్గఱ	బిగ్గర